

Tartalom

ZALÁN Tibor: Fáradt kadenciák 11. (vers)	3
HARKAI VASS Éva: Naplóversek	6
FÜZI László: Kötések, szakadások (Egy könyv lezárása)	13
GÉBER László: Lehet-e? ■ Lehetek-e? ■ Lehet-e az? ■ Hogyan? ■ Ki akarja? (kisesszék)	18
WEINER SENNYEI Tibor: A rózsza móló ■ Fehér éjszaka (versek) . .	25
PISZÁR Ágnes: Danilo Kiš és az argonauták (Lábjegyzetek)	27
BERÉNYI Emőke: Igény és igénytelenség (Börcsök Erzsébet: <i>Sári</i>) . . .	32

CSUKA ZOLTÁN

PASTYIK László: Csuka Zoltán és a délszláv irodalom (tanulmány) . .	40
KENDE Ferenc: Csuka Zoltán folyóiratot indít Magyarországon a jugoszláv–magyar kultúrközeledés előmozdítására (1. dokumentum)	47
CSUKA Zoltán: Közöletlen előadás (2. dokumentum)	49
JUNG Károly: Egy elfelejtett jószolgálati folyóiratról (Hetven esztendeje szűnt meg a <i>Jugoslovensko-madžarska revija</i> – tanulmány)	54
NÉMETH Ferenc: A centrifugális táncos vonzaskörében (Csuka Zoltán és Todor Manojlović barátságáról – tanulmány) . . .	77
URBÁN László: Csuka Zoltán kötetben ki nem adott művei (A válogatás elé)	97
CSUKA Zoltán: Lázás, piros őszi ének ■ Torlódó távlatok (versek) . .	98
Todor MANOJLOVICS: Este (CSUKA Zoltán fordítása)	99
Braniszláv PETRONIJEVICS: A halhatatlan madár (CSUKA Zoltán fordítása)	101
CSUKA Zoltán: Szeretet (tárca)	102
CSUKA Zoltán: Milán költő szerelme (elbeszélés)	103

Csuka Zoltán, 1933

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2011. október. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2011-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Fáradt kadenciák 11.

Valaki most hegyeken lép által
nyomában szarvas bög és madárdal
Ágak közt ferdén bezuhog a fény
Elüldögélhet ott léte peremén

*

Mások boldogságán megütközik
sértődötten fordul el tőlük pedig
nincs oka sértődni mindent megkapott
eddig sorsától amit kaphatott de

közbejöttek őrült sodrású napok
Szétrágta a láz Végleg elhallgatott

*

Lehet hogy többé nem látja viszont
Befelé szűköl Szokja az iszonyt

*

Nem ismert határt a szenvedélye
roncsolt és ölt bután és mi végre
Mire arcát a lángból fölemelte
kihalt mellőle ki még szerethette

volna Romhalmaz lett remény-vára
Fala közt szélként fütyül a hiába

*

Csupán ötszáz lépésre a tenger
rekedt Krisztus dohányzik a gangon
mindez csak díszlet temetési pompa
Senki sem tudja ki kinek halottja

*

Meztelen testek szerte szanaszét
azonosítatlan Temet a sötét

*

Délre utazik képzelet felejt
Narfény és nagy víz Pálmafás delej
Vitorlák tánca a párok felett
Mögöttük éj készül Oda érkezett

*

Pineák közé bukik le a fény
Bénán vesztegel lábánál meredély
hullámzik csámcsog zajong lent a part
Szakad a szál és nincs már ami tart

*

Hajnal s pálinkáért indul a kölyök
sirályok keringnek a piac fölött
Lóg rajta a nadrág Kalap fején
Sötét fény tátong a szíve helyén

*

Ég alá tántorog dőlnek a hegyek
tárt karral várja az ítéletet
mit nem közölnek vele csak meghoznak
Könnyebb már neki Kövek zuhognak

*

Félek a víztől Ott lent a mélyben
tündérek laknak halál-denevérek
nesztelen csapódnak parttól-partig
élettől-életig tovább és addig

*

Kizárva mindenből a sorsából is
ezüstpénz csörög de csengése hamis
Bíbor köpönyeg hever a parton
kockázik fölötte éj s az alkony

*

Ugrásra készen lapul az állat
felugat és a torkomra rácsap
Friss vér fröcsköl a kirakatodra
rángásom fölissza a homok szomja

*

Hogy kárt tett másnak kárt tenne magában
meztelen két drót s rajta az áram
Mepörkölt bőr égett hús szaga terjeng
Arcul üti s leköpi az embert

benne Isten Fölösleges lecke
Fölhasított föld sóval bevetve

*

Beszélnek hozzá nem érti csak hallja
Omlik a bánya Reped az ég alja

*

Talán egy miatyánk belül elmondva
vagy az is törölve mint üres forma
Felfüggesztve minden ami támasz
Valaki felsír de nem néz utánad

*

Elüldögélget léte peremén
ágak közt ferdén bezuhog a fény
nyomában szarvas bög és madárdal
Valaki most hegyeken lépked által

Naplóversek

2011. március 24. csütörtök
az oroszlán ébresztgetése

egy oroszánt nehéz tisztán tartani
a por beszorul a lába és az
ujjai közé porkoronát rajzol
a sörénye köré és még csak a
fejnél tartunk hol van még a test
az ötven lóerővel felérő
bevetések ha nyugmozgás siethez
indul nagy szökkenések – a zablá
a sebességkorlátozás – suhan a
sztrádán talpig ezüstben a peugeot

2011. április 2. szombat
a maiba a múlt

naplóversek írása közben
ide-oda csúszkálnak a napok
a maiba a múlt heti az alig-
múlt a pillanatnyi mostba amikor
zs-vel péterváradon a várban
g-vel meg este az erkélyen
a szellős nagy tavaszban ami épp
megérkezett bezsong a város szállnak
mindenféle illatok a déli
de pontosabb hogy délutáni ebéd

paradicsomszeletjeinek
üvegházi pirosához szorosan
hozzátapadt valamilyen kevert
virágillat pollent mixelt a szél
a kossava jól lehűtötte
az arcom s az egész télen át
mesterségesen gerjesztett lakást
ibolyaillatot érzek mondta
anyám barátnője a betegágyban
ibolyaillatot az ablakon át
paradicsompiros és ibolyalila
az üvegház s egy betegszoba belterében
ebéd közben zs-vel is
valamilyen celofánnal bevont
térben ültünk a vendéglőben
az üvegházhatás tetőfokán
benapozásról tájolásról és
üvegházhatásról hallottam itthon
éveken át alaposan ki voltam
képezve a fény és árnyék változása
a fény beesésének szöge terén
s amikor péterváradon a vár
falai mögött épp lebukott a nap
vagy csak lebukni készült még egy-két
felvételt is lehetett csinálni
megörökíteni a kinek észak
kinek dél utolsó elkapott
pillanatát (napnyugta előtt még
nem villant a blicc) egy pincérnek
pózoltunk miközben ott álltunk egy
fizikalecke legközepén

2011. április 4. hétfő
a kertbe berobbant

a hóvirág derékig hóban állt
a télbe visszaforduló tavaszban
de tartotta magát a zsenge szál
a hóban s a hó felett a fagyban

így indulna egy klasszikus költemény
kötött metrummal és rímekkel talán
de amint kilépsz az ajtón
a hirtelen berobbant tavaszba
szétpattan minden szabály
ibolya kúszik a fű között
a tulipán kardosan áll
a kék vadjácint önkívületben
százsorszép s vörös árvacsalán
a krókuszok már rég elaléltek
mint mikor nem figyelsz a lázra
+ 25 °C-on
lobog a kora délután

2011. április 5. kedd
fázós és rosszkedvű

a tegnapi napnál kellene
még tartani a késő délutáni
napozásnál g-vel az erkélyen
a hatodikon ahonnan ellátni
a gorkij utcai tetőablakig
és azt is látni ahogyan a nap
sugaraival élesen betör
az ablakon át hogy később majd
gyengédebb izzással már csak
súrolja a tetőt az
átforrosított palát
abból a hóból elkelne ma is
egy kevés a hirtelen lehűlt
délutánban fázós és rosszkedvű
utcabeliek gyalogosok
között araszol az idő
most már nyugodtan lebukhatna
a házfalak mögött a nap
ha már nem melegít kattintsuk fel
olvasólámpánkat s hozzuk
előbbre az estét éjszakát

2011. április 6. szerda
lezárni beismerni

kedden a hétfőre gondol szerdán
a keddre kíméletlen műfaj
a napló még húzná az időt
a vers de rácsukódik az éj
a legnagyobb lendület közepette
telnek a sorok de véget ér a nap
le kell zárni a szöveget
átaludni egy másik napba
egy új versben ébredni fel
közben beismerni hogy módosult
a napi beosztás éjjel versírás
kínos késő reggeli ébredés
a naponta írt sorok lassan
de folyamatosan szívják
az egyre nehezebben
pótolható energiát
vitamintablettákkal
tartja fenn magát tartja fenn
a poézist frissen nőtt fűben
kellene lakozni élni
s dőlnének be az ablakon
ajtón a művi térbe
harmattól csapzott eklogák

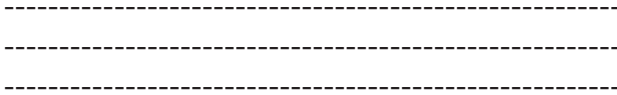
2011. április 11. hétfő
*költészet napi futamok**

4x 5x majd 60 70 80 év
kit ne érintenének érzékenyen
saját tulajdon megélt vagy várható
életévei a költők egymást
intonálják egymásnak adják át
a szót játszanak a halállal míg nem

* A versben a dőlt betűs szövegek Kosztolányi-, József Attila-, Tóth Krisztina-, Balla Zsófia-, Rakovszky Zsuzsa-, Kovács András Ferenc-, Parti Nagy Lajos-, Kukorelly Endre-, Kántor Péter-, Térey János- és Krusovszky Dénes-idézetek, illetve -vers-címek.

végül maguk is halállal halnak
és mégis élnek tovább abban
a szóban amit egymásnak adtak
s adnak át: *most harminckét éves vagyok*
harminckét éves lettem én
harminckettő hogy telhetett
az ember végül negyven év
ha negyvenéves elmúltál
ha negyvennégy is elmúltál
immár magával ötven
mint a kéve a test méri
a földi tért majd 60 70 80 év
s a költő közben míg *rímet rágdal*
kirajzolódik átragyog
a lét csikorgó prézlijén
és végül minden szépen *összeáll:*
fészű a földben karóra víz alatt –
az 50-es 60-as 70-es
s későbbi évek életvalósága
a himnusz a *popzene* és a mobilok
letölthető csengőhangjain
miközben majdnem minden *egyre megy:*
ami völgy így az úgy a hegy
csak a fák állnak ugyanúgy: már-már
időtlenül *csupaszon* mégis szépen
wiepersdorfban és újvidéken
abol fordul a part a víz felett
s ami nincs a versben az is *be-*
hallatszik ide: kaf pannoniust
idézi tóth krisztina orbán ottót
orbán ottó az orbán ottó nevű
költővel diskurál parti nagy lajos
józsef attilát és a bánk bánt
kántor péter radnóti fanniját
idézi meg kukorelly és orbán
pilinszkyt kántor péter tandorit
s azt kérdezi vörösmarty hangján *hogy*
ment-e könyvek által elébb a világ
ment-e a költészet által elébb
a világ vagy a *költő* csak *tétlen*

*mákdarál zsemlemorzsát és hódarát
hint kopár avult fragmentumokat ír
s derül azon hogy immár minden
egész újra szétesett – vagy összeáll?
nem folytatom csoda-e ha miközben
egymás után szép sorban haladva
a parnasszus felé lépkednek
– közben évre év – lépteik zajába
belecsikordul az ezredév*

2011. június 21–23. kedd–csütörtök
naplóba nem illő napok

vannak napok melyeket tíz ujjunk közt
kell átpergetni mint a homokot
semmire se jó naplóba nem illő
szégyenteljes napok az uzsora-
kamatra kiadott idő feledni
való keddjei–csütörtökjei
számítók zsarnokok hordószónokok
hetes találatot megcélzónak
hitt kicsinyes száanalomra méltó
napjai kikkel messzire elszaladt
a ló s azóta is fut velük az
elvadult tájon hol a divide et
impera elve szerint épp sátrat
ütni lőn kedvük akárkié is lett
légyen a föld a forrás a fű mint
akit mindent uralni eltiporni
küldött volna maga az úr akár
a pokol uraként is felcsatolják
harc díszeket ha kell s még le
sem bukik a nap véres fogaikkal
marnák szét megszerzett zsákmányukat

oda-odavetve egy-egy cafatot
hűséges fegyverhordozóiknak
s alázatos kiszolgálóiknak is
ilyen napokat súlyosan megül
a némaság de lehet-e halotti
csendnél még mélyebb csendben tört ülni
összeszorított fogakkal hallgatást
mímelni nem véve tudomást az
elejtett nemes vadak piacra vitt
bőréről s nem hinni a forgandó
hadiszerencse újabb fordulatát
a nap most kezd nyugovóra térni
lassan elnyeli majd a láthatár hogy
teljes sötétség vegye kezdetét
s csak a hold csalfa fényében lehessen
sejteni a zsákmányt ejtő hadak
lopakodó vonulását messzire
futott lovak és lovasok lassan
eltűnő alakját s egyre tompábban
hangzó robaját hogy majd az égi
őrségváltás után egy újabb nap új
fényében minden a maga igaz
voltában mutassa meg magát

Kötések, szakadások

Egy könyv lezárása

Ha a családjáról és magáról ír valaki, akkor azt könnyen kitárulkozásként fogadják.

Én a családomról s magamról írtam, a leírtakat mégsem érzem kitárulkozásnak.

Mindezt nem írtam volna meg, s a könyv önálló részeit nem is állítottam volna egymás mellé, ha pusztán a magam életében megmutatkozó kötések és szakadások foglalatát látnám bennük.

Én-könyvet írtam, de ebben a könyvben azért írtam magamról, mert a valamikori közösségi társadalomról, annak eltűnéséről s az újabb világokról másképpen nem tudtam volna beszélni.

Noha a családomról és magamról írtam, az élet intimitását egyetlen pillanatra sem akartam megsérteni. Ennek az intimitásnak a megőrzését életünk egyre erősebben érvényesülő külső meghatározottságaival szemben fontosnak tartom.

Ahogy a könyv bevezetőjében írtam, évek óta él bennem a vágy, hogy könyvet írjak a huszadik századról. Végül saját családom és a magam életének foglalatát írtam meg, a magam életének a megértéséig jutottam el benne, ha valóban eljutottam ehhez.

Ma már nyilvánvaló előttem is, hogy életünk legfontosabb történései a magunk akaratától függetlenül történnek meg velünk, ahogy az életünket közrefogó keretek is tőlünk függetlenül jelölődnek ki számunkra.

Mindaz, ami az életünkben a meghatározottságok közepette történik, a közösség történetével is kapcsolatban van.

Az, ami az akaratunktól függően, választásaink eredményeként történt-történik meg, a magántörténetek irányába mutat. Magántörténeteimről ebben a könyvben nem tudtam, s nem is akartam írni.

Egy-egy kisebb közösség története elválaszthatatlan a világ változásaitól, így a huszadik század története ebben a könyvben is megmutatja ma-

gát, még akkor is, ha ezek a változások a magunk kisebb, s sokszor valóban határhelyzetben létező világában máshogy és máskor jelentkeztek, mint másutt. Amiről írtam, az a huszadik század második feléhez kapcsolható hazai történések egyik ágához kötődik. A tradicionális világ szétesését és az abból a világból kilépők új világban történő, a számukra új világban történő helykeresésének történetét írtam meg.

Hosszan tartó békés évtizedekben történt meg mindez, a huszadik század megbékéltebb második felének évtizedeiben, ez az időszak mégis tele volt változással, feszültséggel, történelmi méretű átalakulásokkal és elakadásokkal.

Ebben a világban sokan járták azt az utat, amelyiket én is jártam, a kilépéssel, a hagyományoktól való elszakadással s a hozzájuk való visszatéréssel együtt. Megéltük a történelmi felejtést s a történelem újrafelfedezését, újabban a történelmiség hiányára döbbenünk rá.

Most, amikor visszanezünk ezekre az évtizedekre, tisztán látjuk, mennyire nem tudtunk mit kezdeni a megbékéltség alatt rejlő feszültségekkel, máskülönben nem vennének bennünket körül megoldhatatlannak tűnő probléma-halmazok.

Számomra s azok számára, akik az enyémhez hasonló utat jártak be, az egyik nagy és feldolgozandó változást a közösségi társadalom szétesése jelentette, a másikat a huszadik század végén már nálunk is megmutatkozó új, ahogy a szociológiai irodalom mondja, posztmaterialis és individuális társadalom kialakulása hozta magával.

Közben a nagy társadalmi átalakulás közepette a gazdasági-politikai szinten is átalakítások, reformok, elakadások sorát figyelhettük meg, s megéltük a politikai-gazdasági rendszerváltást is. A társadalmi értékrend átalakulása nélkül a rendszerváltás nem mehetett volna végbe, megdöbbentő, hogy a korábban kialakult keretből még így is, az értékrend átalakulása után is mennyire nehéz kilépni. Ám ha az új gazdasági-társadalmi rend kialakítása napi szinten óriási feszültségekkel jár is, tudnunk kell, hogy a sokat emlegetett új világ már itt van körülöttünk, jelenségei már a mi életünk jelenségei. Tomka Béla, a huszadik századi Európa társadalomtörténetével foglalkozó nagy munkájában megjegyzi, hogy a közösséggel kapcsolatos értékek visszaszorultak az egyén boldogulását segítő értékek javára, majd arról ír, hogy csökkent a háztartásokban együtt élők száma, és egyszerűsödött a családok szerkezete. Az információ korának társadalmát vizsgáló Manuel Castells az identitások, így a családi vagy földrajzi kötődések eltűnését elemzi, azt mondja, hogy az új világ egyénekből, piacokból, hálózatokból áll, az egyéneket az ésszerű elvárások rendje uralja.

Mindezt, mondom, a magam életében is megtapasztaltam. Ahogy írtam, a hagyományos közösségi világtól való elszakadásom hosszú évtizedek során ment végbe. Véglegességét szüleim halála tette nyilvánvalóvá.

Anyám is, apám is hetvenegy éves korában halt meg.

Apám volt az idősebb, így ő halt meg előbb, ezerkilencszázkilencvenötben, anyám rá három évvel, ezerkilencszázkilencvennyolcban.

Apámat, ahogy mondani szokták, a szíve vitte el, még gimnazista voltam, akkor érezte, hogy gond van a szívével, később nem panaszkodott rá. Anyámat a rák vitte el, halálra ítélt volt, ez bánt a legjobban, tudatában volt az érkező halálának. Soha senkit nem bántott, egész életében jót akart tenni, s mégis a halálra ítéltség tudatával kellett élnie hónapokon át.

Nagyapám s anyám testvére is rákban halt meg, ugyanabban a rákban.

A két halál között ott volt az otthoni házunk eladása. A házat nem mi adtuk el, hanem anyám, apám halála után. Amikor egyedül maradt, már nem tudta művelni a kertet, mi sem segítettük annyit, amennyit kellett volna, talán nem is tudtuk annyit segíteni, mint amennyire szüksége lett volna. Nem bírta már a kerti munkát, s azt sem tudta elfogadni, hogy a ház körüli világ rendetlenül maradjon.

S szeretett is volna városban élni, az otthoninál kényelmesebb lakásban, közelebb a gyerekeihez.

Ezért adta el a házat.

Egy téli napon mindhárman hazamentünk, a három testvér, összeszedtük, amire még szükségünk lehet majd otthonról, s amit meg akarunk őrizni magunknak, kipakoltuk azt, amit ki kellett pakolnunk, s felraktuk az autóra azt, amire anyámnak az új lakásában szüksége lehetett.

Nem tudom, hogyan tettük meg mindezt, de tettük, amit tennünk kellett.

Anyámnak lehetett a legnehezebb, az egész életétől búcsúzott, a házától, a kertjétől, a rokonaitól, mindentől és mindenkitől.

A gazdagréti lakótelepen vásárolt magának lakást, bármikor látogattam meg, ebben a környezetben mindig idegennek láttam. Állt a lakótelepi lakás ajtájában, visszanéztem rá, s éreztem, hogy idegen az új környezetében.

A városi lakást, a központi fűtést nagyon rövid ideig élvezhette, az utolsó időszakot már a húgoméknál töltötte.

A húgom gondozta, az utolsó pillanatáig.

A Belső Terek említése ezekkel az utolsó pillanatokkal egy időben tűnt fel az írásaimban.

A Belső Tér számomra metafora, a gondolkodás helyének és a meditáció önmagába fordulásának a metaforája, írtam akkor.

Ismét fölteszem magamnak a kérdést, otthonra találtunk-e a számunkra adatott másik világban?

Megtaláltuk magunknak az otthonunkat, magunk köré családot teremtetünk, de a valamikori élettel való folytonosságot nem tudtuk megteremteni, gyermekeink pedig már most sem abban a városban élnek, amelyekben mi magunknak az otthont megteremtettük.

A kötések után szakadások, a szakadások után újra kötések, aztán családunk mozgását tekintve újabb szakadások következtek.

Az az erő, amelyik bennünket otthonról elszakított, a mi gyermekeinket is elvitte mellőlünk.

Talán nem is szabad ezt a két erőt egymás mellé állítani, az egyik a tradicionális társadalmakat szakította szét, a másik az azok helyébe lépő világ egyik mozgatója. Ha erre gondolok, akkor azt is mondanom kell, hogy az a nemzedékek életét végigkísérő folytonosság, amelyiknek az erejét én még megérezhettem, már nem teremthető meg.

Feltételezhetően a családok is másképpen léteznek majd ezt követően, mint ahogy eddig léteztek. A szülők a gyermekeikkel csak rövid ideig élnek majd együtt, a későbbiekben a különböző nemzedékek elszakadnak egymástól, egy családnak az egyik vagy másik városhoz, településhez való kötődése egyre kevésbé lesz majd általános.

Lehet, hogy a társadalom azokat az értékeket is eltünteti majd, amelyekbe eddig kapaszkodtam.

Lehet, hogy azok a kötések, kötődések, amelyekről könyvemben beszéltem, eltűnnek majd az időben.

Még azt kell elmondanom, hogy szüleim halála után sokáig nem mentem haza. Nem volt hova hazamennem, mondanám, de nem mondom, mert mehettem volna a rokonainkhoz vagy a környéken szállodába, apartmanba is mehettem volna.

De nem mentem, családomra gondolva mondom, nem mentünk, mert élt bennem egyfajta görcs az otthoni világgal, a hazamenéssel kapcsolatosan. Ez a görcs nem engedte meg, hogy lezárjam magamban a múltat, a múlt állandóan munkált bennem, egyfajta hosszú belső monológ részeként mondatta velem az otthoni világgal kapcsolatos mondatokat.

Abból a közösségből szinte gyerekként léptem ki, mondjuk, érettségizett fiatalelként, helyemet a közösségen belül is így őriztem meg. Mintha egy álló világból léptem volna ki, s mintha a magam élete is megállt volna az időben, legalábbis az otthoni világgal kapcsolatban.

Mindig úgy mentem haza, mintha eljövetelem óta nem változtam volna semmit, s mintha otthon sem változott volna semmi. A közösséghez hosszú évekig, mert hát hosszú éveken keresztül csak pár napra mentünk

haza, a szüleimen keresztül kapcsolódtam. Ők mondták el, hogy kivel mi történt, s másoknak is ők mesélték el, hogy velem–velünk mi történt.

Miközben életem új formát nyert, a közösségnek vagy a közösség maradékának megmaradtam annak, aki valamikor voltam, s az a régi világ nekem is megmaradt olyannak, mint amilyen akkor volt, amikor kiléptem belőle. Otthon önmagamot én is így kezeltem, az otthoni világban úgy éltem benne, mintha azzal a közösséggel s velem sem történt volna semmi, mióta otthonról eljöttem. Ahhoz, hogy újra hazamehessek, a valamikori énem helyére otthon is a mostani éneket kellett állítanom.

Ebben az embertelenül nehéz feladatban az írás segített.

Hosszú évek óta nem gondolom már, hogy az írásnak önmagán túlmutató szerepe lenne, most mégis megtapasztalhattam ezt.

Akkor, amikor ennek a munkának az első része önállóan megjelent, a könyv szinte természetesen vitt haza, s segített az otthoni világhoz való mai viszonyom kialakításában.

Megtörtént ez is, s ami történt, az nem ellenemre történt.

Lehet-e?

Lehet-e nem gondolni a pénzre, lehet-e nem gondolni az egészségre, lehet-e nem gondolni a mindent behálózó politikára? Eszébe juthat-e az embernek olyasmi, amit nem a televízióban látott, nem az újságban, vagy a most már mindent felölelő interneten olvasott. Egy kicsit nyersnek tűnhet, de van-e még az embernek józan esze?

Beszélhetek-e én itt úgy, hogy az ne legyen megvetés, kritika, gyűlölet, de ne legyen információ, magyarázkodás, vagy a jövőről szóló álmodozás sem. Mit mond a mai ember, ha hallgat. Jelentek-e én bármit is bárkinek, ha nem szólalok meg, ha nem kérek senkitől semmit. Ha nem tetszik ez a világ, amelyben élek, változtathatok-e rajta úgy, hogy figyelmen kívül hagyom. De mi az, hogy nem tetszik!

Akármennyire unjuk is már ezt a telet, de ugye micsoda gyönyörű képeket produkált az utóbbi napokban. Csak a vak nem láthatta azokat a szép zúzmarás lombokat, jégcsapos ereszeket, az otthoni melegre emlékeztető fehér háztetőket. Ki olyan biztos abban, hogy jövőre is lát ilyent? Ha ezt most nem vettük észre, mire emlékszünk jövőre? Majd a tévé megmutatja, ugye. Miért kell nekem nagyanyám emlékeit továbbmesélnem, miért ne lehetnének nekem is emlékeim?

Ha naponta azt hallgatom, hogy hogyan és mikor kerülünk be az Európai Unióba, vagy hogy ez az egész politikai rendszer és a pártokon alapuló demokrácia ámitás, és ennek ellenére továbbra is ezen rágódom, akkor nem is érdelek mást. Emlékeim sem lesznek, mert csak azt látom, amit a tévé mutat, a rádió mond. Nem a saját szememmel látok, nem a saját eszemmel gondolkodom. Így az emlékeim sem az enyéme. „Ha egy pillanatra egymás szemével nézhetnénk a világot! képzelhető-e csodálatosabb.” Százhatvan évvel ezelőtt még kérdezhetette ezt az író. Sokáig fantasztikusnak is tűnhetett. Sajnos, most arrafelé tartunk, hogy csak egy szem marad.

18 Mintha a technika fejlődése is csak ezt szolgálná. Észre sem vesszük, s

mindannyian ugyanazt mondjuk. Egy pár hónappal ezelőtt a facebookon, a most már mindenki számára ismert közösségi portálon valaki rajzfilmfigurával cserélte ki arcképét. Pár nap alatt ismerőseim hetven százaléka ugyanezt tette. Pedig többségük nem tizen- vagy huszonéves.

Nem a világ nem tetszik, hanem a társadalom, amelyben élek, az emberek, akikkel együtt vagyok – mondhatná valaki. Változtatni akarok. Új embereket akarok – mondhatnám. És ezt ki kérdőjelezhetné meg? Senki. A probléma az, hogy az eszközök, amelyekkel ezt meg akarja tenni, nem hatékonyak. A kritizált társadalom, rezsím dolgozta ki őket, úgymond. És most visszatérek jegyzetem elejéhez. Lehet-e nem gondolni a pénzre, az egészségre, a mindent behálózó politikára? Azt gondolom, hogy ezen a rendszeren csak úgy lehet változtatni, ha nem gondolunk állandóan a pénzre, a politikára és nem utolsósorban az egészségünkre sem.

Lehetek-e?

Lehetek-e én itt most szabad ember? Nehezen. Millió-egy dolog van, amitől függök. Amitől nem szabadulhatok meg egykönnyen. A költő szavaival szólva: „Szeretném, hogyha szeretnének...” Ez az egyik legmélyebb érzelem és kötődés, amitől maga az Úristen sem tud megszabadulni. Mózesen keresztül egyszerűen megparancsolja: „Szeresd Uradat, Istenedet szíved, lelked mélyéből, minden erőddel.” De most nem erről, hanem a hatalomhoz való kötődésről szeretnék beszélni. Ez is egy olyan függőség, ami rabságban tartja az embert. Sokak szerint minden a hatalomról szól. Kedvenc filozófusom, Friedrich Nietzsche utolsó műve ezzel a mondattal zárul: „Ez a világ a hatalom akarása – semmi egyéb! És ti magatok is e hatalom akarása vagytok – és semmi egyéb.” Igaz, a kötetet a német filozófus húga állította össze a hagyatékából, de ez itt nem lényeges.

Hogyan szabadulhatok hát meg a hatalomtól és a hatalmasságoktól? Lehet-e élni hatalom, a hatalom akarása nélkül? Nehezen. Vajon Nietzschének az embert fölülmúló embere is csak hatalmat akarna? Kérdés. De abban szinte biztos vagyok, hogy változtatni ezen a világon csak úgy lehet, ha a hatalomhoz való viszonyunkon változtatunk.

Egyik legizgalmasabb pillanat a politikai életben, amikor a nép váratlanul megtagadja az engedelmességet. Forradalomnak szoktuk ezt nevezni. Az uralkodó elveszti hatalmát, a megingathatatlan állami apparátus

egyszerűen összeomlik. Élőben láthatjuk ezt most az észak-afrikai arab országokban. Sajnos, ez ritkán vezet nagyobb szabadsághoz. Újabb nép-ámítók jönnek, akiket az emberek ismét hatalommal ruháznak fel, és kezdődik a régi mese. A pokolban sem történik másképp. Annyi a különbség, hogy ott ritkábban kerül sor változásokra. Collin de Plancy francia szerző *A pokol szótára* című, 1818-ban megjelent híres könyvében részletesen leírja, ki kicsoda az alvilágban. Az uralkodó Belzebub, a Sátánt megbuktatták, ő most – illetve amikor a könyvet írták – az ellenzéki pártot vezette a pokolban. Természetesen vannak miniszterek, nagykövetek, első- és másodrangú tanácsadók. Lucifer a főbíró tisztséget tölti be. A mennyországról nem olvastam ilyen részletes leírást. Ha jól tudom, még mindig Szent Péter van a kapuban, vannak angyalok, és Isten a mindenható.

De ha mindenünnen a hatalom néz rám, hová meneküljek? Mi történik, ha nem veszek róla tudomást? Változtathatok-e rajta úgy, hogy figyelmen kívül hagyom? Ha szót fogadok, biztosan nem. Ha tiltakozok, megbüntetnek. „A törvény még soha egy szemernyivel sem tette jobba az embereket...” Ezzel a megállapítással egyetértek. Azt is tapasztalhattam, hogy a „törvénytisztelet még az egyébként jóindulatú embereket is naponta az igazságtalanság cinkostársaivá teszi”. A lelkiismeret lehetne az a valami, ami megmondhatná, hogy mikor, hogyan cselekedjek. Mikor mondjam fel az engedelmességet apámnak, anyámnak, a főnökömnak, a rend őrének és az ország elnökének?

Ha egy másik hatalomra vágyom, ha egy nagy tekintély hiányzik, ha én is parancsoló főnök, szigorú apa szeretnék lenni, akkor üres beszéd volt az, amit eddig mondtam. Csak úgy lehetek más, ha nem törekszem semmilyen hatalomra, ha a hatalmasokat észre sem veszem, ha átnézek rajtuk.

Lehet-e az?

Lehet-e az embernek elég ideje? Wittgenstein azt mondja: „A filozófusoknak így kellene köszönteniük egymást: Ne sajnáld az idődet.” Nem vagyunk filozófusok, noha ilyen ínséges időkben nem rossz szakma. Nem kell hozzá semmi, se ház, se szerszám, se nyersanyag. Tehát mindenki üzhethné, akinek esze van. De van-e rá időnk?

Egy közmondás szerint: „Nem az az ember boldog, akinek megvan mindene, hanem az, aki nem kívánja azt, amije nincs.” Tehát ha már sem-

mi mást nem kívánok, csak egy kicsivel több időt, akkor is boldogtalan vagyok. Elég idős ahhoz, hogy tudjam, időt nem lehet vásárolni. Valakinek vagy van, vagy nincs. Hogyan elégedhetek hát meg az időmmel? Hogyan ne kívánjak több időt? Vajon, ha nem gondolok rá, sikerül-e. Egyáltalán megtehetem-e ezt a mai világban? Nehezen. Talán csak a halálom előtt, amikor már senkinek sem tartozom, mondhatnám azt: „Legyen meg a te akaratod.”

De ez azt jelenti-e, hogy az idő rabja kell, hogy legyek? Kié az idő? A hatalom természetesen azt gondolja, hogy ő rendelkezik alattvalóinak az idejével. S ebben nagyrészt igaza van. Ő szabja meg, hogy mikortól és meddig kell dolgoznom, mikor pihenhetek, mikor ünnepelhetek. Meddig járok iskolába. Mikor mehetek nyugdíjba. Még azt is meg akarja szabni, hogy meddig nevezhetem magamat fiatalnak. A hatalom azt gondolja, hogy vele kezdődik az idő. S azt szeretné, hogy ő soha el nem múljon az időben. Julius Caesarnak és Augustus császárnak ez sikerült is. Maradandó hónapnevet szereztek. Manapság úgy látszik, nem születnek ilyen nagy személyiségek. Mi már csak valamilyen nagy katasztrófához fűzhetjük az időt. Pedig a mai kis cézárok is mindent megtesznek.

A jövőnkkel való manipulálást a tökélyre vitték. Azt gondoljuk, hogy csak akkor van időnk, ha jövőnk van. Ha biztosítva van a jövőnk, ha van diplománk, házunk, autónk, feleségünk, pénzünk és nem utolsósorban egészségünk. S tényleg a biztosított jövő adja az időt. De mi az, hogy biztosított jövő? A négy évre megválasztott hatalom gondolhatja, hogy négy évre biztosítva van a jövője. Azt gondolja az új igazgató, orvos, mérnök, ezredes is. Sajnos, a munkás már nem ilyen biztos, bármikor kirúghatják. Ezért a jövő neki kevesebb időt ad, ezért úgy érzi, nincs elég ideje. Állandóan több pénzt akar szerezni, hogy biztosítva legyen a jövője, s azt gondolja, hogy így több ideje is lesz. Ördögi kör. Mintha az egész földi élet így volna berendezve. Pedig ez nem igaz.

Már nagyon régóta tudjuk, hogy a szerencse kereke forgandó. S „talán az egész emberiség is csak múló »kiütés« a Föld testén”. Akinek példa kell, nézze, mi történt, mi történik Japánban a földrengés után. A jövőnket építjük, s közben a jövőnket tesszük tönkre. Amikor nem fordítunk kellő időt a gyerekeinkre, akkor is a jövőnket tesszük tönkre. Azt mondjuk, nincs időnk, pedig inkább azt kellene mondanunk, hogy nincs jövőnk. Minden megváltozna. Rögtön időnk is lenne elég. Négy perc filozofálásra biztosan.

Hogyan?

Hogyan befolyásolja a szegénység, az éhezés a gondolkodást? Régi-új kérdés. Időszámításunk előtt a harmadik században élt egy kínai filozófus, Menciusz, aki ezt mondta: „Az éhezőknek minden étel ízlik, a szomjazónak minden ital jó. Így azonban nem lehet az italokat és ételeket helyesen megítélni, mert a szomjúság és az éhség fogyatékkossá teszi az ízlést.” Menciusz szerint a szomjúság és az éhség „károsodást okoz az ember szívében is”. Nem az agyról beszélt, de valószínűleg a gondolkodást értette rajta. Pár száz évvel később Jézus az egyik hegyi beszédében mondja: „Nem az szennyezi be az embert, ami a szájába kerül, hanem, ami elhagyja a száját, az szennyezi be az embert.” És ezt így magyarázta: „Mert belülről, az ember szívéből származik minden gonosz gondolat.” Az teszi az embert tisztátlanná.

Hogyan befolyásolja a gondolkodást a hiány? Mi táplálja a gondolkodást? Érezhet-e ilyen értelemben hiányt az agy? „Ha világeletemben a padlás zugában kellene laknom, mint a póknak, a világ éppolyan tágas volna számomra, amíg a gondolataim velem volnának” – mondja Henry David Thoreau XIX. századi amerikai író. A gondolatokat tehát nem lehet elvenni. Egyik gondolat táplálja a másikat. Az étel, az ital, a pénz hiánya is gondolkodásra készítenek. Egykor vadászni mentek az emberek, most munkát keresnek. Ha nem volt vad, loptak, s ha nincs munka, most is lopnak. Egy kicsit azonban változott a helyzet. Az is lop, akinek van, s ha megnézzük, az lop legjobban, akinek a legtöbb van. Ilyenné alakult a társadalom. Ilyennek a társadalmi törvények. Hiába mondták sokan, többek között az előbb említett Thoreau is: „A fölösleges pénzen csupán fölösleges holmit vásárolhatunk. És ami a léleknek életszükséglete, ahhoz nem kell pénz.”

Lehet-e egészségesen gondolkodni? Lehet-e egészségesen táplálkozni? Nehezen. Mindent beszennyeztünk. Azt is, amivel táplálkozunk, és azt is, ami gondolkodásunkat táplálja. Nem azért nem eszünk meg valamit, mert nem kívánjuk, hanem azért, mert félünk, megmérgeznek. Nem azért vetünk el minden gondolatot, mert nincs rá szükségünk, hanem azért, mert hamisnak tartjuk, hátsó szándékot látunk benne. A konkrét számoknak és a tényeknek sem hiszünk már. Látjuk, ugyanazokkal az adatokkal teljesen ellentmondó dolgokat is be lehet bizonyítani. A valóság átláthatatlanná vált. Azt hisszük, hogy hazudnak nekünk, manipulálnak velünk. Az országokat és a nemzetközi közösséget irányító politikusok sem tudják, hogyan tovább. Mindenfelől a negatív következmények néznek vissza.

Ismét túlhaladottnak tartott ideológiák, elfelejtett vallások adnak támaszt a gondolkodásnak. Mivel ilyen értelemben egyre többen éhezünk és szomjazunk, bármerről is jönnek és bármilyen veszélyt is hordanak magukban, elfogadjuk ezeket az ideológiákat. Elvesztettük a jó ízlésünket. Mi lehet a megoldás? Nehéz kérdés. El kell találni a mértéket, és hinni abban, hogy ami a léleknek életszüksége, ahhoz tényleg nem kell pénz.

Ki akarja?

„Aki a szerelmet tanulni akarja, az mindig csak tanuló marad.” Ki akarja, hogy állandóan tanulók maradjunk? Miért várjuk állandóan azt, hogy más mondja meg, hogyan érezzük magunkat, mit kell éppen tennünk? Mi az, hogy átláthatatlanná váltak a dolgok, millió-egy betegség van, millió-egy veszély néz ránk, ezért csak a szakember tudhatja a választ. Miért nem merünk lépni? Miért nem mi gondoskodunk az egészségünk-ről, miért engedjük ezt át az orvosnak? Miért várjuk azt, hogy egy újság mondja meg, mit kell tennünk, amikor udvarolni szeretnénk valakinek? Miért érezzük magunkat olyan haszontalannak, kivetettnek, ha éppen nem csinálunk semmit, ha nem keresünk pénzt, vagy ha éppen nem tanulunk? Ezt is belénk táplálták.

Kiskorúak lettünk, pedig azt gondoltuk, hogy ezt a kort magunk mögött hagytuk. „Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék” – írja a felvilágosodásról szóló cikkében Kant. „Kiskorúnak lenni kényelmes” – teszi hozzá. „Ha van egy könyvem, amely eszemül, egy lelkipásztorom, aki lelkiismeretemül szolgál, s egy orvosom, aki megszabja az étrendemet stb., akkor igazán nincs szükségem arra, hogy magam fáradozzam.” Így azonban elkorcsosodunk, nem tudunk saját lábunkra állni.

Semmi új nincs abban, amit mondok. Egy kép jut eszembe, amikor Jézus kiűzi a templomból a kereskedőket. Felforgatja a „pénzváltók asztalait és a galambárosok padjait”. Pénzváltókkal vagyunk mi is körülveve. Sajnos, nincs, aki fölforgassa asztalaikat. Ők lettek az eszményképünk. Tapintatosak vagyunk irántuk, pedig tudjuk, kifosztanak bennünket. Azt gondoljuk, hogy nélkülük összedőlne a világ. De ha ezt mind tudjuk, miért nem teszünk valamit. „Hogyan elégedhet meg valaki azzal, hogy csak

véleménye van, s még élvezi is ezt?” – kérdezi *A polgári engedetlenségéről* szóló híres esszéjében Thoreau.

„Gyenge annak a szerelme, aki csak szavakban tudja kifejezni, hogy mennyire szeret” – mondja Dante. Miért kellene csak a halálunk óráján rájönnünk arra, hogy igazából nem is éltünk. A szerelemben pedig mindig a másodikok voltunk. Azt gondoljuk, hogy egy szörnyen erkölcstelen világban élünk. Hogy minden pornográfia lett. Ám ez is csak látszat. Mint ahogyan látszat az is, hogy tájékozottabbak vagyunk most, hogy a rádió, a tévé, az internet ontja az információkat. Erkölcstelen világban élünk, de nem azért, mert a nemi élet, amit Eduard Fuchs az élet ősműködésének nevez, tehát a szexualitás elburjánzott volna, hanem épp ellenkezőleg, a sok pornókép és film mellett eltűnt a szexualitás. Jean Baudrillard francia szociológus szerint: „A szexualitás gyökeres kiirtásának folyamatával van dolgunk”, ami szerinte a klónozásban végződik. „Ha tökéletes világot akarunk, akkor ez nem lehet szexuális, hanem csakis egy szex nélküli világ” – mondja. Belegondolni is szörnyű.

Milyen világban akarunk élni? Ahhoz, hogy erre válaszolni tudjunk, előbb kérdéseket kell feltennünk magunknak. Lényeges kérdéseket. Például azt, hogy ha már nem jó, akkor miért nem merünk változtatni életünkön?

A rózsza móló

Danyi Zoltánnak

Most néked adom a rózsza mólót!
Most megkapom tőled a rózsza mólót!
Barátságunk kagyló koronázta
Kicsinyke oltárát, melynek ágya az Adria.

Ha évek múltán én kártyázni fogok,
Holott családomban ez tiltott dolog;
Ha te majd túl szép, túl fiatal lányt szeretsz,
Holott tudod, hogy ez a te veszted

És valami ismeretlen üzeni fog
Egy túlságosan is ismerős nyelven,
Hogy csak ez az egyetlen partfok,

És csak ezen az egyetlen tengeren:
A Rózsza móló, a Barátság dokk,
Akkor elindulunk majd mi ketten.

Kaszteli, 2010. július 8.

Fehér éjszaka

Ha a ragyogást meg lehetne ragadni,
Úgy két marokkal vinnék neked innen.
Ha a fényt el lehetne engedni:
Sugarak ömlenének feléd-felőlem.

Az öreg hídon ily fényben ülök
Vándorként régi és új között.
Erdők a társaim és sűrű vizek,
A hálóban röpkepihe zizeg.

Nádasban sirály úgy kutat,
Mint bennem folyvást gondolat.
A sásban rénszarvas botorkál,
Tavaszbba üldözi őt a halál.

Menekülünk az életbe mi élők,
Nem értjük nyelvét messzi rokonnak.
Felőlem szétfoszlanak a felhők;
Tekints egyszerre élőnek s holtnak.

Mert ha átszótt testem nem feszélyez,
Nem köt le folyton a nagy vágy:
Hordhatok majd fényt is neked,
Nem csak magamat és rózsát.

Svédország, Eskilstuna, 2009. május 30.

Danilo Kiš és az argonauták

Lábjegyzetek

(Immár negyedik alkalommal kezdek bele Danilo Kiš A és B című fragmentumának elemzésébe, amelynek a Két tenger vonzásában címet adtam. Az ötlet Mirjana Miočinović lábjegyzetéből származott, amely Danilo Kiš életművét két tenger, az Adriai- és a Pannon-tenger közé helyezte vonzó belgrádi középponttal. A tengert modernista mítosznak képzeltem el, lényegében azonban mindvégig megmaradtam a fragmentum Pannon tájainál, mint ahogy Boško Krstić *A vadgesztenyék utcájának nyomában* című kitűnő nagyesszéjében is az A és B elemzése során kihagyja a Mediterrán részt, és csak a Pannon fejezetet másolja át egy az egyben. Esszémet az A és B dichotómiájára építettem fel, érintve az *opus* kettőséget, amely mind az életmű világképében, mind pedig formájában kimutatható. Az én dichotómiám azonban továbbra is sántított. Hiába utaltam Danilo Kiš A Mediterrán és az aranygyapjú című esszéjére, amikor csak a Pannon-elemet értelmeztem. A stílusban kimutatható tenger-mítosz csak formailag fogtam föl, a világkép továbbra is a mítoszban zárva maradt. Pedig az író látnokként megelőzi korát, ami minden mítosz alapja. A történet ebben az értelemben mindig előtörténet, amelyről legtöbbet az eredetmítoszok beszélnek. Danilo Kiš az A és B című fragmentumban a tenger-mítosz eredetét írta meg, amely a szerzőt az aranygyapjú megkeresésére sarkallta.)

(*A Mediterrán*) Az A részben az Adria költői leírását adja az író, melyben Danilo Kiš magát az isteni perspektívát próbálja rekonstruálni: a levegő, a föld és a víz találkozásának koestleri képletét, amelyet az idézett szerző „óceáni érzék”-nek nevezett:

„Akkor tekintetteddel át kell fogni a tengert, a hegyeket, az eget.

Majd az eget, a hegyeket, a tengert.

És egészen biztosan tudnod kell, hogy édesapád ezen az úton ment autóbusszal vagy taxival, amelyet Kotorban kölcsönzött, és biztos kell len-

ned abban, hogy ugyanezt a látványt szemlélte: a napot, amely nyugaton a fehér elefántcsordára hasonlító felhők mögül előbújik, a magas hegyeket, amelyek eltűnnek az esőpermetben, a tenger tintasötét kékségét az öbölben, a várost a hegy lábánál, a fehér hajót, amely befut a gáthoz, a szapangyárat, amelynek kéményéből sűrű füst gomolyog, miközben az óriás vitrázsok tűzfénnyel égnek” (Géber László fordítása).

Ebben az alig kétoldali fragmentumban Danilo Kiš a Mediterrán képzetkörét vázolja fel, amelyet Fernand Braudel *Mediterrán* című könyvében szintén a tenger, a hegyek és az ég hármásának elemzésével indít, kitűnő kultúrtörténeti háttérrel világítva meg a Mediterrán eszmevilágát, amely egyetlen jelentős enciklopédiában sem szerepel. Mintha bizony a tudomány a Mediterránt mint afféle gyermeki játszóteret örökre a mítoszok világába utalta volna. Braudel könyvében a Mediterránnak van hegy- és vízrajza, története, és ami a legfontosabb, kultúrtörténete, amely napjainkig tart. Braudel felteszi a kérdést: vajon az a halászbárka, amely Görögország partjainál veti ki hálóját, nem ugyanaz a bárka-e, amely évezredekkel ezelőtt ringott az Égei-tengeren. Vajon az argonauták nem innen indultak el héroszi hajóútjukra? – folytathatnánk.

(Az aranygyapjú) Az aranygyapjú legendáját már Homérosz is ismerte. A görög mitológia eme története Phirox hercegről és Hellé hercegnőről szól, akik Athamasznak, Théba királyának isteni származású gyermekei voltak. Gonosz mostohájuk azonban nyomorba és éhínségbe taszította az országot, és a jószok segítségével meggyőzte népét, hogy a haragvó Isten hozta rájuk a bajt, és kiengeszteléséért Phirox és Hellé feláldozását kérik. A vesztőhelyen isteni édesanyjuk egy aranygyapjas kost küldött segítségükre, aki a hátán, túl a Fekete-tengeren, Kolkhiszba vitte őket, Aiétész országába. Aiétész nagyon büszke volt az aranygyapjúra, s hogy senki el ne lophassa, felakasztotta Arész isten szent ligetében egy magas tölgyfa ágára, és egy veszedelmes sárkánnyal őriztette.

(Az argonauták) Az argonauták a trójai háború előtt, valamikor i. e. a tizenharmadik században keltek útra. Az expedíciót Iaszón vezette, aki azt a feladatot kapta, hogy hozza el Kolkhiszból az aranygyapjút. A feladattal Peliasz iólkoszi király bízta meg, aki Iaszón apját, Aiszónt erőszakkal megfosztotta a hatalomtól. A feladat teljesítésével azt kellett Iaszónnak bebizonyítania, hogy valóban méltó törvényes örökségére, az iólkoszi trónra. Az expedíciót ötven hérosz vezette, akik az Argo nevű hajóval indultak útra az aranygyapjúért a távoli Kaukázus ormai alatt elterülő vidékre, Kolkhiszba. Még Hérodotosz idejében sem tudták pontosan megállapítani, merre ment az Argo Kolkhisz felé, sem azt, hogy merre tért haza. Graves szerint Aiétész földje nem lehetett a Fekete-tenger másik végén;

minden régi bizonyíték az Adriai-tenger északi partvidékére utal. Fontos még kiemelni, hogy az ötven hérosz között ott volt Orpheusz trák költő, aki az argonauták viszontagságos útját megénekelte.

(*A Mediterrán és az aranygyapjú*) Danilo Kiš 1980-ban több meghatározó pamfletet írt, amely a Nyugat és a Kelet fókuszába állította a Mediterránt. Ezek közül számunkra a Homo poeticus... és a fentebb kiemelt írás a fontos a szerző világgképének értelmezéséhez. A két szöveg középpontjában az az ideológiai zűrzavar áll, amellyel mind Nyugaton, mind Keleten találkozott Kiš ezekben az években. A Mediterránt nem az amerikanizációtól, vagy ahogy ő nevezi, az atlantizmustól félti az író, hanem az intellektuális hegemoniától, amely nemcsak Nyugat-, hanem Kelet-Európa felől is szennyezi a Mediterrán szép környezetét, nem kímélve egyben a mítoszok világát sem. Egyféle kisajátítási törekvés útjába akar állni, szellemi módon hajózva az aranygyapjú nyomába. Így csatlakozott Danilo Kiš a 80-as években az argonauták nemes expedíciójához, hogy *homo poeticusként* kultúránk és civilizációnk megmentésére induljon.

(*Két tenger vonzásában*) Az A és B című fragmentumban jól elhatárolódik egymástól Danilo Kiš *opus*ának két vonulata: a metafizikai megszállottság az egyik (A rész), a dokumentáris rekonstrukció a másik oldalon (B rész). A Mediterránt Kiš nem tudja szemléltetni Koestler „óceáni érzék”-e nélkül, ami a perspektíva kérdése az életműben, és a *Fővenyóra* írói szemszögét értelmezi. Az örökkévalóság metafizikáját aztán a *Holtak enciklopédiájában* fejleszti a tetőfokra a szerző, amelyben az apa-figura ugyan közvetlenül már nincs jelen, de szerepe továbbra is érvényesül a perspektívában. Kiš eme kései fragmentumában prózai világának egyik legfontosabb kulcsát hagyta ránk, amely a Mediterrán-képzetkört nyitja. A Mediterrán földrajza és történelme civilizációnk és kultúránk téridejébe vezet vissza bennünket, amelyen a görög–római mitológia történetei létrejöttek. Az istennel benépesült ég, a gályákat befogadó azúr tenger, a bort adó hegyek hármasa az örökkévalóság érzését hagyományozta az utókorra. Csak ne szennyezzük be különféle ideológiákkal, csak ne hagyjuk a *homo politicus*oknak eme örökkévalóságot értelmezni. Mert akkor jön Auschwitz, jön Kolima. Danilo Kiš rövid fragmentumának utószavában nem hagyja ki Auschwitzet, ami édesapjára a koestleri látvány szemlélése után vár. Az isteni perspektívába beleront a Gonosz fenyegető közelsége, ami nem kevés távolságtartást követel. Másrészt az argonauták hajóútja sem mentes minden politikától. Graves szerint minden mediterrán kikötőnek szüksége volt egy argonautára, hogy fekete-tengeri kereskedelemhez való jogát igazolja vele. Ezért maradt ránk több, egymással összeegyeztethetetlen névsor az argonautákról. „De abban láthatólag még a legmakacsabb szkep-

tikusok sem kételkednek, hogy a legenda lényegében történelmi tényeken alapul” – mondja Graves. Így keveredik a Mediterrán és az aranygyapjú mítoszi világa történelmünk hegemon törekvéseivel. Danilo Kiš megfordítja az Argo útirányát: „Ismeretes Önöknek, és ez történelmi közhely – írja –, hogy a Mediterránról való álom minden orosz cár álma volt, és hogy ez az álom a Mediterránról mint orosz tengerről a mai napig nem szűnt meg álom lenni.”

De maradjunk a metafizikánál. A Mediterrán mítosza elvezet bennünket a tenger metafizikájához, amely tisztán szellemi természetű. Danilo Kišnél a tenger olyan idea, amelyet Platón után főleg T. S. Eliot nevezetes *Metafizikus költők* című esszéjének köszönhetően vonul be a metafizikus költészetet elismerő szépségkánonba. A modern költészet számára a tenger magával a tiszta költészet ideájával azonos, amely az azúr motívikájában érvényesül, a legfontosabbak közül Mallarménál. És azt is jól tudjuk, hogy mit jelent nálunk a tenger Tolnai Ottó poétikájában. Danilo Kiš élete végén csak egy rövidke fragmentumot szentelt közvetlenül a tenger-motívumnak, az A és B azonban visszafelé olvasva értelmezi az életművet. A tenger Kiš számára az örökkévalóság metaforája, amelyből azonban nem hiányzik a *memento mori*: a törekeny ideát az erőszakos halál ellenpontozza.

Az A és B második része egy másik tenger leírása, amely az életrajz dokumentumaira épül. Az életmű másik vonulatára asszociál, és így lesz teljes a fragmentum dichotómiája: a metafizikus megszállottsághoz oda kerül a dokumentáris rekonstrukció, amely a tényleírás elemeivel él. A kerekabarási vályogház az életmű biografikus rekonstrukciója, amely az élet-irodalom összefüggéseit villantja föl Danilo Kiš autopoetikus diskurzusában. Kiš élete végén egy könyvet akart írni *Élet*, irodalom címmel, amelyben az opus eme kettősségének szentelt volna teret. Azonos címmel majd az író halála után 1990-ben, a hagyatékot gondozó Mirjana Miočinović szerkeszt egy könyvet, amelyben Kiš nevezetes interjúja mellett az A és B is benne foglaltatik. A Pannon- és az Adriai-tenger dichotómiája végigvonul az egész életművön, és a tenger modernista mítoszáat árnyalja. A tiszta költészet ideájába beemeli a borgesi dokumentumot, amely a Mediterránt a posztmodern téridejévé teszi a szerb irodalomban. A *Fővenyórában* Kiš úttörő módon alkalmazza a rekonstrukciós eljárást, amely a közismert apai levél közlésével érvényesül. A dokumentumnak a regény végén való megjelenése nem kis fejtörést okozott a korabeli kritikának. Mára az irodalomtörténet igazolja Danilo Kiš borgesi módszerét, amelyet a dokumentumirodalomba való beemelésével fejleszt ki a szerző és a *Borisz Davidovics síremléke* című könyvében visz a tetőpontra.

(*Danilo Kiš és az argonauták*) A *Két tenger vonzásában* javított változatában az A és B világképi háttérét kíséreltem megvilágítani, ami Danilo Kiš Mediterrán-felfogásának rekonstrukciójához vezetett. A tenger-mítosz kifejtését az argonauták legendájának felidézésével próbáltam elérni, ami a Mediterrán és az aranygyapjú elemzésével együtt egyféleképpen önállósult. A lábjegyzetek írása közben megvilágosodott előttem az a valóságos dichotómia, ami Kiš életét és irodalmát áthatja, és stílusának dialektikáját alkotja. A tenger-mítosz posztmodern világképének megértéséhez az A és B formai megoldása segített el, amely egyesíti magában a metafizikát és a dokumentaritást. Az Adriai- és a Pannon-tenger vonzásában Danilo Kiš mítoszt teremtett, ami ez idáig páratlan a szerb irodalomban. Mitológiájának történetei kezdve az életrajzi triptichon Apa-figurájától a *Holtak enciklopédiájának* legendájáig épp olyan kincsei európai kultúránknak, mint az aranygyapjú, melynek immár kétségtelenül ő az igazi birtokosa.

Irodalom

- Fernan Brodel: *Mediteran*. Centar za geopoetiku, Beograd, 1995
Robert Graves: *A görög mítoszok I–II*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981
Boško Krstić: *A vadgesztenyék utcájának nyomában*. Studio Bravo, Szabadka, 2007
Ókori lexikon I–VI. Szerk. Pecz Vilmos. Franklin Társulat, Budapest, 1904
Vojtech Zamarovský: *A görög csoda*. Madách, Bratislava, 1980

Igény és igénytelenség

Börcsök Erzsébet: *Sári*

1. Egy vajdasági magyar „színes” könyv

Börcsök Erzsébet az *Eszter* után nem írt több regényt, az 1939-et követő évtizedekben pedagógusi pályájára összpontosított, s csak ritkán jelent meg publikációi. Majdnem harminc évvel megjelenése után, 1968-ban döntöttek az előbb említett kötet újrakiadása mellett a Forum Könyvkiadó szerkesztői, néhány esztendő múlva, 1971-ben pedig megjelentették az 1924 óta az asztalfiókban porosodó *Sárit* (Börcsök Erzsébet: *Sári*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1971), a – Jung Károly szerint – „már-már elfeledett író” első, mindössze húszéves korában papírra vetett regényét. Ennek a korai szövegnek a napvilágra kerülésével lett teljes a Börcsök Erzsébet-i opus, így kapcsolódott össze az oeuvre kezdete és vége, hiszen – ahogyan a fülszövegben olvasható – „a könyvet az író halálának évében kapja kézhez az olvasó – tragikus találkozása ez a pálya kezdetének és az élet végének”.

Börcsök Erzsébet valószínűleg már a kapcsolatuk kezdetén megmutatta a *Sári* kéziratát Szenteleky Kornélnak, akinek patronáló szándékára két példát is találtam irodalmi levelezésében. A regényre először a Kende Ferrenchez, a szabadkai Litterária könyvterjesztő vállalat vezetőjéhez címzett, 1932. november 2-án kelt levelében utalt, amelyben a következőképpen javasolta kiadásra: „Kívánságodra sietve közlöm, hogy Börcsök Erzsébet regényének címe: »Végig az úton«. Egy temesvári lányról szól, kinek apja a valutacsempészség és infláció idejében milliomos lesz, és ilyen életet biztosít lányának is. A gazdagság azonban nem tart sokáig, a valutaüzérkedésre is rájönnek, az üzletmenet egyre romlik, a dacos, önmagában bízó lány egyre jobban érzi, mint csúszik ki a talaj a lába alól. Végül az a román vámtiszt emeli föl az összetört, tönkrement, de ártatlan leányt, akinek szerelmét, segíteni akarását sohasem akarta meghallgatni. A regény érdekes, mond-

hatni izgalmas és határozott irodalmi értékei is vannak. Kézirata – melyet gondosan átjavítottam – Borsodi Lajosnál van Becskereken. Számításom szerint csak sűrű szedéssel lehetne 10–11 ívben összeszorítani.¹ Egy hónap sem telt el, s Szenteleky a következő levélváltásuk alkalmával megütközve vette tudomásul, hogy a *Végig az úton* nem szerepel a kiadó ajánlatában: „...aggályaim lennének Ivity Aleksza, Govorkovich János, Kázmér Ernő és a kedves Havas Emil könyveit illetően. Láthatatlanban merem állítani, hogy Börcsök Erzsébet »*Végig az úton*...« című regénye százszázalékban jobb lesz Govorkovichénál, sajnos Börcsök könyvét nem látom meghirdetve. No de vigasztaló mégis csak az, hogy »műsorváltozás joga fenntartva«². Erre a „műsorváltozás”-ra negyven évet kellett várni.

A *Sári* megkésett megjelentetésének körülményei egy érdekes recepciótörténeti mozzanatra irányítják rá a figyelmet: a magyarországi könyvpiac legkelendőbb termékei az ötvenes évektől a pöttyös és csíkos könyvek voltak. Ezek a filléres kiadásban megjelenő, erősen didaktikus lányregények identitásformáló hatással bírtak: jasszkifejezésekben bővelkedő narratív sémák sorozataként ábrázolták a mindennapi élet történéseit, és ezáltal ajánlott viselkedési formákat közvetítettek célközönségük felé. Rejtetten tehát normakövető magatartásra buzdítottak, s ily módon rendhagyó illemkódexül szolgáltak a kamaszok számára.³ A nők által írt szövegeket sokáig ebbe a szerelem-házasság-boldogság történetstílust meg-elevenítő lektűr műfajba sorolták be. Gero von Wilpert például 1989-ben így definiálta a „női regény”-t: „szűkebb értelemben a bestseller-irodalom körébe tartozó sajátos műfaj, amely a szerelmes regénnyel áll közeli rokonságban”.⁴ A *Sári* 1971-ben került ki a nyomdából, igen igényes kiadásban. A Kapitány László által tervezett fedőlapon egy női arc látható, amely tágra nyitott kék szemével, elnyíló szájával, szalaggal és virággal ékesített szőke tincseivel a húszas évek szépségideálját idézi fel. A kis formátumú kötetet véleményem szerint – a pöttyös és csíkos kiadványok mintájára, fehér-rózsaszín-zöld borítója okán – „színes” könyvnek szánták, vagyis olyan könnyed olvasmánynak, mellyel a fiatal – és főként női – olvasókat csalogatják be a könyvesboltokba. Ezt támasztja alá a regény genette-i

¹ Szenteleky Kornél: Kende Ferencnek, Szabadka. In: *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933* (szerk. Bisztray Gyula–Csuka Zoltán). Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest, 1943. 288.

² Uo. 300.

³ Ez a jelenség a tízes-húszas évektől megfigyelhető, legkifejezettebben a női lapokban jelentkezik, l. Kádár Judit: „Otthonod az uradé” – Három 20. századi magyar képes hetilap nőképe. In: *Médiakutató*, 2002/4. 78–97.

⁴ Lásd Mitgutsch, Anna: Mi az, hogy „női irodalom”? In: *Lettre*, 1997/2, <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00008/24mitg.htm>

értelemben vett metatextusaként is interpretálható fülszöveg, amely a kötethez fűzött kommentárjában elsősorban annak szórakoztató jellegét emeli ki: „Az első világháborút követő évek tárulnak fel előttünk ebben a regényben, amikor a halál nagy aratása után elemi erővel tör fel az élni vágyás, s egy letűnt világ romjain charlestonozik az új nemzedék. Kissé frivol, kissé cinikus, de ha kell, céltudatos és elszánt nemzedék ez, amelyhez Sári, a regény tizennyolc éves hősnője is tartozik. A színhely a rohamosan fejlődő Bega-parti város, Temesvár, amely a maga módján tükrözi a korabeli Európa minden rezdülését, az új felfogásokat, új ideálokat, új szokásokat, a konjunktúrát és a gazdasági válságot kísérő jelenségeket. Börcsök Erzsébet könyve a szórakoztató regények sorába tartozik, de nem üresen szórakoztató olvasmány. Van mondanivalója, megvan a maga emberi értéke.” Kritikusai szintén szórakoztató regénynek minősítették a *Sárit*, olyannyira, hogy a hatvanas-hetvenes években rendkívül nagy népszerűségnek örvendő francia író, Françoise Sagan műveihez hasonlították. „Ha ez a könyv akkor jelenik meg, amikor a szerző írta, néhány évtizeddel Françoise Sagan előtt lett volna egy vajdasági Françoise Saganunk” – olvashatjuk róla a fülszövegben. Sagan mindössze tizennyolc éves volt, amikor világhírnevet szerzett három hét alatt megírt *Jó reggelt, búbanat* című regényével, amely a párizsi felső tízezer világát mutatta be vitriolos stílusban. Börcsök Erzsébet húszévesen a Buickkel közlekedő helyi gazdagok világába engedett bepillantást: Sári „családjának hajóját a rózsaszínű konjunktúra biztosnak látszó kikötőbe viszi, s a pillanatnyi jólét elfeledteti a háborús évek nyomorát, a hinterlandot. Kavargó, már-már idilli, békebelihez hasonló ál-nagyvilági élet alakul ki a temesvári fiatalság körében. A grandomania, a flörtölés, nők »fixírozása« – a konjunktúra áldásai már el is feledtették az emberekkel a háborút”.⁵ A *Sári* azonban nem pusztán „megrajzolja az első világháború és a forradalom utáni Európa egyik pannon városának pillanatképét, s ennek tükrében egy fiatal lány tündöklését és bukását”⁶, jóval többet kínál ennél. „Nemcsak a korabeli Françoise Sagan, hanem annál több veszett el Vajdaság lapos tespedtségében. Mert három évtizeddel később a fiatal és divatos francia író csak egy társadalmi réteg életéről és léha erkölcséről rántja le a leplet. A *Sári* ennél többet ígér: egy kisebbség és az uralkodó (román) nemzet képviselőinek viszonyával bonyolított helyzetet tár elénk.”⁷ A *Sárit* tehát sajátosan vajdasági magyar „színes” könyvként adták ki, amely – amellet, hogy könnyű olvasmány – eleget tett a kisebbségi literatura kritériumainak, a helyi színek és a nemzetek közötti viszonyok ábrázolása követelményeinek. Bori Imre – régebbi

⁵ Jung Károly: Egy posztumusz regény. In: *Magyar Szó*, 1972. február 26., 12.

⁶ Uo. 12.

⁷ Gajdos Tibor: Egyetlen nagy lélegzet. In: *Üzenet*, 1972/4. 269.

Börcsök Erzsébet, 1937

értelmezők nyomán – szintén ezeket nevezi meg a Börcsök Erzsébet-i poétika ismertetőjegyeiként: „Az egykori kritika Börcsök Erzsébet »új lélek- és tájhangulatát« emlegette, pozitívumaként pedig azt a bátorságot, amellyel a szerbek és a magyarok együttélésének problémáihoz nyúlt.”⁸ A *Sári*ban azonban jórészt kifejtetlenek maradnak ezek a szálak, a nagy ígéretek legtöbbje tehát nem valósul meg.

2. Relativizált értékek

A regény tizennyolc éves főszereplője, Sári, az „új áramlatok híve”, „aki tízezrek szeme előtt akar diadalmaskodni” (17). Reggeli szépítkezése közben is „arra gondolt, mennyi zabolára és ugyanakkor mennyi féltelenségre van szüksége, hogy az új fiatalok, a háború utáni fiatalság eszményét elérhesse” (6–7). „Készséggel elszenvette a tanításokat, intelmeket, melyek, mint a gyöngyszemek a bűvész kalapjából, végeszakadatlanul peregtek anyja ajkáról. Egy másik világ hangjai, amelyek éppen csak megérintették, hogy annál jobban higgyen önmagában:

– Nem, nincs igazuk! Úgy szép, ahogy mi, fiatalok akarjuk” (17).

Apja fatelepén segített be a könyvelésbe, s – mint már az első fejezetben hangoztatja – kereskedő lánya lévén őt is elfogta a nyereszkesedési vágy. A mindentudó, egyes szám harmadik személyű narrátornak van is egy ki-

⁸ Bori Imre: Börcsök Erzsébet. In uő: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007. 104.

szólása, amely előrevetíti a későbbi eseményeket: „szerencsésebb réteghez tartozott, amely a tőke, a mindenható pénz birtokában felszínen tudott maradni; legalábbis egy időre” (8). Ez a „legalábbis egy időre” baljós árnyat vetít a Címer-féle selyemimport fellendülésére, s azt sugallja, hogy a hirtelesen gyarapodástól nincs messze a lajtmenet sem.

Sári a majális zsbvásárának forgatagában, az összeházasodós játéknak köszönhetően ismerkedett meg „amerikai párjával”, az újonnan kinevezett vámfőnökkel, Traian Ardeleannal: „Kezébe akadt valaki, de most minden erejével belekapaszkodott, hogy el ne illanhaszon. Érezte, hogy egy férfi nyakát fogja, de azért nem eresztette el. A felszabadulás örömevel megsókolta. Ám lekapva szeméről a kendőt, megrökönödve ugrott hátra. Nem Náci, nem Palágyi Józsi, nem Wéner Lajos állt előtte, hanem egy idegen férfi, és kaján mosollyal nézett rá. Sári félrecsúszott blúzából kihullott a jelvény, az idegen lehajolt érte. Elolvasta a számot, s a többiek felé lobogtatta:

– Megtaláltam a párom!” (23)

Véletlen találkozásuk körülményei a romantikus regények váratlan fordulatait is megszégyenítik. Az általában kevély kisasszony éppen egy olyan pillanatban – szó szerint – futott bele az ismeretlen úr karjaiba, amikor a legvédtelenebb volt: hosszú ideje hasztalanul kergetőzött az erdő mélyén, bekötött szemmel. Az ellenszenves férfi közeledésétől leforrázva oldalgott el a mulatságból, pár nap múlva azonban ismét összetalálkoztak. Mintegy isteni közbeavatkozásra a Boncescu cukrászdában pillantották meg egymást, és Traian ezúttal úgy intézte, hogy kettesben maradjanak: „Keresték, óhajtották ezt az egyedülletet, ezt a bizalmas magukra maradást, s most óvatosan titkolt belső kíváncsisággal néztek egymásra. Ez a nagy lélekbe nézés kötötte le a nyelvüket, és bénította meg az első közömbös szavakat. Így néz egymásra a virág és a pillangó. Így kutat a tudós szeme a csillagokba, így merednek egymásra a fenevadak az őserdőben, és így néz egymásra két ember, ha valamiképpen érdekli egymást” (30). Megbeszélték, hogy a Palace báljában látják egymást legközelebb. Sári oda már konkrét tervvel érkezett: mindenáron le akarta nyűgözni a vámhivatal főnökét, hogy biztosítsa a behozatal zavartalanságát. Ez olyannyira jól sikerült, hogy a lánynak el kellett taszítania magától az erőszakoskodó férfit, bocsánatkérését viszont csak úgy fogadta el, ha összebarátkozik az édesapjával, akinek – egy ilyen befolyásos pajtásnak köszönhetően – nem kell tartania a vámvizsgálattól. Traian azonban egyre mohóbban áhítozott Sári közelségére, akit annál jobban idegesített az állandóan a sarkában levő férfi, ezért minden lehetséges módon igyekezett tőle távol kerülni.

Újabb deus ex machinaként Ilus grogestélyén a Címer lány rossz embert kért meg, hogy vigye el autózni: a sötétben nem vette észre, hogy

Bécsben tanuló régi udvarlója, Ernő helyett Ardeleanhoz simult hozzá, aki betartotta ígéretét, és rövid idő múlva egy bérkocsival várta a házuk előtt. Sárinak nem tűnt föl, hogy a néma sofőr valójában az általa egyáltalán nem szívelte vámfőnök, s szerelmes álmodozásai közepette színpadiasan elalélt a csókjától. A lámpafénynél aztán „eliszonyodva ismerte fel Ardeleant. Nem akart hinni a szemének, azt gondolta, hogy csak érzékei űznek kegyetlen tréfát vele. Felháborodva nézett rá. S Ardeleannak látnia kellett a kegyetlen igazságot, ami a leány szemében izzott. Sári eltolta magától, és megvetéssel vágta az arcába:

– Utálok, utálok magát!” (93)

Ez a hisztériássá fajuló ellenkezés, a viszonzatlan érzelmek miatti elkeseredés arra ösztökelte Traiant, hogy feladja kávéházi barátságát Sári apjával, s leleplezze a határon, amint külföldi pénzt csempész. Ezzel szerette volna kikényszeríteni, hogy a lány megalázkodjon előtte, Sári azonban „csak a célt látta. Gőggel, felsőbbbséggel a másik arcába csapni. Lássa azt a másik, hogy nem fog a kényszernek engedelmeskedni. Ilyen könnyen nem adja meg magát. Tévedett Ardelean, amikor azt mondta, hogy a kezében van. A sorsa mindenkinek a saját kezében van. Nem fog gyáván megfutamodni a csapások elől, sem könyörögni, vagy megalázkodni az ellenség előtt” (111). Magabiztosan követelte Traiantól, hogy teljesítse a kötelességét. Ennek ellenére természetesen nem hagyta a fogdában az apját, hanem betáblázta a vagyonukat, és letette a biztosítékot érte. A jól menő kereskedésekbe azonban hamarosan begyűrűzött a gazdasági válság, és a látszatra továbbra is jómódú família felé egyre hömpölygött a megállíthatatlan lavina. „Ardelean csak megindította, a sors pedig felkapta, és folytatta azt a folyamatot, amit szárnytördelésnek szoktak mondani. Elkezdődött Sári kálváriája” (124). A sors mint titokzatos, kiszámíthatatlan és irányíthatatlan erő óriási szerepet kap ebben a regényben: „Börcsök Erzsébet a determináltságot és a fatalizmust hangsúlyozza, anélkül, hogy megtalálná a feszültségek feloldásának a lehetőségét – polgári korlátai miatt elsősorban.”⁹ Sárival csupa „kiszámítható szörnyűség” történt az elkövetkezőkben: különféle rosszízű pletykák miatt barátai is elfordultak tőle, anyagi helyzete pedig annyira megromlott, hogy kénytelen volt családoszul erdélyi nagybátyjáékhoz költözni. Címer Sári beszélő neve ily módon jelentésének ellentétébe fordul át: így lesz a család nagyságát, gazdagságát kifejező szépségből címét veszített földönfutó. Néhány hónap után menekülni akart Visyéktől, ezért visszahurcolkodott temesvári palotájuk egyetlen megmaradt helyiségébe, és ott megnyitotta méteráruboltját, de

⁹ Uo. 104.

„a vásárlók elkerülték, az ismerősök nem akartak tudni róla. Ha végigment az utcán, jóformán alig köszöntek neki. Kikerülték, ha köszönt, nem akarták észrevenni, a fiúk elpártoltak tőle. Ha véletlenül találkoztak, szinte szégyelltek vele végigmenni az utcán” (155). Mikor bécsi látogatásakor kiderült, hogy Ernő másba szerelmes, nem tudta, mitévő legyen. „Járta a várost, bódultan, céltalanul. Itt született, itt élt tizennyolc évet, s most nem talált egyetlen ajtót, melyen bekopoghatott volna. Nem volt egyetlen értéke a ruháján kívül. Utolsó pénzét emésztette fel a hazautazás. Mikor evett utoljára? Nem tudta. Mikor aludt utoljára, arra sem emlékezett. Nem tudott sírni sem. Felment a hídra, és nézte a vizet.

Áthajoljon? Gyáván elfusson az életből? Azért szaladjon ki a világból, mert nem úgy sikerült az élete, mint ahogy ő akarta? Nem! Ő élni akar! Becsületesen élni. Ehhez joga van.

Lement a hídról, és elindult a belváros felé. Mintha nagy ködben járkált volna, már tagjait sem érezte. Gondolatai is széthullottak, csak ment egyenesen előre. Az elmúlt szenvedések mintha most egyszerre törtek volna rá, minden erejét elvették.

Még felment a régi palotájukba, még odavonszolta magát Ardelean lakása elé. Utolsó erejével kinyitotta az ajtót, azután alétan bukott be a szobába” (160–161).

Gerold László szerint Börcsök Erzsébet „szinte maximálisan használja ki a választott sablon, a polgári szerelmi regény – műfajon belüli és túli – lehetőségeit. A pergő, dinamikus cselekményű történetben a fiatal lány szerelmi kalandjai, hódításai, a flörtök, táncok, zsúrok, fürdőzések mögött – időnként igen erőteljes vonásokkal – mintegy háttérként húzódik a kor és a hely jellegzetes koloritja: a húszas évek világa egy bánsági városban.”¹⁰ Véleményem szerint a nemzetiségek közötti viszonyokról és a helyi sajtóságokról vajmi keveset tudunk meg a könyv elolvasásával. Annál könnyebben kivonatolható belőle a „színes” könyv prototípusa: egy lineáris szerkezetű, kevés szereplőt megmozgató, hétköznapi nyelvezetben íródott regény, melyben rendkívül fontosak a hirtelen romantikus váltások, és nagy szerepe van a végzetnek. A történések kronologikus sorrendben következnek egymás után, ám olyan gyors ütemben, mintha – Gajdos Tibor szavaival élve – tényleg egy „rohanó hintó”-ban ülnénk. A karakterformálás is problematikusan papírízű, hiszen a legaprólékosabban kidolgozott figurának, Sári alakjának is főként a gögössége kap hangsúlyt, mintha csak valamiféle főbűn-ellenes üzenetet sugározná a szöveg: Ne légy kevély! A

¹⁰ Gerold László: Bulváreszközök – erkölcsi tanulsággal. In: *Új Symposion*, 1972/82. 101.

Sárit tehát – még ha szárnypróbálgatásként rejt is magában lehetőségeket – egyértelműen a „színes” könyvek iránt mutatkozó igény miatt adhatták ki. Inkább erre illik rá, amit Kisbéry János az *Eszterrel* kapcsolatban jegyzett meg: hiányosságai ellenére „a regény feltétlen nyeresége eseményekben oly szegény irodalmunknak”.¹¹ Az eseményekben való szegénység és a szöveg hiányosságai ugyanis viszonylagossá teszik a „nyereség” valódi mutatóit, és ennek tükrében a Sári értékei igencsak relativizáltak.

¹¹ Kisbéry János: Vargáné Börcsök Erzsébet: *Eszter*. In: *Kalangya*, 1939/10. 490.

Csuka Zoltán és a délszláv irodalom

„Mi minden kell egy igazi hídhoz: vas, beton, veríték, s mégis mennyi készül belőlük s milyen hamar. [...] Egy szellemi hídhoz látszólag sokkal kevesebb kell. Egyetlen lélek, ki mint a mesebeli órjas, keresztül fekszik a folyón s átsétáltatja magán az elválasztottakat. Mi az oka, hogy az ilyen hidak mégis sokkal ritkábbak s nehezebben is készülnek el? Kevés az órjas vagy szélesre nőttek a folyók? Vagy a tömeg hagyja ott a hídul lefeküdtet, amíg az el nem únja magát s bosszúsan feltápszakodik?”

(Németh László: Most, Punte, Silta)

A délszláv irodalmak fordításához Csuka Zoltán a húszas évek második felében kezdett. „A legelső vers, melyet fordítottam, a Bácsmegyei Naplóban jelent meg, hírfejként a már klasszikusnak számító Tin Ujević horvát költő *Hétköznapi sirám* című költeménye.”¹ A filológiai kutatások másról tanúskodnak, több mozzanatban módosítják ezt a visszaemlékezést. Tin Ujevićet a belgrádi rendőrség 1925 végén hazaszuppolta szülőföldjére, Makarskába. Tin bohémségeit, színes kalandjait a jugoszláviai magyar lapok is élénken követték, de nemcsak a különbségeket látták meg, hanem felfedezték a költő kivételes szépségű költeményeit is, fordítani kezdték verseit. Ezekkel az eseményekkel kapcsolatban írt Csuka Zoltán *Tin, az elzsuppolt beogradi faun* címmel a *Vajdaság* hasábjain egy finoman érző, látató írást, amelyben illusztrációként a *Hétköznapi sirám* strófáit közli.² A verset csak részletekben ismerteti. A teljes közlés, mint visszaemlékezésében is állítja, a *Bácsmegyei Napló* hírfejként jelent meg.³ A költeménynek tehát ez az első integrális közlése. A tanulmányban szemelvényesen ismertetett fordítás és a vers első közlése között időbeli és fordítási eltérések mutathatók ki, amelyek élénken tanúskodnak a műfordítói munka minél

¹ Csuka Zoltán: *Életem, emlékeim, találkozásaim*. Budapest, 1973. 20.

² Csuka Zoltán: Tin, az elzsuppolt beogradi faun. *Vajdaság*, 1925. nov. 17. 265. sz. 3.

³ Tin Ujević: Hétköznapi sirám. *Bácsmegyei Napló*, 1925. nov. 28.

jobb, adekvátabb kifejezéskereséséről. Ezeknek a mesterségbeli problémáknak a vázolására érdemes külön tanulmányt is szentelni. Jelenleg a kérdés filológiai felvetésére szorítkozom csak. A *Hétköznapi sirám* című vers teljes közlését néhány nappal megelőzi a *Csillagok a magasságban* című vers közlése.⁴ Valójában ez az első önálló Csuka-fordítás. Ezt a verset egy kisebb esszének beillő ismertetés követi.⁵ E versekhez még egy fordítás csatlakozik, amely ugyancsak a szabadkai *Bácsmezei Napló*-ban jelent meg, ez pedig *Az örök gyűrű* című költemény.⁶ Tin Ujević költészete elementárisan hatott Csuka Zoltánra, gyakran emlegeti, hogy döntő módon befolyásolta, arra ösztönözte, hogy a jugoszláv költészet termékeivel foglalkozzon, és magyar nyelvre ültesse át azokat. A *Hétköznapi sirám* című költeményt több változatban és néhány évtized távlatából próbálta minél hűbben magyar nyelven tolmácsolni.⁷ Futólag lehet csak megemlíteni, hogy a modern jugoszláv költészetnek ez a leggyakrabban magyarra fordított verse. Ács Károly műfordítói tevékenységének is első produktumai között van. Ezért úgy vélem, nem lenne minden tanulság nélkül való a vers magyarra fordított változatainak a megvizsgálása a magyar műfordítói gyakorlat szempontjából, mert sok mozzanatban megvilágítaná a szerb–horvát–magyar átköltés mindig aktuális kérdését.

Csuka Zoltánnak a Tinről szóló első írásában a „beogradi faun”-t Baudelaire és Verlaine szerb társának tekinti, s izzó, jajongó, égő verseinek gyökereit a szülőföldben keresi. „Ez a Makarska tengerparti város, szűk kanyargó uccákkal, rengeteg napfénnel, ragyogó házakkal, áhítatos templomokkal. Bizonyos, hogy itt a gyökere nemcsak Tin testi, hanem lelki életének, innen hozta magával a bohém életet, azt a mélyréteget, amely verseiben felkéklik. Beogradnak nem kell Tin Ujević, mert a beogradi rendőrségnek nincs sok köze az irodalomtörténethez. Tint visszatoloncolják a most fehérén égő tengerparti városba, ahonnan valaha elindult. De bizonyos, hogy Tin Ujević útját nem lehet megkötni, az máris kifutott a Rend szigorú kezei közül. Tin útja a végtelenbe vezet, a végtelenbe, amely nem ismer határokat...”⁸ A másik írásban azt fejtegeti, hogy mi teszi a botrányokon, a burjánzó anekdotákon és a közönség érdeklődésén túl nagy költővé Tint. A költő kivételes értékét abban látja, hogy verseit végtelenül gondosan cizellálja, hogy versei „sok helyen olyan

⁴ Tin Ujević: Csillagok a magasban. *Vajdaság*, 1925. nov. 26. 273. sz. 3.

⁵ Csuka Zoltán: Tin, a misztikus merénylő. *Vajdaság*, 1925. nov. 26. 273. sz. 3.

⁶ Tin Ujević: Az örök gyűrű. *Bácsmezei Napló*, 1925. dec. 13.

⁷ Tin Ujević: Hétköznapi sirám. In: *Világirodalmi antológia*. VI–2. kötet. Budapest, 1962. 165.

⁸ Vö. a 2. sz. jegyzettel.

lágyan alakítják a szerb nyelvet, amilyen lány csak az olasz nyelv lehet Petrarca szonettjeiben”.⁹

A húszas évek szórványos fordításai között még említésre méltó két Branislav Nušić-mű átültetése. Nušić vígjátékát, *A mindennapi embert az újvidéki műkedvelők számára* fordította le Spasić Velislavval közösen. Újvidéken ekkor volt alakulóban egy kisebb irodalompártoló társaság, amely a szerb–magyar közeledést tűzte ki céljául. E társaság hathatós támogatásával került előadásra az említett vígjáték 1924. december 1-jén. Az előadásra meghívták Branislav Nušićot, aki jelezte is érkezését a szervezőknek, de betegsége miatt mégsem jelenhetett meg. Az előadás a jugoszláviai magyar műkedvelők munkájának jelentős eseménye volt. Állandó magyar színtársulat a két háború között nem volt. A kor politikai viszonyai közepette magyar szó csak dilettánsok ajkáról szólhatott a színpadon. Ezekben az években nagyobb jelentőségű fordítása Csuka Zoltánnak a szerb drámairodalomból Todor Manojlović *A centrifugális táncos* című misztériumjátéka volt, amelyben a szerző az avantgárd művészet eszközeivel hitvallást tett a háború ellen. A színdarab fordítása könyv alakban is megjelent Újvidéken.¹⁰ A másik Nušić-mű, amelyet Csuka Zoltán ezekben az években fordított magyarra, *A község gyermeke* című satirikus regény. Néhány részlete először a *Revü* hasábjain jelent meg, majd 1927 júliusában és augusztusában a *Bácsmezei Napló* közölte folytatásban a teljes szöveget.

Ebben az időben fordította magyarra Csuka Zoltán Žarko Vasiljevićnek a *Négerék énekelnek* című versét, amelyben a költő a világban szétszóródó négerék felszabadítása mellett foglalt állást.¹¹ A húszas években a négerprobléma sok irodalomban megjelenik, így a magyarban is (Radnóti Miklós). Csuka Zoltán költészetében is gyakran felbukkan ez a motívum.

A huszadik század első évtizedeiben a magyar irodalom érdeklődésének középpontjában a nagy nyugati irodalmak állottak. A *Nyugat* mozgalma igyekezett meghonosítani a korszerű irodalmi áramlatokat és stílusokat, a francia irodalomból a parnasszista és szimbolista, a németből az expresszionista és szimbolista, az angolból a viktoriánus-preraffaelista líra eredményeit igyekeztek a műfordítás útján kamatoztatni a magyar irodalom számára, de az olasz futurizmus is megtalálta csatornáit, hogy befolyjon a magyar avantgárd törekvésekbe. Ezt a fő vonulatot színezte a skandináv irodalmak és az orosz irodalom jelenléte a magyar irodalmi köztudatban. A szomszédos népek (lengyelek, csehek, szlovákok, ukrá-

⁹ Vö. a 3. sz. jegyzettel.

¹⁰ Teodor Manojlović: *A centrifugális táncos*. Novi Sad (1931)

42 ¹¹ Žarko Vasiljević: *Négerék énekelnek*. *Kalangya*, 1933. 178.

nok, szerbek, horvátok és szlovének) irodalmának ismerete, értékeinek behozása a magyar irodalmi köztudatba, mint igény és gyakorlat teljesen a perifériára szorult. A természetes kapcsolatok léteztek, de nem jutottak olyan szerephez, mint amilyent az évszázadok folyamán már kivívtak maguknak. Hogy e kapcsolatok visszafejlődtek, bizonyítják az egyes irodalmak fordításbibliográfiái is.

A 20. század első négy évtizedében a délszláv irodalmakból tíznél kevesebb önálló kötetet fordítottak magyarra. Az időszaki kiadványok publikációi sem számosak. A folyóiratok szépirodalmi közlései (fordításai) sporadikusnak mondhatók. Kritikai jellegű szövegek szinte nem is kaptak teret. A *Nyugat* repertóriumja jól példázza ezt a lanyhult érdeklődést, tökéletes betokozódást. A szomszéd népek irodalma felé való nyitást, felélenkülő érdeklődést az avantgárd művészeinek kiadványaiban tapasztalhatjuk újra.

A magyar irodalmi köztudat érdeklődését a szomszédos népek irodalma iránt az első világháború utáni politikai helyzet is nagymértékben befolyásolta. A magyar irodalom földrajzi egysége felbomlott, az egyetemes magyar irodalom több kisebbségi irodalmat kapott. A romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai (kisebbségi) magyar irodalom az egyetemes magyar irodalomnak természetes csatornáivá váltak, közvetítettek a szomszédos népek irodalma és az egyetemes magyar irodalom között. Mindegyik kisebbségi irodalom egy-egy nyitott ajtó volt a szomszédság felé. Az értékek áramlása teljes intenzitással megindulhatott mindkét irányba. A kisebbségi irodalmak kezdeményező szerepe e téren elvitathatatlan. A jugoszláviai magyar irodalom is a közvetítő, összekötő, a friss információkat és értékeket nyújtó szerepre vállalkozott.

Csuka Zoltán 1933 augusztusának első napjaiban elhagyja Újvidéket azzal az elhatározással, hogy visszatér Magyarországra, és folyóiratot indít a szomszéd országokban kialakult magyar irodalmak és a szomszéd népek irodalmának, kultúrájának az ismertetésére és kapcsolataiknak a kiépítésére.

Csuka Zoltán Magyarországon nem Budapesten, hanem Érdrageten, a fővárostól kb. húsz kilométernyire telepedett le. Ifjúkori barátjával, a *Krónika* folyóirat egykori munkatársával, a Bauhaus neves építészével és tanárával, Molnár Farkassal házat terveztetett. Ez az érdrageti Napfényház az évtizedek során a délszláv irodalmak szent helyévé nőtte ki magát, mint azt Mladen Leskovac mondta egyik értékelő-köszöntő beszédében.¹²

Irodalomszervezői munkája céljaként Csuka Zoltán arra törekedett, hogy a magyar szellemi életet reálisan tájékoztassa a szomszédos államok irodalmi és kulturális életéről, valamint, hogy összekösse és bemutassa az

¹² Mladen Leskovac: Podvig Zoltana Čuke. *Letopis Matice srpske*, 1970. 406. 1. 93.

ezekben az államokban kialakult magyar kisebbségi irodalmakat. Vállalkozása nem volt minden előzmény nélkül. A *Vajdasági Írásban* rovatot indított Újarcú magyarok címmel az erdélyi és szlovenszkói magyar irodalmak bemutatására, a *Kalanyában* pedig Láthatár címmel foglalta rovatba a szerb és a horvát irodalom, kultúra egyes alkotásairól és jelenségeiről szóló írásokat. A Láthatár rovatot Magyarországon folyóirattá növesztette.

Csuka Zoltán folyóirata, a *Láthatár* a magyar időszaki kiadványok családjában nem állt egyedül és árván az új közép-európai humanitás keresésének a szándékával és programjával. A húszas évek végén *Híd* címmel indított orgánomot Csanády György, hogy a szomszédos népekre irányítsa a magyar közvélemény figyelmét. A harmincas évek elején Németh László a közép-európai népek „tejttestvériségéről” beszélt, és Közép-Európa címmel lapot szándékozott indítani, ám tervei, ötletei, szuggesztíói Gál István *Apolló* című folyóiratában valósultak meg. E folyóirat a legifjabb magyar író és tudós nemzedék szomszéd népi tanulmányainak az összefogására, irányítására vállalkozott.¹³

A *Láthatár* 1933 októberében jelent meg először. Az alcímbe sűrített programját így fogalmazta meg: „Tájékoztató az irodalmi és művészeti élet eseményeiről. Az összes magyar nyelvterületek irodalmi életének figyelője.” Ezt a summázatot azután néhány alkalommal átfogalmazta, az alaptételeket pontosabban kifejtette. De lássuk az első számot! A *Mit akar a Láthatár?* című programírásban Csuka Zoltán kijelöli elkövetkező munkájának területeit, irányait. Tíz pontban jelöli meg a teendőket. A magyar irodalom kérdéseit öt pontban tárgyalja: érinti a centrum és a vidék relációját, amely a 20. századi magyar irodalom egyik rákfenéje volt, részletezi az erdélyi, a szlovenszkói, a jugoszláviai és a szórványokban megnyilvánuló (Amerika) irodalmi élet követésének fontosságát. A hatodik és hetedik pontban a magyar irodalomnak más irodalmakhoz való viszonyát fejtegeti, s itt érdemes hangsúlyozni, hogy első helyre a szomszéd népek irodalmát és kultúráját helyezi, s második helyen beszél a világirodalom jelenségei követésének szükségességéről. „7. A jugoszláv, román és csehszlovák irodalmi és művészeti élet ismertetése. Minden politikai vonatkozáson túl is fontosnak tartjuk, hogy az e népekkel együttesen élő magyarság ezeknek a szomszédos népeknek irodalmát, kultúráját ismerje.”¹⁴

A politikai körülmények 1940-ben kedveztek legjobban az irodalmi kapcsolatok ügyének. Ennek az évnek a tavaszán jelent meg Budapesten

¹³ Czine Mihály: Csuka Zoltán II. *Jelenkor*, 1975. 10. sz. 935–936.

¹⁴ Csuka Zoltán: *Mit akar a Láthatár?* *Láthatár*, 1933. 1. sz. 2–4. Vö. Függelék 1. és 2. dokumentum.

Csuka Zoltán szerkesztésében a *Jugoslovensko-mađarska revija* szerbhorvát nyelven (cirill és latin betűs írással), de időnként helyet adott szlovén nyelvű közleményeknek is. A folyóirat alcímében ez állt: „tromesečni časopis za jugoslovensko-mađarsko kulturno zblizenje”. A feltett cél tehát az volt, hogy minél jobban elősegítse és elmélyítse a délszláv–magyar szellemi közeledést, de törekedjen a gazdasági élet keresztmetszetének a felvázolására is. A folyóirat a pécsi Nemzetközi Jogi Intézet kiadásában jelent meg.

Csuka Zoltán a folyóirat programjáról a *Prva naša riječ na srpskohrvatskom jeziku* címmel szól részletesebben, de megemlíti azokat az irányító elveket is, amelyek eddigi munkájában vezették, amikor is a *Láthatár* hasábjain a politikai viszonyok állásától függetlenül mindig a kapcsolatok fontosságát és a múlt ösztönző példáit emlegette.¹⁵

Csuka Zoltán a második világháború után 1946-ban jelentkezett először önálló délszláv műfordításkötettel, a *Délszláv balladák* című kiadvánnyal, amelyet Vuk Stefanović Karadžić eredeti népdalgyűjtéseiből válogatott és fordított.¹⁶ A válogatás némely darabja korábban megjelent egyes folyóiratok lapjain, ami azt jelzi, hogy a délszláv népköltészet kultuszának és befogadásának újraéledéséről van szó. Az Előszóban Csuka Zoltán a Duna menti népek sorstragédiájáról beszél, arról, hogy az e térségben egymás mellett élő népek sokszor érdekeikkel ellentétes célokért hullajtják véréüket, máskor viszont egymással szemben állva halnak meg egyazon eszméért – és nem tudnak egymásra találni. De reméli, hogy a sötét múlt erői eltűnnek, s a kézfogásra nyújtott kezek megtalálják egymást. A tanulmány ezután szól a délszláv népköltészet magyar recepciójának alakulásáról (*Vitkovics Mihály és Székács József fordításairól*), majd a délszláv népköltészet kialakulásáról és az európai irodalmakban kivívott helyéről tájékoztat. A délszláv népköltészetet jellemezve párhuzamot von a magyar népköltészet hasonló jelenségeivel. A délszláv balladákban az epikai, a magyarokban a drámai elemeket látja túlsúlyban. A délszláv balladákban mindig a lélek nemessége, a bátorság és a nagylelkűség szólal meg. A kötet egyes darabjainak ciklusokban való elrendezésekor a magyar szempontot érvényesítette a válogató, az első csoportba a magyar tárgyú balladákat osztotta (*Ženidba Janka Hunjadija, Majstor Manojlo, Ženidba Iva Golotrba, Boj Aradana s Komadincima, Ivo usarin i Avram spahija*).¹⁷ A kötetet a magyar tudományos és kulturális közvélemény nagy érdeklődéssel fogadta.

¹⁵ Zoltan Čuka: *Prva naša riječ na srpskohrvatskom jeziku. Jugoslovensko-mađarska revija*, 1940. 1. sz. 5–7.

¹⁶ *Délszláv népballadák*. Budapest, 1946

¹⁷ Hunyadi János násza, Manojlo mester, Pucérhasú Ivó házassága, Az aradiak és a komádiak harca, Iván huszár és Avram földesúr. In: 16. jegyzet 13–38.

Csuka Zoltán 1946 őszén a Magyar Kommunista Párt *Forum* című irodalmi, társadalomtudományi és kritikai folyóiratában megjelentette Ivan Goran Kovačić *Jama* című költeményének fordítását. A poéma elé Illyés Gyula írt rövid bevezetőt: Ivan Goran Kovačićot a halál költőjeként méltatja, aki a meghalásról, a szenvedésről mint az élet legérezhetőbb és legtudatosabb részéről szól.

Csuka 1946 nyarán magyarra fordította Petar Petrović Njegoš a *Hegyek koszorúja* című drámai költeményét, majd Ivo Andrić – akiről akkor még senki sem sejtette, hogy Nobel-díjas lesz – *Híd a Drinán* című regényét ültette át. A két fordítás különböző időpontban hagyta el a sajtót. Ivo Andrić regényének fordítása 1947-ben, a *Hegyek koszorúja* pedig az eredeti mű centenáriumának (1847–1947) tiszteletére 1948-ban jelent meg Budapesten.

Ivo Andrić *Híd a Drinán* című regénye óriási sikert aratott a magyar olvasóközönség körében. A kritika is értően fogadta, nem volt olyan magyar irodalmi folyóirat vagy komolyabb kulturális melléklet, amely ne foglalkozott volna ezzel a kivételes értékű epikai alkotással. Andrić volt az első jugoszláv alkotó, aki műveivel meghódította a magyar irodalmi közvéleményt, aki tartósan lekötötte az olvasók és a kritikusok figyelmét. Ivo Andrić művei hiánytalanul olvashatók magyar nyelven. Egy kivétellel mindegyiket Csuka Zoltán fordította. Válogatott művei először magyar nyelven jelentek meg négy kötetben. A Nobel-díjas író műveinek magyar recepciójával eddig több tanulmány és visszaemlékezés foglalkozott. E dolgozatok tanulságosak a legújabb kori irodalmi kapcsolatok alakulása szempontjából. A *Híd a Drinán*, amely nem könnyű olvasmány, és amely egy kivételes történelmi egységnek, Boszniának az epikai megörökítése, öt kiadást ért meg magyar nyelven, és 300 000 példányban hozzáférhető. A fordításról Csuka Zoltán egyik interjújában a következőket mondja: „Jóval később, az ötvenes évek végén, amikor Herceg Noviban, a már világhírű író tengerparti villájában csendesen elbeszélgettünk, elmondotta, hogy a negyvenes években egy müncheni kiadóvállalat jelentkezett azzal, hogy olvasták a *Híd a Drinán* magyar fordítását, és szeretnék németre fordítani. Ezután a többi világnyelvre is lefordították: a nagy lavinát tehát a magyar fordítás indította el, s erre ma is büszke vagyok.”

FÜGGELÉK
KÉT DOKUMENTUM

[1.]

Csuka Zoltán folyóiratot indít
Magyarországon a jugoszláv–magyar
kultúrközeledés előmozdítására

Látogatás a költőnél érdriligi villájában

A *Jugoszláviai Magyar Újság* már hírt adott arról, hogy Csuka Zoltán, a jól ismert jugoszláviai író és újságíró, a *Kalangya* társszerkesztője végleg búcsút mondott a Vajdaságnak, és Budapestre költözött, ahová nagy irodalmi tervekkel ment. Csuka Zoltán jelenleg az érdriligi településen lakik, és itt fogott hozzá irodalmi tervei megvalósításához, amelyek között első helyen áll a *Láthatár* című irodalmi kétheti folyóirat megindítása, azután pedig a *Kalangya* magyarhoni bevezetése.

Nem messze az érdriligi állomástól kicsiny ház ragyog fehéren, a konstruktivista építészet stílusában épült, s minden kis részen ennek a stílusnak tisztasága és szinte szigorú ragyogása érzik. Itt találjuk Csukát tervei között, írógépe mellett, mert megérkezése után máris hamarosan hozzáfogott a munkához, hogy új környezetében is hű maradjon régi elvéhez: szünet nélkül dolgozni, alkotni és cselekedni.

– Elsősorban is azon dolgozom – mondja kérdéseinkre Csuka –, hogy régi elgondolásomat, egy kéthetenként megjelenő, friss és ötletes, emellett pedig olcsó irodalmi lapot létrehozzak. Ennek a lapnak a *Láthatár* címet akarom adni, és ebben kihangsúlyozom azt, hogy teljes horizontot adok a magyar olvasóközönségnek az élő és fejlődő irodalomról és művészetéről. A jelenleg négy nyelvterületen élő magyarság legfeljebb a törzsmagyar irodalmat ismeri mindenütt – ezt sem kellőképpen –, míg a jugoszláviai, erdélyi és szlovenszkói irodalmak egymástól függetlenül, de ismeretlenül is élik a maguk életét, anélkül, hogy tudomást vennének egymásról. Legfeljebb az írók ismerik egymást, a magyar olvasóközönségnek nincsen sok fogalma arról, milyen hatalmas alkotómunka folyik Erdélyben, milyen nagy kulturális erőfeszítés történik a jugoszláviai kisebbségi magyar irodalomban, és milyen fájdalmaik, örömeik, problémáik és célkitűzéseik

vannak a szlovenszkói magyar íróknak. A *Láthatár* a négy magyar nyelvtérület irodalmi és művészeti mozgalmairól akar összefoglaló és tiszta képet adni, természetesen amennyire csak lehet, minden irányon felülemelkedve és elsősorban az irodalom és művészet zsinórmértékét tartva szem előtt. Ilyenképpen teljes áttekintést tudunk nyújtani az egyetemes magyar olvasóközönségnek, amelyhez az amerikai és szórványokban élő magyar olvasóközönséget is hozzá akarjuk számítani.

– A *Láthatár*nak emellett az a célkitűzése is lesz, hogy a törzsmagyar-ságot környező szomszédos népek irodalmáról is minél intenzívebb áttekintést adjon, és ezzel hozzájáruljon az egymás mellett élő népek kulturális közeledésének elősegítéséhez. A kisebbségekben élő magyarságok együtt élnek ezekkel a nemzetekkel, s külön-külön saját irodalmi lapjaik révén ismerik is őket, de csak azokat, amelyekkel együtt élnek, míg a szomszédban élő nemzet irodalmi és művészeti életéről már kevés fogalmuk van. Ezen is segít a *Láthatár*, amely a környező népek irodalmát is ismerteti, nem feledkezik meg azonban a nagy kultúrnemzetek irodalmának és művészetének ismertetéséről sem.

– A lap a nyugati államokban már megjelenő hasonló irodalmi lapok mintájára napilap alakjában fog megjelenni és egészen olcsó árban, amelyet csak ezután szabunk meg.

– Természetesen nem feledkezem meg a *Kalangyár*ról sem, amelyet Magyarhonban is intenzívebben be kellene vezetni, hiszen igen sokan vannak, akiket érdekel a jugoszláviai magyar irodalom, a Vajdaságban élő magyar kisebbség problémái, célkitűzései, eddig azonban senki sem volt, aki ezzel tényleg lélekkel és szeretettel törődött volna. Ez kiesik a pusztán üzleti és lélektelen könyvterjesztés kereteiből, s mi az *Erdélyi Helikon* mintájára meg akarjuk keresni azokat, akiket a jugoszláviai magyarság irodalmi és művészeti élete közelről érdekel. S hiszem, hogy ezeket meg is fogjuk találni.

– A jugoszláv–magyar kultúrközeledés ügyéről sem feledkezem meg, és a délszláv irodalom értékes alkotásait igyekszem magyar nyelven itt is megismertetni, s bizonyos, hogy ezt nagy rokonszenvvel fogadja Ducsics Jován, a délszláv irodalom kiválósága, budapesti jugoszláv követ is, aki maga is ebben az irányban dolgozik. A kultúra túl minden politikai vonatkozáson, a megértést hirdeti, és ez a munka mindkét nép felé csak rokonszenves lehet.

– Végül hamarosan sajtó alá akarom rendezni a Jugoszláviai Magyar Könyvtár programjában már bejelentett *Vállvetve* című költői antológiát is. Ezerkilencszázhuszonnyolcban szerkesztettem meg az első délszlávországi magyar költői antológiát, a *Kévtét*, és azóta a jugoszláviai magyar irodalom jelentős fejlődésen ment át, új költők jelentkeztek, új hangokat, új színeket

vittek be az ottani költészetbe, és bizonyos, hogy most öt esztendő után egy ilyen költői antológia még gazdagabb és erősebb lesz, mint a *Kéve* volt. Erre egyrészt bánáti származásomnál, másrészt eddig kifejtett munkásságomnál fogva is hivatottnak érzem magam, és bizonyos vagyok benne, hogy a *Vállvetve* az egyetemes magyar irodalom egyik értéke és büszkesége lesz.

(K. F.)

[Kende Ferenc]

Jugoszláviai Magyar Újság, II. évf., 228. sz., 1933. augusztus 13.

[2.]

Nem tagadom, hosszasan tusakodtam magamban, vajon ezen a konferencián, amelyen a két háború közötti szocialista és antifasiszta irodalomról tárgyalnak, hozzászólhatok-e én is, aki egykor a jugoszláviai magyar *UT*-at szerkesztettem, az avantgárd szocialista költészetét műveltem, majd 1933-tól egészen a háború kitöréséig Magyarországon írtam háborúellenes verseimet, de kénytelen vagyok tudomásul venni, hogy a legilletékesebbek sem a jugoszláviai magyar avantgárd (ami egyértelmű a szocialista hitvallással), sem pedig a szocialista és háborúellenes verseimről nem tudnak, amit ékesen bizonyítottak azzal is, hogy a most megjelent *Amíg szívük dobog* válogatott antológiából is kihagytak. Úgy érzem hát, mintha egy rég lezárt kriptából kellene kizörgetnem és életet kérnem, holott halottakhoz ilyesmi igazán nem illő, sőt lenézendő dolog. Végighallgatván azonban a tegnapi konferencia értékes felszólalóit és előadásait, azzal vigasztalódhattam, hogy annak idején Kassák Lajost és József Attilát ugyanúgy nem értették vagy félreértették kortársai, mint ahogy Magyarországon még ma sem tudnak úgyszólván semmit a jugoszláviai magyar avantgárdról, vagy ami ezzel egyet jelent, a szocialista költészetéről, mint ahogy az én szocialista és antifasiszta költészetemről sem tudnak. Ezért engedtessek meg, hogy védelmünkben és védelmemben magam mellett még két halottat is megszólaltassak, akiket ismernek és nyilván elismernek: Kassák Lajost és Benedek Marcellt.

Bori Imre újvidéki egyetemi tanár és irodalomtörténész szerkesztésében immár fél esztendeje, hogy (a Forum kiadásában) vaskos, csaknem hatszáz oldalas kötet jelent meg, amely annak dokumentuma, hogy a húszas évek elején mennyire szocialista tartalmú verseket írt az *ÚT* körül csoportosuló gárda. Az antológia anyagát György Mátyás, Arató Endre, Csuka János, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Haraszi Sándor, Láng Árpád és Somogyi Pál verses és prózai műveiből állította össze a kötet szerkesz-

tője. Ezt a költészetet (melyet jószerével ma sem ismernek) egyesek csak úgy egyszerűen belelőkték a „kassákizmus” fiókjába, holott ez nem igaz, s hogy mennyire nem az, azt éppen Kassáknak az *ÚT* embereihez intézett egykorú levele bizonyítja. A levél Bécsben kelt, 1922. április 19-én. Ebből idézzük: „...Mi futottunk és zörgettünk a futás és zörgetés kényszerével a magányosságban, néha szinte kétségbeeséssel, s ma a szétáradás ezer lehetőségét érezzük és látjuk, hogy jelentkezett mellénk néhány fiatalember, akik ugyanazt a küzdelmet végigküzdötték önmagukban, s mikor ma mellénk állnak, nem hasonlóságra nyesegetett fácskákat, hanem szabadon fejlett, önmagukat reprezentáló társakat kaptunk bennük. Ez az ajándék váratlanul jött hozzánk, és hisszük, hogy mégis megérdemletten és elmaradhatatlanul. Évekkel ezelőtt egy, a »nyugatosokkal« való vitám közben száz ellenünk vádaskodás ellen azt mondtam: Ha a *Ma* csoportja egyebet se tud majd produkálni az önök papír-mélabújának megutáltatásán kívül, akkor is hivatást teljesítettünk és pluszt adunk a magyar művészethez. És valóban, alig is gondoltam egyéb elérhetőségekre. Hiszen közöttük éltem, és annyira minden unott és rohadt volt az ő életükben. S ha eddigi eredményeinkről józan mérleget csinálunk, a magunk szűk körén kívül csak egy csomó epigon kullog utánunk, akik évekkal ezelőtt elejtett morzsáinkon élösködtek, átvették tegnapról mára külsőségekké, patetikus formulákká öregedett gesztusainkat, és minden előbbre lépésünknel kitarító vonítással megtagadtak bennünket. Aprópénzre váltották hitünket és akaratunkat, és mi megmaradtunk továbbra is futóbolondoknak. Hála érte magunknak. Mert az erő erő marad, az erő életet teremt maga körül. S ha ma vitám lenne a »nyugatosokkal«, azt mondhatnám: ellenetek indultunk el, és magunkhoz érkeztünk a megszorodásban. Az új nap, amit az égre kiáltottunk, új gyökereket érlelt, és ma itt nyújtóznak mellettünk az új törzsek, nem a mi árnyékunkban, hanem a mi reggeli fényességünkkel.

Néhány fiatal ember, néhány fiatal ember mellett.

Új erővel a művészetben, mint az élet egyetlen reális, mert önmagunkból kitermelt formáiban.

Vallási, nemzeti és politikai leigázottság nélkül.

Esztétikai frázis nélkül.

Tradíciók fuvarozása nélkül.

És mégis hittel és mégis tudatos és lázadó

emberségükkel a krejzlerájokba és jégvermekbe esett világban.

Hadd tegyem még hozzá, hogy a húszas években ezt a mozgalmat már akkor, a királyi Jugoszláviában szerb és horvát avantgardista írókkal együtt műveltük, s közülük hadd említsek meg csupán néhány nevet: Boško Tokin, Stanislav Vinaver, Rade Drainac, Žarko Vasiljević, Stanislav Zubac és a váradi holnaposokkal indult Todor Manojlović, akiről talán minden magyar irodalmár is tudja, hogy egykor Ady Endre jó barátja volt. Mi tehát már akkor megvalósítottuk a nemzetközi együttműködést elvtársainkkal, s ezzel fél évszázaddal megelőztük a mai együttműködést. Bécsből Kassák Lajossal, Komáromból a méltatlanul elfeledett Földes Sándorral álltunk kapcsolatban, Pozsonyból Sinkó Ervinnel, Aradról Szántó Györggyel, Temesvárról Franyó Zoltánnal.

Mindennek bizonyítására természetesen szemelvényeket olvashatnék fel, de nem kell megijedni, nem fogom igen tisztelt hallgatóimat még ezzel is fárasztani.

S hogy miként tiltakoztam én a harmincas és negyvenes években is a fasizmus tömegőrülete és a második világháború ellen, annak bizonyosságai azok a verseim, melyeket a debreceni Ady Társaság kiadásában megjelent *Élettív* című kötetemben, majd 1939-ben, tehát a háború küszöbén megjelent *Sötét idők árnyékában* című kötetemben tettem közzé, amelynek már a címe is tanúskodik állásfoglalásomról. Itt sem idézek semmit. Szóljon helyettem inkább a másik nagy halott, Benedek Marcell, a korszak talán legtisztább szívé és szemű embere, aki jóval később *Buzgó kiáltás* című válogatott verseskönyvem bevezetőjét írta. Nem sokkal előtte tértem vissza életem legnagyobb megpróbáltatásából és egyben legsúlyosabb csalódásából, és Benedek Marcell – akit 1933 óta ismertem – vállalta, hogy a kötet bevezetőjét megírja. Akkor már alig látott, és ezért Börzsönyligetre hívott ki, hogy a kötet anyagát olvassam fel neki.

„...A gyepes udvar árnyékos sarkában helyeztük el a felolvasóasztalt – írja Benedek Marcell Börzsönyliget, 1956. szeptember 4-i keltezésű bevezetőjében. – Csuka Zoltán nem tudta, hogy ennek a saroknak nevezetes története van. Itt álltak tavaly ilyentájt a kottatartók, itt helyeztük el a székeket muzsikus barátaim számára, akik olyan ajándékkal örvendeztettek meg, aminőt – ingyen és szeretetből – királyok és milliomosok sem kaphattak soha: Mozart-kvartetteket játszottak a börzsönyi búvóhely cserfái alatt, a gyepes udvar sarkában.

Itt állt most a felolvasóasztal. Négy oldalán négyen ültünk. Egyiken a költő, másikon én. Velem szemközt a költő felesége: a versekben megénekelte gyermekarc, amelyet időnek előtte megfihéredett hajkorona vesz körül, a szenvedések hú osztályosát megillető dicsfény gyanánt. A negyedik oldalon az én harcaimnak, munkáimnak, erdei magányomnak társa.

A versek előtt Csuka Zoltán felolvasta azt a cikket, amelyet most húsz éve írtam *Életív* című kötetéről. Amikor a versek felolvasásával elkészült, látom, hogy ezen a cikken ma sem kellene sokat változtatnom. A költő és a világ sok mindenben ment keresztül 1936-tól 1956-ig, de költő és világ egymáshoz való viszonya nem változott.

Vannak korszakok, amikor a költő szerepe az, hogy a világ kicsinyes, földhöz tapadó józanságával, gondolkodásának racionalizálásával szemben az irracionálizmust, a »szent örületet« képviselje, szeme »égből a földre, földről égbe« villanjon. A költő magáról ír, egyes szám első személyben, de azzal az igénnyel, hogy az emberiség közös, legmagasabb rendű érzelmeit fejezi ki. Ha nem értik meg: bizakodik a jövőben.

De vannak korszakok, amikor a helyzet tökéletesen visszájára fordul. A világ – mondjuk ki röviden – megőrül. Nem az a bizonyos szent örület ez, amely a költőt az égbe szárnyaltatja. Nagyon is földön járó, véres, gonosz rögeszmék diadalmaskodnak. Nem egyéni, hanem tömeg-rögeszmék. Egyvalaki mondja ki, s a többiek birkamódra mennek utána. Ilyen irracionális korszakokban a ráció, a józan ész a költőben talál menedékre. Az ő dolga, hogy kiáltson, amíg belé nem fojtják a szót.

Most visszatekintve csodálkozom, hogy Csuka Zoltán megírhatta akkori verseit, én pedig cikkemben beszélhettem a Nagy Butáról. Akkoriban a sajtóügyészségnek olyan korlátlan hatalma volt, amely már visszakívántatta a hipokrita módon megszüntetett cenzúráját. De szerencsére az ügyészség nem vallhatta be, hogy a Nagy Butában fölismeri Hitlert, akinek piszkos nyomdokvizében az egész magyar politika úszott, gyönyörűséggel szürcsölve a szájába csapódó tajtékot. Megjelenhettek a versek, és megjelenhetett a cikkem. De természetesen egyik sem változtatott semmin. Jött, aminek jönnie kellett.

Csuka Zoltán verseiben csak nagy későre, s akkor is ritkán bukkan fel ez a szó: én. A »mi«, a közösség költőjének érezte és érzi magát. Az ilyen költőnek igazán tragikus a sorsa, amikor a világ megőrül. Romain Rolland, aki mindnyájunknál nagyobb arányokban élte át, tömören foglalja szöbe ezt a sorsot: »Egy – mindenki ellen; egy – mindenkiért.« Valóban mindenki ellen kell harcolnunk ilyenkor, hogy mindenkiért harcolhassunk.

Ezt a harcot folytatta Csuka Zoltán az *Életív* előtt és után, egészen 1944-ig, amikor Pécs városából a Nagy Buta utolsó katonája is kivonult. De mondhatjuk-e, hogy a megszabadulás pillanata egyszerre végét jelentette a világ örületének? Nem. Azok, akik a maguk egyéni eszéről, gondolkodásáról, felelősségéről lemondtak, nem tudtak egyszerre önálló emberré visszaváltozni. Ez ellen is megvívta a maga harcát Csuka Zoltán.”

Versek felolvasásával nem untatom a mélyen tisztelt hallgatóságot. De az akkori időkből őrzök még egy – nem sokkal előbb, 1956. május 12-én kelt dokumentumot. Így szól: „Csuka Zoltán – Igazolom, hogy az 1950. évben Ön ellen lefolytatott büntető eljárás alaptalan volt, és ezért – perújítási eljárás során – Önt a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága az összes vádpontok alól jogerősen felmentette. Ennélfogva Ön büntetlen előéletűnek tekintendő. A Legfelsőbb Bíróság felmentő ítéletének száma: B.001144/1955.

Non György
legfelsőbb ügyész”

Szebb kitüntetést azóta sem kaptam, pedig nem eggyel dicsekedhetem. Hadd fejezzem be felszólalásomat Vörösmarty jól ismert soraival:

*„Az nem lehet, hogy annyi szív
hiába onta vért,
s keserűben annyi hü kebel
szakadt meg a honért.
Az nem lehet, hogy ész, erő,
és oly szent akarat
hiába sorvadozzanak
egy átoksúly alatt!”*

Az nem lehet!

Csuka Zoltán

A Petőfi Irodalmi Múzeumban 1975. június 9–10-én a két világháború közötti magyarországi szocialista és antifasiszta irodalom kérdéseiről rendezett konferencián elhangzott, de eddig nem közölt előadás. A kéziratot Csuka Zoltántól kaptam, hogy közöljem, amikor jónak látom.

P. L.

Egy elfelejtett jószolgálati folyóiratról

Hetven esztendeje szűnt meg a *Jugoslovensko-mađarska revija*

„Nagy jövőt jósolok Csuka Zoltán folyóiratának, melynek különben magam is munkatársa vagyok.”

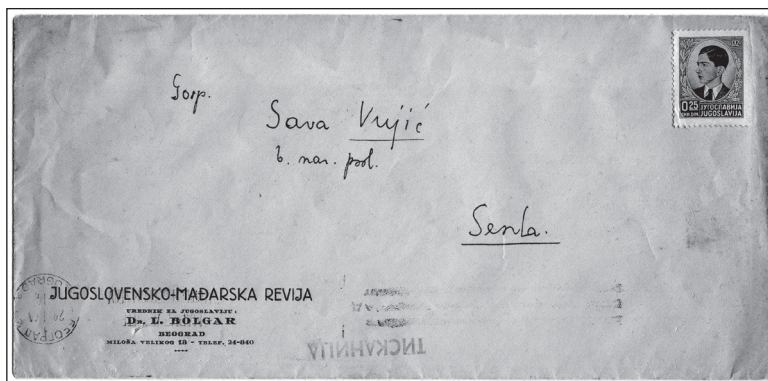
(Svetislav Stefanović, 1940)

Valamikor az elmúlt évszázad hetvenes vagy nyolcvanas éveiben, még boldog és romantikus antikváriumjáró korszakomban, amikor Újvidéken még csak egy antikvárium létezett (a Szerb Matica földszintjén, amikor a jugoszláviai magyar kultúra megszállottjai még csinos gyűjteményt vásárolhattak össze irodalmunk két háború közötti időszakának könyveiből és folyóirataiból, sőt olyasmi is fölbukkanhatott, mint például Juhász Gyula 1907-ben Szegeden megjelent vékonyka verseskötete a költő saját kezű aláírásával, szóval az egyik ilyen turkáló délutánon került birtokomba egy levél, amely valamelyik megszerzett könyvben lapult. Ha jól emlékszem rá, akkor még e csodálatos birodalomban dolgozott egy Pataki Margit néni nevű, megöregedett és elszáradt, fáradt mosolyú öregasszony, aki ismerte a magam (és nyilván mások) becsavarodott könyvmániáját, és néha szót is váltott velünk. Természetesen tudta, hogy a megvett kiadványban ott lapul a levél, de nem csinált belőle kérdést: azt is elvihettem a könyvvel együtt.

Arról természetesen külön színes esszét lehetne írni, hogy az antikváriumi zsákmányokban mi minden szokott meglapulni. A század eleji kiadványokban még békebeli koronás bankó is ottfelejtődhetett, esetleg az újvidéki közkörház sebész főorvosának receptömbjéből kitépett lapon valamelyik (irigyelt?) székesfővárosi egyetemi adjunktus kolléga pontos postai címe, netalán a századforduló divatos gyógyitalának, a világos Marty Cognac Médicinálnak patikából származó szórólapja a konyakosüveget átölelő nagy szakállú, kezében stampedlit tartó s kisujját kackiásan kigörcbítő törpével.

A levél, amely birtokomba került, már első pillantásra is adaléknak ígérkezett a jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti idősza-

kához, amellyel, akkor már végzett irodalom szakos bölcsészként, majd foglalkozni fogok. (Akkor még nem tudtam, hogy egy naiv bölcsész későbbi pályáját nem csupán a nagy elképzelések, hanem más erők is befolyásolhatják, s nem is mindig sajnálatos módon.) A levél szabályos, nyilván a kor kereskedelmi levelezési szabványainak megfelelő hosszúságú fehér borítékban volt. A postára adás idején bizonyára hófehér lehetett, megelégszor azonban már erősen megsárgult állapotban s jócskán elpiszkolódva. Mai állapotában, hetvenegy esztendő után, tovább sárgult, bár az utóbbi néhány évtizedet iratgyűjtőben lapulva töltötte.

A boríték hosszanti részének bal alsó sarkában, nyilván a kor szokásainak megfelelően, ott szerepelt a szabályos cégjelzés:

JUGOSLOVENSKO-MAĐARSKA REVIIJA

Urednik za Jugoslaviju:

Dr. L. BOLGAR

BEOGRAD

Miloša Velikog 18. Telef. 24-840

Postára dobott levélről van szó; szabályosan, a felső jobb sarokban ott van az ifjú Péter királyt ábrázoló 025 dináros postabélyeg. Hogy a postát megjárta, két postai bélyegző is bizonyítja: a boríték elülső oldalán ott van a belgrádi posta nyilván gépi bélyegzőjének lenyomata, a körbélyegzőt más szöveg és hullámvonal is követte, ezek azonban ma már olvashatatlanok, mivel a boríték fordítva került a pecsételő készülékbe: nem a postabélyegre, hanem a boríték aljára, részben a fentebb bemutatott cégjelzésre került a pecsét lenyomata. Ugyanott olvasható a Nyomtatvány (Tiskanica) gumibélyegző piros színű lenyomata is. A levél címzettje Sava Vujić volt népképviselő, Zenta. (Természetesen szerbül: Gosp. Sava Vujić, b. nar. posl. Senta.)

Mint ahogy az általában lenni szokott postát megjárt levelek esetében, a körpecséten a Belgrád felirat (szerbül) cirill betűs és latin betűs

változatban is jól olvasható, a bélyegző kelte azonban nem, legalábbis nem teljes egészében. A feladás napját jelző 29-es szám elég jól kiolvasható, a hónap és az esztendő azonban bizonytalan. Ennek ellenére a feladás dátuma mégis pontosan rekonstruálható, mivel a boríték hátoldalán ott van a fogadó posta, Zenta körpecsétje is. Ennek a kézipecsétnek lenyomata is hiányosan maradt meg, ezúttal azonban ugyancsak rekonstruálható módon a városnév a hiányos, a dátum azonban biztosan kikövetkeztethető. A Senta felirat latin betűs részének pontos lenyomata egy betű nélkül pontosan megvan, a dátumból pedig a nap és a hónap, valamint az esztendő egy része. Megfelelő nagyítással tanulmányozva az adatokat, megállapítható, hogy a levél 1940. március 30-án ért Zentára, amit alátámaszt a boríték elülső oldalán olvasható 29-es jelzés és az 1940-es esztendő, ugyancsak nagyítással kikövetkeztethető, halvány lenyomata. A levelet tehát 1940. március 29-én adták fel a belgrádi postán, s másnap már Zentán kézbesítették a címzettnek. Mint majd a későbbiekben látható lesz, a kikövetkeztetett dátumokat a borítékban levő levél tartalma és a folyóirattal kapcsolatos adatok is alátámasztják.

A borítékban egy A4-es formátumúnál mintegy 4,5 centiméterrel hosszabb, elég rossz minőségű, ma már megbarnult papírlapra nyomott mimeografált szöveg lapult, rajta két, tintával írt autográf aláírással. A tinta színe mára már mindkét aláírás esetében megbarnult, tehát nem tudni, hogy a két aláíró – Bolgár László és Csuka Zoltán – 1940-ben milyen színű tintát használt. Mivel a levél címzése megegyezik Bolgár László kézírásával, megállapítható, hogy a folyóirat belgrádi – jugoszláviai – szerkesztőjeként ő küldte a levelet a címzettnek, s nyilván másoknak is, hisz nem személyre szóló, kézzel vagy géppel írt levélről van szó, hanem gépi sokszorosítványról, amelyet saját kezű aláírással hitelesítve postáztak a megcélzott személyeknek. A birtokomba került levél címzettje volt országgyűlési képviselő, a levél kézbesítése előtt nem sokkal még Zenta polgármestere volt. Ezeknek az adatoknak fényében nagyon valószínű, hogy az azonos tartalmú – sokszorosított – levelet hasonló fajsúlyú, országos vagy lokális politikához közel álló személyekhez intézte a két aláíró. Hogy a célba vett személyek között voltak-e szerb írók, szerkesztők és művészek is, nem tudjuk, hisz a *Jugoslovensko-madžarska revija* című folyóirat teljességgel feldolgozatlan, s ezen belül tervezett terjesztésének, előfizető-torborzó akcióinak ügyéről ebben a pillanatban nem tudható semmi.

A cirill betűs sokszorosított levél – állapítható meg hetven esztendő távlatából – nagyon fontos és magyar–délszláv kapcsolattörténeti szempontból figyelemre méltó elképzeléseket és célkitűzéseket tartalmaz. Teljes szövegének magyar fordítása az alábbi, a teljes eredeti szerb szöveg olvasható a közleményemhez mellékelte hasonlóan:

Поштовани господине,

Ових дана изашао је у Будимпешти први број новог часописа "Југословенско – мађарска ревија." Часопис излази четири пута годишње на српско – хрватском језику и сваки поједини број имаће најмање 80 страна.

Циљ овог часописа, који уређује долепотписани, који је, као што је познато, још 1933 године у Будимпешти покренуо часопис "Латхатар" са жељом да на тај начин допринесе југословенско – мађарском културном зближењу.

"Југословенско – мађарска ревија" објављује и објавиће студије и чланке најпознатијих југословенских и мађарских културних радника не само о потреби и о значају југословенско – мађарског зближења, већ и о свим оним питањима и моментима који могу да што корисније допринесу овом зближењу. Тако ће часопис објављивати студије и чланке из даље и ближе прошлости, о заједничкој сарадњи Срба и Хрвата и Мађара, објављујући и документа и чињенице које су више мање познате, а још више чињенице и документа која су заборављена, а која, као што ће се видети, у правој светлости указују на југословенско – мађарску сарадњу у прошлости.

Часопис ове врсте намеће се данас као потреба. Да би били у могућности да наставим, што преданије ово корисно дело на зближењу потребно је да му осигурамо излажење. Због тога апелујемо на вас, уверени да ћете нам својом претплатом омогућити редовно излажење листа.

D. L. Bolgar.

Уредник за Југославију

Zoltan Csicsa

Одговорни уредник

Адреса часописа за Југославију је следећа:
Др. Ладислав Болгар, Милоша Великог бр. 10, Београд.

„Tisztelt uram,

ezekben a napokban jelent meg Budapesten a *Jugoslovensko-madžarska revija* új folyóirat első száma. A folyóirat évente négyszer jelenik meg szerbhorvát nyelven, minden egyes szám legkevesebb nyolcvanoldalas lesz.

Ennek a folyóiratnak célja, melyet alulírott szerkeszt, aki, mint az közismert, még 1933-ban megindította Budapesten a *Láthatár* című folyóiratot azzal az óhajjal, hogy ily módon hozzájáruljon a jugoszláv–magyar kulturális közeledéshez.¹

A *Jugoslovensko-madžarska revija* közli és közölni fogja a legismertebb jugoszláv és magyar művelődési szakemberek tanulmányait és cikkeit

¹ A levélnek ez a rövid bekezdése az eredetiben is kívánnivalót hagy maga után. Mintha kissé hevenyészett fogalmazású lenne a szerb eredeti is. Lásd a mellékelt hasonmást!

nemcsak a jugoszláv–magyar közeledés szükségességéről és jelentőségéről, hanem mindazokról a kérdésekről és mozzanatokról, melyek minél gyümölcsözőbb módon hozzájárulhatnak ennek a közeledésnek ügyéhez. Ennek megfelelően a folyóirat tanulmányokat és cikkeket fog közzétenni a távolabbi és közelebbi múltból, a szerbek, horvátok és magyarok együttműködéséről, közölni fog többé vagy kevésbé ismert dokumentumokat és tényeket s még inkább elfelejtett dokumentumokat és tényeket, amelyeknek alapján igazi fényben válik láthatóvá a jugoszláv–magyar együttműködés a múltban.

Az ilyen célú folyóirat napjainkban szükségletként merül fel. Hogy minél odaadóbban tudjuk folytatni a közeledés érdekében kifejtett hasznos munkát, szükség van arra, hogy lehetővé tegyük megjelenését. Ezért fordulunk önhöz abban bízva, hogy előfizetésével lehetővé teszi a folyóirat rendszeres megjelenését.

Dr. L. Bolgár
Jugoszláviai szerkesztő

Zoltan Csuka
Felelős szerkesztő

A folyóirat jugoszláviai címe:
Dr. Ladislav Bolgar, Miloša Velikog br. 18, Beograd.”

Érdekes módon a levél keltezetlen, tehát ebben a pillanatban mindössze postára adásának dátuma vált megállapíthatóvá (1940. március 29.), a levél keletkezésének időpontja nem. A levél elején említett időpont (a napokban jelent meg a JMR első száma) nem vehető kétségnek, hiszen a JMR 1940-es második számában a magyar lapszemlében az olvasható, hogy a *Magyar Út* című lap 1940. február 1-jén megjelent számában már hírt adott a folyóirat első számának megjelenéséről. Ebből következően a JMR első száma (1940/1.) már januárban elhagyta a sajtót. Mint majd a későbbiek során látható lesz, nem csupán ez az apróság tűnik problematikusnak a folyóirat kapcsán. Alapjában véve a *Jugoslovensko-madžarska revija* egész megjelenése, jugoszláviai terjesztése, jugoszláviai recepciója is feltáratlan, napjainkban is alig tudunk róla megbízható adatokat.

A bemutatott levél birtokában és tartalmának ismeretében az elmúlt évtizedekben többször fölmerült előttem, hogy valamit kellene kezdeni vele, hisz a benne olvashatók erre érdemesítik. Pusztán közlését azonban nem véltem elegendőnek magának a folyóiratnak ismerete nélkül, amellyel kapcsolatos. Úgy véltem, hogy tágabb összefüggésbe helyezve kellene róla szólni. Egyáltalán az volt az alapvető kérdés, hogy valóban létezett-e a *Jugoslovensko-madžarska revija*, a biztosra vehető első száma megjelenésén

kívül voltak-e további számai, meddig jelent meg, s valóban teljesítette-e azokat a tervekét és elképzeléseket, amelyeket a bemutatott előfizető-torborzó levél felvillantott és ígért.

Arra már látatlanból is gondolni lehetett, hogy egy esztendővel Jugoszlávia német megtámadása, majd Szerbia megszállása, valamint a Délvidék egy részének magyar visszacsatolása után egy magyar–jugoszláv együttműködést és barátságot zászlajára tűző folyóiratnak 1941 tavasza után nem volt esélye. Addig azonban igen, legalábbis néhány folyóiratszám erejéig. A folyóiratról azonban nem tudtam semmit, számait nem láttam; kezemben nem jártak.

Egyetemi tanulmányaim során az újvidéki Bölcsészkar Magyar Tanszékén a jugoszláviai magyar irodalom tárgyat Bori Imre adta elő, később erről a tárgykörrel összefoglaló könyve is megjelent, több kiadásban is. Bori előadásai során természetesen beszélt Csuka Zoltánról, elsősorban mint költőről és műfordítóról, de megemlítette azokat a lapokat és folyóiratokat is, amelyeket maga indított és szerkesztett, vagy amelyeknek indításában és szerkesztésében részt vett. Ezeknek a lapoknak és folyóiratoknak sorában azonban a *Jugoslovensko-mađarska revija* neve nem hangzott el. Bori tanította a magyar–délsláv kapcsolattörténeti tárgyat is, de annak keretében sem hangzott el a kérdéses folyóirat neve, bár címe alapján éppen oda tartoz(hat)ott volna.

Ennek megfelelően *A jugoszláviai magyar irodalom története*² című könyve egyik kiadásában sem találok a kérdéses folyóirat nevével vagy tárgyalásával. Alig tartottam (és tartom) elképzelhetőnek, hogy Bori Imre ne tudott volna erről a folyóiratról, s Csuka Zoltán kapcsán akkor is megemlítette volna, ha tartalmi jegyeinél fogva csapnivalónak tartotta. Hogy miért nem, a válasz előttem ismeretlen.³

Tekintettel arra, hogy a jugoszláviai magyar irodalom, kultúra és művelődéstörténet lexikográfusai adataik egy részének forrásául Bori Imre könyveit használták, szinte azt lehetne mondani: nem meglepetés, hogy sem Kalapis Zoltán⁴, sem Gerold László⁵ kézikönyveiben sincs nyoma a *Jugoslovensko-mađarska revija* folyóiratnak. A dolog tehát egyre talányosabbnak látszott, közben néhány barátommal beszélgetve rájöttem, hogy

² Legutóbbi kiadása: BORI 2007.

³ A folyóiratról röviden szól s pár szóban ismerteti a benne megjelent írásokat is Pastýik László kézíratos magiszteri értekezésében: L. Pašćik: *Stvaralaćki doprinos Zoltana Čuke za upoznavanje južnoslovenskih književnosti u Mađarskoj*. Magistarski rad. Beograd, 1978.

⁴ Lásd: KALAPIS 2002. és KALAPIS 2003.

⁵ Lásd: GEROLD 2001.

egyesek tudnak róla, néhányan birtokolják is a folyóirat néhány számát vagy róluk készült fénymásolatot, tanulmányban, cikkben vagy másutt azonban nem találtam nyomát, hogy bárki is foglalkozott volna vele.⁶ Mindezek után azon sem lepődtem meg, hogy a Szerb Matica által kiadott jugoszláv írói lexikon (*Leksikon pisaca Jugoslavije*) sem ismeri a folyóiratot, még Csuka Zoltán kapcsán sem említik meg, külön pedig szintúgy. Mi lehet tehát az oka, hogy a jugoszláviai magyar irodalomhoz is tartozó, bár szerb nyelvű, folyóiratról ennyire egyöntetű a hallgatás? (Bolgár Lászlóról, a folyóirat jugoszláviai szerkesztőjéről annyit tudunk, ami *Nagy Csaba* lexikonában olvasható. Lásd: *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Budapest, 2000. 117–118.) Adva volt tehát a feladat, melyet a bemutatott levél kapcsán magam elé tűztem: utánajárni a *Jugoslovensko-mađarska revija* folyóirat ügyeinek, és megtudni róla mindent, ami ma megtudható. S természetesen kézbe venni, ha az napjainkban megoldható.

Megemlíthető még, hogy a Harmat Béla által összeállított Csuka-bibliográfiában⁷ ugyan említés történik néhány cikkről, melyet Csuka a JMR valamelyik számában tett közzé, ám magáról a folyóiratról itt sem tudhat meg mást az olvasó. A bibliográfia elé Csuka Zoltánt bemutató dolgozatot írt Czine Mihály, ebben a szövegben írja a következőket: „A legtöbb szellemi kapcsolatot a jugoszláv kultúrával sikerült teremtenie; *A Láthatár* anyagának jó része a *Jugoslovensko-mađarska revijában* – a *Jugoszláv–Magyar Szemlében* – is megjelent. Csuka Zoltán tudta: a magyarok és délszlávok közötti kapcsolatok már sok századosak, s történelmi feladat megismerni egymást s testvérkezet nyújtani egymásnak. A sorsközösség nemcsak a fájdalmas múlté: a tragikus jelené is.”⁸

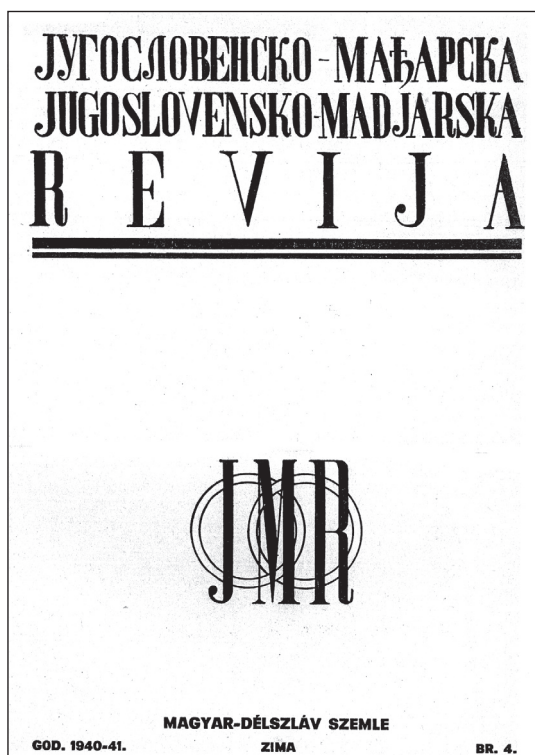
Hogy Czine elolvasta-e a JMR megjelent számait, nem tudható. A későbbiek során az általam bemutatandó számok alapján lehet majd erről bármit mondani, ehhez azonban ismerni kellene a *Láthatár* évfolyamait, amelyek 1933-tól jelentek meg, s errefelé teljes számban elérhetetlenek. Nem valószínű, hogy a JMR (ma már tudjuk: összesen megjelent öt száma) közölni tudta volna a *Láthatár* anyagának jó részét. (1944-ig jelent meg.)

Meglepőnek kell tekintenünk azt a tényt is, hogy Páll Sándor, aki alapjában véve két (anya)nyelvű oktatója volt az újvidéki Bölcsészkarának, s szerb nyelven tanította a délszláv–magyar kapcsolatok tárgyát, s azokban a dolgozataiban, amelyek érintkeznek az időszakkal, amikor a JMR

⁶ Leszámítva a 3. jegyzetben említett kéziratot dolgozatot.

⁷ HARMAT 1982.

⁸ Ugyanott 20.

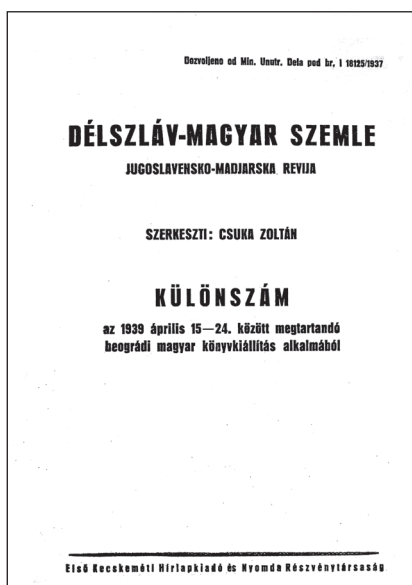
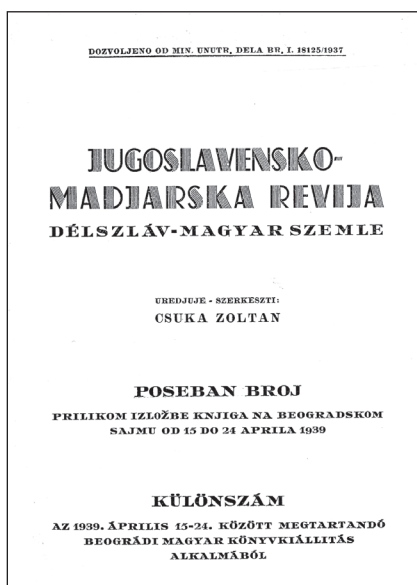

megjelent (1940–1941), nem tesz említést erről a folyóiratról.⁹ Említeni lehetne más jugoszláviai magyar kutatókat is, akik valamelyik feldolgozott témájuk kapcsán említhették volna a *Jugoslovensko-madžarska revija* valamelyik közleményét, ám ezt nem tették. Arra gondolok tehát mindennek kapcsán, hogy nyilván nem ismerték a folyóiratot, valószínűleg nem is hallottak róla, vagy más okból.

Mindezek ismeretében számomra a meglepetés erejével hatott, hogy több szerbiai közönyvtárban (Szerb Nemzeti Könyvtár – *Narodna biblioteka Srbije*, Egyetemi Könyvtár – *Univerzitetska biblioteka*, Belgrád, valamint: a Szerb Matica Könyvtára – *Biblioteka Matice srpske*, Újvidék) a *Jugoslovensko-madžarska revija* teljes(nek vehető) évfolyamai elérhetőek. Mindezt a fentebb felsorolt szerzők nem tudták volna?

Többszöri nyomozás után jutottam csak el az említett újvidéki könyvtárig, pedig csak maradni kellett volna a megszokott módszer mellett: át kellett volna lapozni a Szerb Matica Könyvtárának jól bevált cédulakataló-

⁹ Lásd: PÁLL 1986., de a Csuka által szerkesztett kiadvány, *A visszatért Délvidék* (1941) kapcsán írt dolgozatában sem: PÁLL 2009. 283–297. A dolgozat 2001-ben íródott, s 2003-ban jelent meg először.

gusát. A szolgálatkész „maticás” alkalmazottak segítségével kikért JMR-évfolyamok további meglepetéssel szolgáltak: a feltételezett két évfolyam (1940–1941) helyett a folyóirat 1939-es számait is kézbe vehettem. Ezzel tehát elérkeztem odáig, hogy az 1940 márciusának legvégén postázott előfizetés-toborzó levélben felsorolt virtuális célkitűzéseket szembesíteni tudtam a konkrét (megjelent) folyóiratszámok tartalmával. Az alábbiakban elsősorban erről számolok be, majd megkísérem Csuka vállalkozásának szembesítését a konkrét történelmi pillanat – utólag tudható – legfontosabb eseménysorával. Minderről már ezen a helyen (is) elmondható, hogy valóban heroikus vállalkozásról volt szó, amelynek adott pillanatban is aligha lehettek bármilyen esélyei. A dolgozatom elé illesztett mottó (Svetislav Stefanović szavai 1940-ben)¹⁰ ugyanezt vetíti előre, bár voltak páran akkor is, akik hittek abban, hogy a világháború idején is tenni kell (és lehet) valamit a magyar–délszláv közeledés érdekében.

A *Jugoslovensko-madžarska revija* című szerbhorvát nyelvű évnegyedes folyóiratnak, több közkönyvtár számon tartott példányai alapján egy teljes évfolyama (1940) és egy csonkán maradt évfolyama (1941) volt, egyetlen megjelent számmal. Mint már fentebb utalás történt rá, az újjévidéki Szerb Matica Könyvtára (*Biblioteka Matice srpske*) rendelkezik még két

¹⁰ Stefanović szavait idézi: GÁL 1940. Gál István Svetislav Stefanović nevét tévesen Stefan Stefanovicsként írja, a cikkben (voltaképpen interjúban) olvasható adatokból azonban tudjuk, hogy pontosan Svetislav Stefanovićről van szó. Az interjút felfedezte Pastyik László, a róla készült fénymásolatot is neki köszönöm.

Jugoslovensko-madžarska revija című (s *Délszláv–Magyar Szemle* párhuzamos című) nyomtatvánnyal, amely ugyan a poseban broj (különszám) jelzést viseli, de sem évszám, sem pedig egyéb jelzés nem avatja az 1940-es évszámmal indult szabályos évfolyam előzményének. A két különszám egyike a szerbül és magyarul is olvasható említett cím és számjelzés ellenére csak szerb nyelven közöl két hosszabb tanulmányt, Kozocsa Sándor áttekintését a magyar irodalom történetéről, különös tekintettel a 19. és 20. század irodalomtörténetére, valamint Bolgár László dolgozatát, amely a jugoszláv sajtó fejlődéstörténetét és aktuális helyzetét vizsgálja. Ezenkívül egy szerb nyelvű cikk az első belgrádi magyar könyvkiállítást mutatja be és méltatja, melyet a magyar külkereskedelmi hivatal rendez meg 1939 áprilisában a belgrádi árumintavásáron. Hogy a különszám ennek a könyvkiállításnak alkalmával jelent meg, azt az is aláhúzza, hogy a nyomtatványnak csaknem felét a kiállított könyvek katalógusa képezi Csuka Zoltán összeállításában. A katalógus eligazító szövege is kétnyelvű. Olvasható még a kiadványban ugyancsak mindkét nyelven egy rövid cikk, mely a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda történetét tekinti át, s bemutatja tevékenységét. Nyilvánvaló tehát, hogy a kiadvány a magyar könyvkiállítás szerb látogatóit célozta meg, s valamiféle tájékoztatásul szolgált a magyar irodalomról és a magyar könyvkiadás aktuális produkciójáról, de emellett külön hangsúlyt kaptak a magyar tudományosságot reprezentáló kiadványok, a 19. századi magyar irodalom és tudományosság eredeti kiadványai, valamint természetesen az Egyetemi Nyomda 19. századi cirill betűs szerb kiadványai is.

Ugyanez a kiadvány (különszám) megjelent magyar változatban is, nem minden tekintetben azonos tartalommal, szemmel láthatólag a könyvkiállítás magyar látogatói számára. Ennek a nyomtatványnak címe *Délszláv–Magyar Szemle*, s párhuzamos címében olvasható a *Jugoslovensko-madžarska revija*.

A két bemutatott nyomtatvány aligha tekinthető a *Jugoslovensko-madžarska revija* igazi folyóirat folyóiratszerű előzményének, inkább egyfajta árumintavásári alkalmi kiadványnak, melynek címével a szerkesztő Csuka Zoltán voltaképpen próbaballont bocsátott fel, mintegy előlegezve az egy év múlva (1940) valóban megindított igazi folyóiratot. (E nyomtatványoknak évszámjelzése sincsen, tartalommutatója sem készült, ezenkívül látszik, hogy utólag egybecsapott különböző nyomtatványokról van szó, melyeknek különben is egymástól független paginációja és papírja volt.) Megállapítható tehát, hogy ezek a kiadványok ugyan dokumentálhatják a jugoszláv–magyar közeledés egyik fontos mozzanataként megrendezett 1939-es belgrádi magyar könyvkiállítást, valószínűleg hasznosak is lehetnek a vásár szerb és magyar (?) látogatói számára, ám hetven esztendő

távtatából nézve inkább arra alkalmasak, hogy jól összeharják a jugoszláviai magyar irodalom-, művelődés- és sajtótörténet kutatóját, aki – mint fentebb már jeleztem – alig talál fogódzót a *Jugoslovensko-madžarska revija* folyóirat vizsgálata során.

Hogy a dolog még ennél is bonyolultabb, sőt: áttekinthetlenebb legyen, baráti szívességből kézbe vehettem a *Jugoslovensko-madžarska revija* egy olyan számát is, ami azt sugallja, hogy valamiféle folytatása is volt a JMR 1941/1-es, utolsóként megjelent számának (évfolyamának?). Magyar főcímmel (*Délszláv–Magyar Szemle*) és szerb párhuzamos címmel (JMR) tudok egy 1941. február, 2. szám jelzetű kiadványról is, amelynek paginációja a 25. lapon kezdődik (mi történt az első másfél ívvel?), s ugyancsak nincsen tartalommutatója. Ebben a nyomtatványban található egy bibliográfia a bukovinai székelyekről és a moldvai csángókról, Kázmér Ernő jugoszláv irodalmi krónikájának II. része a *Srpski književni glasnik* negyven esztendejéről, egy a négy világtájról szóló krónika, valamint gazdaságpolitikai, könyv- és sajtószemle.

Kázmér cikkének volt első része is, s az a virtuális 1941. januári 1. számban jelent volna meg? Ebben a pillanatban erre se adható válasz mindaddig, míg valahonnan elő nem kerül ez a valószínű folyóirat-utózmány.¹¹ Rengeteg tehát a dilemma a JMR körül még napjainkban is.

Ha a kései (mai) olvasó átlapozza és áttanulmányozza a JMR megjelent öt számát (a bemutatott előzményszerű nyomtatványok és a teljességgel bizonytalannak vehető folytatást leszámítva), bennük az alábbi témakörökkel foglalkozó vagy azokat érintő cikkek olvashatók: magyar történelem, magyar–délszláv történelmi kapcsolatok, művészettörténeti dolgozatok, elsősorban a magyarországi szerb építészeti emlékek ismertetése, néprajztudomány, magyar–délszláv folklórkapcsolatok, néhány vers a kortárs magyarországi szerb irodalomból, szerb műfordítású részlet klasszikus magyar irodalmi alkotásból (Madách), néhány tanulmány a magyar–délszláv művelődési kapcsolatokról, aktuális cikkek a magyar–jugoszláv politikai és kulturális közeledés eseményeiről, egymás irodalmi műveinek fordításait elemző dolgozatok, a közeledés szellemében tervezett kiadói tevékeny-

¹¹ Mint utólag konstatálhattam, legalábbis egy folyóiratszemle alapján, a tárgyalt „utózmánynak” valóban létezhetett 1941. januári száma is. A szemleíró Kisbéry János azonban elfelejtette közölni, hogy a folyóiratnak szerb nyelvű párhuzamos címe is volt (*Jugoslovensko-madžarska revija*). S állítólag ebben jelent meg Kázmér Ernő jugoszláv irodalmi krónikájának I. része, amelyben Milan Kašanin jugoszláv művészetéről írt könyvét mutatja be. Ez a kétrészes krónika lehetett Kázmér utolsó megjelent dolgozata, hisz április elején eltűnt, mint arra utaltam ebben a dolgozatban. Kisbéry folyóiratszemléje a *Kalangya* magyar visszacsatolás előtti utolsó számában olvasható: *Kalangya, 10(1941) No 3. 202.*

ség ismertetései, bő magyar sajtószemle a közeledést reprezentáló pesti és belgrádi kulturális események sajtóviSSHangjából, a magyar és jugoszláv politikai élet ide tartozó eseményeinek bemutatása, sokszor bőséges fényképanyaggal stb.

A felsorolt témakörök kapcsán néhány tanulmány: közlik Németh László *Híd a Dráván* című tanulmányát, Gunda Béla áttekintését a magyar néprajzi kutatásokról, Pável Ágoston cikkét a *Tragédia* szlovén fordításáról, Kardos Tibor dolgozatát Mátyás király korának kultúrájáról és délszláv vonatkozásairól, Hadrovics László elemzését az új szerb Madách-fordításról (Svetislav Stefanović 1940-ben megjelent könyvéről van szó), szerb részről Milan L. Popović cikkét a jugoszláv–magyar közeledésről, Boško Tokin fejtegetéseit ugyanerről, szerb történészek dolgozatait Mátyás király Duna melléki hadjáratairól, Nándorfehérvár 1521-es ostromáról és védelméről. Mi sem természetesebb, mint hogy a JMR munkatársai között ott találjuk a harmincas évek végén Belgrádban élő Kázmér Ernőt is, aki hosszú cikkben értekezik a Szkutari (az ő fogalmazásában: Szkadár) építésének legendájáról és összefüggéseiről a Kőműves Kelemenről szóló magyar népballadával. A dolgozat nem Kázmér komparatista vonzalmainak dokumentuma, hanem Svetislav Stefanović néhány esztendővel korábban írt kapcsolattörténeti tanulmányának (tanulmányainak) kissé amatőr módon elmesélt változata. Közzétett ezenkívül Kázmér egy adatgazdag áttekintést a *Kalangya* kilenc évéről is, amely bibliográfiai szempontból ma is hasznos közlemény. A JMR belgrádi krónikáiból arról értesülünk, hogy Kázmér 1940 folyamán a magyar–délszláv közeledés ügyét szolgáló belgrádi események és rendezvények rendszeres résztvevője, s ezeken általában előadásokat szokott tartani, természetesen szerb nyelven. Például előadta a Kőműves Kelemenről szóló komparatista dolgozatot is.

S itt egy pillanatra érdemes megállnunk. Kázmér Ernő belgrádi éveiről – az 1930-as évek második fele – alig tárt fel érdemlegeset eddig a jugoszláviai magyar irodalom története.¹² Azt eddig is tudtuk, hogy ezekben az években Kázmér gigantikus mennyiségű tanulmányt, cikket, ismertetést és beszámolót írt szerbül belgrádi lapok és folyóiratok számára, s még legalább ennyit magyarul a jugoszláviai magyar lapokban és folyóiratokban. (Lapozzuk csak át a *Kalangya* 1940-es évfolyamát, hogy ezt lássuk!) Mindennek részletes feltárása érdekelhetné például a belgrádi Hungarológiai Szak ambiciózus hallgatóságát, ugyanígy az újvidéki Magyar Tanszék valamelyik doktorandusát is. A JMR valamelyik krónikás beszámolójában

¹² Eddig legfontosabb forrásnak számított Kázmér Szirmai Károllyal folytatott levelezése abból az időszakból: KÁZMÉR 1975.

az olvasható, hogy Kázmér „mađarski pisac i publicista u Beogradu”, vagyis belgrádi magyar író és publicista. Irodalomtörténeti kutatásunk eddig nem tudta, hogy Kázmérnak ugyanebben az időben másik arca is ismeretes volt a jugoszláv fővárosban. Egy beszámoló, amely az 1933-ban megtartott dubrovniki PEN Kongresszus szerbiai részvevőit sorolja fel, említ egy íróat, akit így minősít: „česki lektor Ernest Kazmer”¹³, vagyis Kázmér Ernő cseh lektor. (Csuka Zoltán kongresszusi beszámolójában felsorolja a magyarországi, erdélyi, valamint a „délszlávországi kisebbségi” magyar írókat, akik ott voltak Dubrovnikban, Kázmér Ernőt azonban semmilyen minőségben nem említi, még a szlovenszkóiak között sem, akiknek távollétét azonban sajnálja. Ebben az elhallgatásban valószínűleg ott volt Szenteleky Kázmér elleni averziója is, legalábbis akkor, 1933-ban, hisz később a JMR hasábjain Kázmér több dolgozatát közölte.¹⁴) Ugyanaz a szerb forrás még egy – irodalomtörténetünk előtt ugyancsak eddig ismeretlen – adatot is elárul: „Krajem 1938. PEN je uzeo u zaštitu inostranog univerzitetskog lektora Ernesta Kazmera kome je posle nemačke okupacije Čehoslovačke, bio uskraćen boravak u Jugoslaviji.”¹⁵ Vagyis 1938 végén, Csehszlovákia német megszállásakor a külföldi egyetemi lektor Kázmért csaknem kiutasították az országból (Jugoszláviából), ám a PEN intervenciója eredményesnek bizonyult, s Kázmér tovább dolgozott a jugoszláv fővárosban. Nem sokáig – tehetnénk hozzá a túlélők utólagos jólérsétségével –, 1941-ben ugyanazok a megszállók, akik ezúttal Szerbiát okkupálták, Kázmért Belgrádban ugyancsak nem tolerálták, s a róla rendelkezésre álló adatok szerint a németek megszállta Pancsován látták utoljára, illetve Debelyacsán, ahol kiutazási engedélyért állt sorban. S innentől nyoma vész. Kázmért is a Pancsova közelében létesített jabukai zsidó koncentrációs tábor áldozatai között kell keresnünk? Ezt sem tudjuk ma még. Az embernek az lehet az érzése, hogy Kázmér hihetetlen munkabírással létrehozott cikktömege az 1930-as évek végén (különösen 1940-ben) a megsejtett vég jegyében született, hisz Kázmérnak már nem volt hová hazamennie sem, s ha sike-

¹³ PALAVESTRA 2006. 32.

¹⁴ Csuka kongresszusi beszámolója megjelent: *Kalangya 2(1933) No 6. 417–419*. Hogy Kázmér hogy került be a kongresszus szerb delegációjába, nem tudjuk. Arról azonban adatok vannak Szenteleky Kornél irodalmi levelezésében, hogy Kázmér nagy szorgalommal ügyködött a jugoszláviai magyar írók PEN Klubjának létrehozásában, ami Szenteleky erőteljes ellenállásába ütközött. Ez az egész kérdés még feltárássra vár, néhány jugoszláviai magyar író azonban ott volt a dubrovniki kongresszuson. Lásd ezzel kapcsolatban: SZENTELEKY LEV. 1943. 349–350. és 355–356. Kázmér Ernő abban az időben (1933) Zágrábban élt, ez a tény is talányossá teszi tagsági státusát a belgrádi (szerb) kongresszusi írói delegációban.

¹⁵ PALAVESTRA 2006. 52.

rült volna is magyar íróként a visszacsatolt Bácskába távoznia, előbb-utóbb ugyanaz a sors várt volna rá, mint többi hitsorsosára. Tehát Kázmér Ernő élete és életműve kutatása terén is van még sok tennivalónk, nemcsak a JMR ügyeiről tudunk elég keveset.

Visszatérve a JMR megjelent számainak tartalmi ismertetésére, mindenképpen meg kell említeni még egy adatot, amiről ez idáig ugyancsak nem vett tudomást a magyar–délszláv irodalom- és művelődéstörténeti komparatiztika. A folyóirat első számában Máté Károly (a lapban Dragutin Máté néven), a pesti Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadóvezetője hírrül adja, hogy jugoszláv írók remekművei fognak magyar nyelven megjelenni a kiadónál. Közli, hogy kezdetnek tizenkét mű kiadását tervezik, köztük Sremac, Šenoa, V. Petrović, Crnjanski, Cankar, Nušić és mások könyveit. A meglepetés ezután következik. Eddig a kutatás úgy vélte, hogy ennek kezdeményezője is a minden lében kanál Csuka Zoltán volt¹⁶ (mint tudjuk, hasonló nyüzsgő figura volt Kázmér Ernő is), ám Máté félreértetlenül közli, hogy az 1939-es belgrádi magyar könyvkiállítás után kiadójában Pesten felkereste Svetislav Stefanović, s irodalomról beszélgetve javaslatot tett a jugoszláv irodalmak legjelentősebb alkotásainak magyar nyelvű fordítására és kiadására. Máté tudta, hogy Stefanović szerbre fordította Madách *Tragédiáját*, és ki is adatta, s abban állapodott meg vele, hogy megszervezi a fordításokat, és a műveket az Egyetemi Nyomda ki fogja adni. A JMR egyik későbbi számából tudjuk, hogy a tervezetre a legmagasabb helyről, Hóman Bálint kultuszminiszter részéről meg is történt a rábólintás. Ez az adat is azt bizonyítja, hogy Svetislav Stefanović szerepéről a magyar–délszláv közeledés és jószolgálat vonatkozásában sem ismerünk mindent. Utólag arra kell gondolnunk, hogy Stefanović szerteágazó költői, könyvkiadói, műfordítói, folklór-komparatiztikai s más tevékenységéről még ma sem tudunk eleget. Dolgozatainak, könyveinek teljes bibliográfiai feltárása is még adóssága a 20. századi szerb irodalomtörténetnek, sőt a magyar kapcsolattörténetnek is, hisz a JMR krónikarovataiból magam is olyan pesti Stefanović-interjúk adataira bukkantam, amelyet magam sem ismertem, a szerb irodalomtörténet pedig végképpen nem.

S ha már ezen e helyen is szóba került Svetislav Stefanović tevékenysége a jelzett időszakban, meg kell említeni azt a tényt, hogy a JMR részletet közölt első számában Stefanović Madách-fordításából (a dolgozatom előtti mottó utal is erre), a teljes fordítás 1940 őszén jelent meg Belgrádban. Erről a fordításról (a *Tragédia* harmadik megjelent szerb fordításáról) a JMR utolsó megjelent számában (1941/1.) Hadrovics László értekezik, azzal a szépséghibával, hogy a fordításkötet pontos bibliográfiai adatait nem közli.

¹⁶ HARMAT 1982. 20.

Ami az Egyetemi Nyomdánál tervezett tizenkét jugoszláv irodalmi alkotás magyar kiadását illeti, arról tudjuk, hogy nem sokkal a Jugoszlávia elleni német támadás, megszállás, valamint a Délvidék egy részének magyar visszacsatolása (a délvidéki hadművelet) előtt nem sokkal három kötet meg is jelent: Miloš Crnjanski *Örökös vándorlás* című regénye (akkor még csak az első kötet jelent meg eredetiben), Ivan Cankar *A szegénysoron* című regénye, valamint Slavko Kolar *Ítéletnap* című műve. Crnjanskit Csuka Zoltán fordította magyarra, Cankart Pável Ágoston, Kolar művét pedig Hadrovics László. A három mű közül a Crnjanski-kötet azért is érdekes, mert a szerb író a magyar kiadás számára külön kis önéletrajzi jellegű szöveget írt Utószó címen. Ennek az utószónak tónusa jól mutatja azokat a változásokat, amelyek a magyar–jugoszláv viszonyban a Trianont követő két évtized alatt lejátszódtak. Crnjanski Magyarországon, Csongrádon született, felnövekedésének és ifjúságának színhelye a magyar (bár többkultúrájú) Temesvár, amelyről ebben az 1941-es fuvolázó, egyébként Mussolini Rómájában keltezett írásban vall, voltaképpen nem meglepetés. A fiatal szélkakas Crnjanski kezdeti bakugrásai után ebben a szövegben egészen más hangot üt meg, mint korábbi, főleg a húszas években publikált sajtópolémiaiban. Az ifjú Crnjanski korábbi elképzeléseinek és álláspontjának tipikus példája az a sajtóvita, amelyet 1924-ben folytatott az ugyancsak Magyarországon született Todor Manojlovićtal, akinek a magyar irodalomhoz és Nagyváradhoz, Adyhoz stb. való kötődéseiről ezen a helyen nincs kedvem értekezni, mivel az (legalábbis azok előtt, akiket ez a kérdéskör érdekel) jól ismert. Az ifjontian vagdalkozó szerb költő Crnjanskit a jóval idősebb, magyar és európai műveltségű Manojlović úri és hallatlanul finom módon lepöccintette magáról, akár a tolakodó és erőszakos piaci legyet.¹⁷ Ez a Crnjanski fuvolázott aztán az *Örökös vándorlás* 1941-es pesti magyar kiadásának Utószavában, egyébként ennek a könyvnek első idegen nyelvű kiadásában, a magyarországi olvasó előtt.¹⁸

A JMR krónikás rovataiból arról is értesülhet az olvasó, hogy a magyar–jugoszláv közeledés jeleként a magyar irodalom fontosnak tartott műveit szerb kiadásban is fordítani és tervezni kezdték. Madách *Tragédiájának* a harmincas évek végén szerbül megjelent két kiadása (Jankulov – álnéven

¹⁷ Crnjanski újságcikke ma hozzáférhető: CRNJANSKI 1924., Manojlović szinte kivégzéssel felérő gyilkos válasza: MANOJLOVIĆ 1924. Az egész vitát, a megfelelő kontextus felvázolásával feldolgozta: CSORBA 1998. A két író sajtópolémiaját ugyancsak áttekinti: NENIN 2006. 144–150., utalva arra, hogy a két író sajtóvitáját a szerb irodalomkutatás általában elkerülte, ha e két cikkről írhatott volna.

¹⁸ A magyar–dél-szláv irodalmi kapcsolattörténet kutatói előtt jól ismert adatot a szerb olvasók számára írt cikkében először Páll Sándor mutatta be. E dolgozat magyar változata: PÁLL 1986.

kiadott – fordítása a bácskai ortodox egyházi jóval korábban megkezdett magánszorgalmú munkájának szép teljesítménye, s a *Kalangya* vállalkozásaként jelent meg Szabadkán 1938-ban, Svetislav Stefanović Madách-fordítása pedig ugyancsak egyéni affinitás eredményeként jött létre, s jelent meg Belgrádban 1940 őszén Stefanović egyik korábbi kiadójánál, a Cvijanovićnál). A kortárs magyar irodalomból Boško Tokin fordította szerbre Zilahy *Két fogoly* című könyvét a belgrádi Geca Kon kiadója számára, s mai könyvtári ellenőrzés alapján megállapítható, hogy a könyv 1941-ben meg is jelent két kötetben. Hogy ugyanebben az időben Zágrábban mely magyar író műve jelent meg horvát fordításban, annak egyszer érdemes lenne utánajárni. Mint ahogy azt Csuka János írja, Zágrábban korábban már megjelent horvátul Móricz és Zilahy több könyve is.¹⁹ Mivel ebben a dolgozatban többször szóba került Kázmér Ernő neve és sorsa, érdemes megemlíteni, hogy belgrádi tartózkodása és működése előtt Zágrábban élt és dolgozott. Ő ugyan jómagát nem tartotta magyarnak (mint írja egyik levelében Szirmai Károlynak 1938-ban: „én csehszlovákiai zsidó vagyok”)²⁰, ennek ellenére ott ügködött magyar művek horvát kiadása előmozdítása érdekében. Valószínűleg az ő kezdeményezésére, de mindenesetre az ő előszavával jelent meg (az öt nyomtatott lapnyi esszé nemcsak az íróról, hanem a kortárs magyar prózáról is szól!) Heltai Jenő *A 111-es szoba* című könyve.²¹ A könyv persze nem a 20. századi magyar próza csúcsa, hiszen a Szórákoltató Könyvtár (*Zabavna biblioteka*) sorozatban jelent meg, a könyv végén azonban hasznos ajánló jegyzék olvasható, amelyből megtudjuk, hogy 1932 – amikor Heltai könyve megjelent – előtt ugyanez a kiadó horvátul még a következő magyar szerzők műveit publikálta: Erdős Renée, Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője*, Herczeg Ferenc, Bíró Lajos, Balázs Béla, Zilahy Lajos *Halálos tavasz*, Kosztolányi Dezső *Néró, a véres költő*, Zilahy Lajos *Valamit visz a víz*, Jókai Mór *A tengerszemű hölgy* stb. Erdős Renée neve még néhányszor felbukkan, ám látható, hogy Zágrábban a Trianon utáni évtizedben, még jóval a jugoszláv–magyar közeledés előtt (a harmincas évek második fele) számos magyar mű megjelent, köztük nem is utolsó könyvek. Mindez a magyar–horvát történelmi és művelődési kapcsolatok ismeretében természetesen érthető. A magyar–délsláv kapcsolatok vizsgálójának tehát egymás irodalmi alkotásainak kölcsönös fordításai és kiadása vonatkozásában is lehet még kutatnivalója.

Legvégül, ha a mai kapcsolattörténész elgondolkodik azon, hogy mely körülmények tették lehetővé, vezettek el egy olyan típusú folyóirat

¹⁹ CSUKA 1995. 474.

²⁰ KÁZMÉR 1975. 42.

²¹ HELTAI 1932.

létrehozásához, mint a *Jugoslovensko-madžarska revija*, arról röviden az alábbiakat lehetne elmondani. A Trianont követő mintegy húsz esztendő nem volt alkalmas a területe és lakossága tekintetében drasztikusan megcsonkított Magyarország és az utódállamként mesterségesen létrehozott Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (később: Jugoszláv Királyság) közti békes és elviselhető viszony (netán kapcsolat) kialakulásához. Ezt az összetett kérdéskört magyar és jugoszláv részről könyvek és tanulmányok sora vizsgálta a Trianont követő csaknem századnyi idő során. Természetes, hogy e hosszú időszak alatt általában egymásnak homlokegyenest ellentmondó elképzelések, összegezések fogalmazódtak meg mindkét részről. Ami az összmagyarság és a délszláv államban rekedt magyarság sorsa és élete vonatkozásában tragédiának minősülő történelmi csapásként jelent meg, az délszláv szemmel egészen más hangsúlyt kapott: mintegy a történelmi elégtétel diadalaként fogalmazódott meg, a délszlávok évszázados törekvéseinek és várákozásának beteljesüléseként. (Hogy mindez mennyire merő vágyálomnak és gyermeteg illúzióknak bizonyult, szépen bizonyítja a jugoszláv állam előttünk lezajlott széthullása és az államalkotó nemzetek ugyancsak előttünk lezajlott véres és kegyetlen testvérháborúja, melynek következményei máig érvényes hatállyal vetültek ki a balkáni világra.) Mindezt még a legalapvetőbb vonatkozásaiban is összefoglalni nem ennek az áttekintésnek célja és feladata, mindössze arra szeretnék utalni, arra a néhány mozzanatra, ami megelőzte a JMR megjelenését.

Hogy a két ország korábban fagyos viszonyában az oldódás jelei mutatkoznak, tapasztalhatja a mai olvasó is, ha alkalma van belelapozni például a *Kalangya* harmincas évek utolsó harmadának évfolyamaiba. Azt tapasztalhatja, hogy korábban elképzelhetetlen témák is fölbukkannak például a jugoszláviai magyarság életével kapcsolatban. Beszámolók olvashatók jugoszláv énekkarok pesti bemutatkozó fellépéseiről (és természetesen sikereiről), magyar képzőművészek belgrádi kiállításairól, magyar könyvkiadók (és más magyar nemzeti intézmények) belgrádi könyvkiállításairól, délszláv színpadi szerzők pesti bemutatóiról, sőt egyik kései emlékezésben az is olvasható, hogy „A belgrádi egyetem bemutatta Madách: Az ember tragédiáját... Jankulov Vladisláv, az újvidéki szerb püspökség helynöke lefordította a Tragédiát szerbre.”²² Az idézet Csuka János könyvéből származik, az 1938-as esztendő jugoszláv–magyar kapcsolatait tárgyaló részből. A Jankulov fordításáról szóló adat közismert a kérdéskör kutatói előtt, a mű bemutatásáról szóló azonban titokzatos, más forrás nem támasztja alá. Mindenesetre 1938-ban nyilván Jankulov éppen akkor frissen megje-

lent szerb fordítása lehet a virtuális belgrádi bemutató tárgya. A harmincas évek végén, a felsoroltak mellett, más mozzanatok is alátámasztják a jugoszláv–magyar államközi közeledés tényét. Adatok szólnak arról, hogy különböző profilú magyar szakemberek, elsősorban egyetemi tanárok, tartottak előadást Belgrádban, szerb szakemberek pedig Pesten. Ezeket az adatokat olvasva a mai kutatót szinte zavarba hozzák a változatosság tényei, s valahogy mesterkéltnek tűnik ez az addig szokatlan összebörülés. Arra kell gondolni, hogy az Európában akkor formálódó nagy átalakulások aktualizálták elsősorban a közeledést és kapcsolatokat. Hogy ezekben az években milyen erők működtek a magyar–jugoszláv kapcsolatok mögött az európai nagypolitikában, annak egyik értelmezése olvasható Vuk Vinaver monográfiájában²³, s hogy ezek a kapcsolatok miként csapódtak le az akkori jugoszláviai magyarság mindennapi életében, a vele kapcsolatban alkalmazott jugoszláv kisebbségpolitikában, az itteni kisebbségi magyar iskolaügyben, kultúrában, lap- és könyvkiadásban stb., annak pedig a maga emlékei alapján adta sajátos áttekintését Csuka János.²⁴ De Vinaver és Csuka könyvei csak két példáját szemléltethetik a kérdéskör egyéni megközelítésének. Az állami szinten szorgalmazott és megvalósult közeledés mellett magyar részről és jugoszláv részről is fontosnak kell tekinteni azokat az egyéni szerepvállalásokat, amelyeket szerb részről Svetislav Stefanović, a JMR szerb munkatársai közül többen, magyar részről pedig

²³ VINAVER 1976. Előzménye: VINAVER 1971.

²⁴ CSUKA 1995.

(legalábbis ami a kulturális közeledés útjait és megvalósulásait illeti) elsősorban Csuka Zoltán, de itt is meg kell említeni a szegény nyomorult Kázmér Ernőt is, akinek identitása – mint fentebb utalás történt rá – egyik oldalhoz sem sorolja, sőt ezekben az években éppen jugoszláv állampolgárságot próbál megszerezni maga és családja számára, mivel csehszlovákiai állampolgársága az országgal együtt megszűnt. Kázmér a jugoszláviai magyar lapokban (és időnként pesti lapokban is!) a jugoszláv írókat és irodalmakat népszerűsíti, Belgrádban pedig (ahonnan éppen a kiutasítás réme fenyegette) a szerb lapokban és folyóiratokban többek között magyar irodalomról és magyar írókról is ír. (Nem sokkal korábbi zágrábi hasonló akcióit fentebb már említettem.) Érdeklődéssel várom a becskereki Várady Imre naplójegyzeteinek következő kötetét²⁵, hisz Várady Imre jugoszláv szenátor volt az itt említett időben, tehát az ő tapasztalatai és élményei valószínűleg sok mindenben árnyalják majd vagy jobban megvilágítják azokat az ismereteket, melyeket egyéb művek tanulmányozása útján szerezhetsz a kérdéskörrel foglalkozó.

Ha nagy vonalakban is, a túlságos leegyszerűsítés tényét is vállalva, alapjában véve a felsoroltak voltak valószínű keretei a *Jugoslovensko-mađarska revija* szerbhórvát nyelvű budapesti jószolgálati folyóirat megindításának 1940 legelején. Arról nem rendelkezem adatokkal, hogy Jugoszláviában a célba vett szerbhórvát anyanyelvű – nyilvánvalóan értelmiségi és politikus hajlamú közönség – miképpen fogadta a lapot. Miként maga a JMR, hasonlóképpen itteni recepciója is ismeretlen. A dolgozatom elején közölt előfizető-toborzó körlevél mindenestre sejtetni engedi, hogy előfizetői száma nem lehetett a kívánatos, bár akkor még csak az első szám jelent meg. Gondolom, az olvasót nem lepi meg az a tény, hogy ennek a dolgozatnak egyik „hőse”, a többször és több vonatkozásban emlegetett Kázmér Ernő volt az, aki a *Kalangya* hasábjain a folyóiratot bemutatta.²⁶ Igaz, Kázmér akkor éppen Belgrádban élt, ismereteink és Szirmai Károllyal folytatott levelezése²⁷ alapján ítélve kiterjedt kapcsolata volt az ottani értelmiségi, elsősorban írói körök egy részével, tehát nyilvánvalóan a lapot élőlőszóban is propagálhatta. Hogy szerbül is írt volna róla, azt feltárt bibliográfiája hiányában nem tudjuk megítélni. Az mindenestre beszédes adat, hogy az újvidéki Szerb Matica pesti alapítású patinás folyóirata, a *Letopis* sem 1940-ben, sem pedig 1941 elején, amikor Újvidék magyar visszacsatolása után megszűnt, nem adta

²⁵ Eddig megjelent: VÁRADY 2011.

²⁶ KÁZMÉR 1940.

²⁷ KÁZMÉR 1975.

jelét annak, hogy Csuka folyóiratát észrevette volna. Ez persze csak egy példa. Valószínű azonban, hogy a jugoszláv kormány „félhivatalosa”, a *Pravda*, vagy azok a lapok, ahová – utalásokból tudjuk – Kázmér is írt, a *Vreme*, a *Vidici*, a *XX vek* –, a *Srpski književni glasnik* legalább feljegyezték, hogy a JMR létezik, hisz a közeledés a két állam között akkor köztudott és széles körben szellőztetett irányelv volt, nem számolni vele akkor valószínűleg elképzelhetetlen volt. Arra is gondolni lehet, hogy az akkor ugyancsak Belgrádban élő Todor Manojlović, aki a közeledés szellemében Budapesten megrendezett egyik szerb zenei eseményt jó cikkben mutatta be az olvasónak a *Vreme* hasábjain, s ezt a cikket a *Kalanga* azonnal átvette magyar fordításban²⁸, ugyancsak ismerte a lapot, hisz korábban Csuka Zoltán munkatársa volt, amikor az *A centrifugális táncos* című könyvét magyarra fordította és Újvidéken kiadta²⁹, nyilván hírt adott róla a jugoszláv fővárosban baráti körében, legalább élőszóban. Mindezek azonban a „valószínű” kategóriába tartoznak; mindennek feltárása a belgrádi magyar szak hallgatóinak elképzelhető feladata lehetne, hisz a kérdéses szerb lapok és folyóiratok a belgrádi közkönyvtárakban megvannak, csupán kellő instrukciók ismeretében értő szemmel kellene azokat átlapozni, átolvasni és a szükséges adatokat rögzíteni.

Akkor még nem is említettem ennek a dolgozatnak másik, nem kevésbé fontos, sőt talán sokkal fontosabb „hősét”, Svetislav Stefanovićot, aki maga a harmincas évek derekától híve és tevékeny munkása volt a magyar–jugoszláv közeledésnek, munkásságának ezt az oldalát magam kísértem meg több ízben megvilágítani³⁰, ezenkívül éppen ennek a dolgozatnak mottójául idéztem egyik pesti beszélgetése alapján a JMR-val kapcsolatos mondatát³¹, szóval elképzelhetetlen, hogy a maga belgrádi köreiből ne ejtett volna szót a lapról, vagy ne írt volna le róla valamit, legalább a tény regisztrálásának szintjén. (Azt nem kívánom tovább überelni, hogy a tények bibliográfiai feltárásának hiányában milyen sok kérdésben vagyunk kénytelenek továbbra is a sötétben tapogatózni.)

A *Jugoslovensko-mađarska revija* első évfolyamának végén, 1940. december 12-én Belgrádban a magyar állam és a jugoszláv állam aláírja az örök barátsági szerződést. Hogy erről az örömteli eseményről tájékoztathasson, a JMR némi késéssel jelenik meg. Ezt követően 1941 elején még egy szám elkészül, s utána vége szakad az illúzióknak. Április 6-án

²⁸ MANOJLOVIĆ 1940.

²⁹ MANOJLOVIĆ 1931.

³⁰ JUNG 2009. és JUNG 2010.

³¹ GÁL 1940.

a német légi erő Belgrádot bombázza, megindul a Jugoszlávia elleni katonai hadjárat, melynek eredményeképpen a jugoszláv hadsereg rövidesen széthullik, illetve a katonaság egy része hadifogságba kerül. Április 11-én a magyar hadsereg is támadásba lendül, s megindul a Délvidék visszacsatolása érdekében a harci tevékenység. Tehát az örök barátsági szerződést követő négy hónap múlva a magyar–jugoszláv közeledés és az érte vállalt tevékenység oka fogyottá vált, a JMR folyóiratnak nem is jelent meg több száma. Csuka Zoltán vállalkozását sutba vágta a történelem. A bácskai magyarság felszabadulásként érte meg a visszacsatolást, a szerbség idegen megszállásként. A Bánság a kezdeti bizonytalanság után német megszállás alá került, majd közigazgatásilag a nedíci szerb bábállam részévé vált. A bánsági magyarság helyzete tehát nem úgy alakult, mint a bácskaiaké.

Az a nagy jövő is, amit Stefanović egy esztendővel korábban jóslt Csuka Zoltán folyóiratának, illúzióknak bizonyult, hiába hitt benne – meggyőződésem szerint – Csuka és Stefanović is. Talán még mások is. Így lett vége a *Jugoslovensko-madžarska revija* folyóiratnak hetven esztendővel ezelőtt. És a folyóirat munkatársai egy részének is; kinek még abban az esztendőben (1941), kinek pár esztendő múlva, attól függően, hogy mi-féle vádak, kollaborációt akasztottak a nyakukba, milyen származásúak voltak. Az akkor elképzelt új európai világrend vagy a négy év múlva elképzelt másik világrend kinek a számára engedélyezett helyet a világban. Akiknek számára nem volt hely az új világban (1941-től kezdődően, de ugyanígy 1944-től kezdődően is), azokat könyörtelenül megsemmisítették a nemzetiszocialisták és a kommunisták is.

Irodalom

BORI Imre

2007 *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék

CRNJANSKI, Miloš

1924 Uticaji mađarske kulture. In: *CRNJANSKI: Eseji i prikazi. Novi Sad, 1991. 43–45.*

CSORBA Béla

1998 „Szélmalmok dombján”. Miloš Crnjanski és Todor Manojlović vitája a magyar kultúrhatásokról a szerb irodalomban és művészetben. *Hungarológiai Közlemények 30(1998) No 1–2. 78–84.*

CSUKA János

74

1995 *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest

GÁL István

- 1940 A dunai népek szellemi együttműködését sürgeti egy szerb író. Stefan Stefanovics, Shakespeare és Madách szerb fordítója nyilatkozik a Magyar Út-nak. *Magyar Út*, 9(1940) No 26. június 27. 3.

GEROLD László

- 2001 *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék

HARMAT Béla

- 1982 *Csuka Zoltán. Bibliográfia*. Szentendre (Pest Megyei Téka 2.)

HELTAI Jenő

- 1932 *Soba 111*. Avanturistički roman iz velegradskog života. Prevela Giza Mamuzićeva. Predgovor Ernő Kázmér. Zagreb

JUNG Károly

- 2009 Egy szerb Madách-fordító elfelejtett magyar–délszláv kapcsolat-történeti kutatásai. Svetislav Stefanović és magyar kötődései. *Híd*, 73(2009) No 9. 42–68. és No 10. 49–79.
- 2010 A Fedics-jelenség külhoni recepciójához. A fiatal Ortutay szerb kapcsolatai nyomában. *Híd*, 74(2010) No 3. 3–22.

KALAPIS Zoltán

- 2002 *Életrajzi kalauz I*. Újvidék
- 2003 *Életrajzi kalauz II–III*. Újvidék

KÁZMÉR Ernő

- 1940 Magyar kép, magyar dal és egy budapesti folyóirat – a jugoszláv–magyar kultúrközeledés szolgálatában. *Kalangya*, 9(1940) No 5. 229–235.
- 1975 *Levelek Szirmai Károlyhoz*. Sajtó alá rendezte Dér Zoltán. Szabadka (Életjel Miniatűrök 29.)

MANOJLOVIĆ, Todor

- 1924 Pismo g. Milošu Crnjanskom književniku i novinaru. In: G. Tešić: *Zli volšebnici. Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti, Knjiga prva, Beograd, 1983. 375–380.*
- 1931 *A centrifugális táncos*. Misztérium 4 felvonásban. Fordította Csuka Zoltán. Novi Sad
- 1940 Horthy admirális jubileuma alkalmából. A „Sztankovics” budapesti hangversenyének benyomásai, amelyen Magyarország kormányzója is megjelent. *Kalangya*, 9(1940) No 2–3. 124–127.

NENIN, Milivoj

- 2006 *Slučajna knjiga*. Kolaž o Todoru Manojloviću. Zrenjanin

PALAVESTRA, Predrag

- 2006 *Istorija srpskog PEN-a*. Lični pogled: 1926–2006., rekonstrukcija i svedočenje. Beograd

PÁLL Sándor

1986 Crnjanski Örökös vándorlásának magyar (és egyúttal első) fordításáról. *Üzenet*, 16(1986) No 1–2. 42–45.

2009 *Hungaro-slovenski brevijar*. Breviarium hungaro-slavici. Studije, članci, eseji. Bečej

SZENTELEKY LEV.

1943 *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bisztrai Gyula és Csuka Zoltán. Zombor–Budapest

VÁRADY Imre

2011 *Napló 1*. Újvidék

VINAVER, Vuk

1971 *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*. Beograd

1976 *Jugoslavija i Mađarska 1933–1941*. Beograd

A centrifugális táncos vonzáskörében

Csuka Zoltán és Todor Manojlović barátságáról

A szülőhely vonzata Csuka Zoltán (1901–1984) életében teljesen elütött a szokásostól, tekintettel arra, hogy édesapja, a pénzügyőri szemlélsz, hivatása miatt számos helységet váltott, míg nem a családot a gyermekáldás valóban véletlenszerűen a dél-bánáti Zichyfalván (Banatsko Plandište) érte. Születésével kapcsolatosan jegyezte fel utóbb a családi szájhagyományt: „a szintiszta katolikus faluban nem sokkal később a pápista templomban kereszteltek meg, mert református pap sem közel, sem távol nem volt”.¹ Később is gyakran váltakoztak életpályájának állomáshelyei: Szabadka, Óbecse, Topánfalva, Baja, Mohács, Pécs, Újvidék...²

Mint Czine Mihály írja, a későbbi költő, szerkesztő, irodalomszervező és műfordító „véletlenül» született a Bánátban”, ahol „már különböző népekre nyílhatott a szeme: magyar, német, szerb, román és bunyevác szavak muzsikáltak körülötte”.³ Utóbb a sors két évtizeddel később s több kitérővel – ha nem is szülőhelyére –, de „véletlen szülőföldjére” kalauzolta: a Vajdaságba. 1921 augusztusát követően, a Pécs-Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság felszámolását és Pécs kiürítését követően, mintegy tízezer ember érkezett a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba, közöttük a fiatal Csuka Zoltán is.⁴ A család 1915-ben horgonyzott le Pécsset, ahol Csuka az érettségét követően – saját bevallása szerint – „fejest ugrott az irodalomba”.⁵ „Az irodalom azt jelentette, hogy még diákkoromban *A Diák*,

¹ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára). Életjel, Szabadka, 1971. 68.

² Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számából. Pécs, 1975. 3.

³ Uo.

⁴ Uo. 4.

⁵ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára). Életjel, Szabadka, 1971. 44.

majd az *Új Diák* című lapokat szerkesztettem, érettségi után pedig kiadtam első verseskönyvemet, aztán Kondor Regős Lászlóval a havonta megjelenő *Krónika* című irodalmi lapot szerkesztettem; ezzel párhuzamosan villamos-kocsivezetőnek csaptam fel, mert élni is kellett valamiből, és a villamosszakszervezet jegyzője lettem” – vallotta önéletrajzában.⁶

Előbb Újvidéken próbált megkapaszkodni, ahová „fillér nélkül, a szerb nyelv tudása nélkül, szál ruhában érkezett”, s ahol előbb a Holländer-féle fakereskedésnél, majd a Kovács Bálint-féle konzervgyárban nyert alkalmazást.⁷

Oda 1921. szeptember 8-án hajnalban érkezett meg vonaton – álmosan, fáradtan.⁸ Újvidéket akkortájt csak átmeneti állomáshelynek tekintette. Mint később vallotta: „Aznap reggel még azt hittem, hogy csupán két-három hétig maradok ebben a városban, s nem gondoltam volna, hogy tizenkét esztendő lesz belőle. [...] Messzebbre, sokkal messzebbre kíváncsi voltam. Párizsba!”⁹

Eleinte fizikai munkásként ládákat pakolt, majd irodai munkára alkalmazták, s innen 1922 vége felé szegődött a *Vajdaság* című laphoz.¹⁰ De már előtte, 1922 áprilisában (Ember Zoltánnal és Velislav Spasićtyal) útjára indította „aktivista irodalmi és művészeti folyóiratát”, az *ÚT*-at.¹¹ Akkor „még csak törte a szerb nyelvet, s már rátalált a magyar és szerb avangarde fiatalokra”.¹² Az *ÚT* azonnal kapcsolatot teremtett a zágrábi zenitistákkal, Ljubomir Micićekkel, s nem véletlen, hogy a *Zenit* 1922 májusában Mester János *1922.* című versének magyar nyelvű közlésével biztosította a maga részéről az új vállalkozás támogatását, amely az alábbi sorokkal zárul:

„mi **Kassák Lajos és Ljubomir Micić**
árnyéka alá okádtuk bánatunkat
szemünk egyglédába csavartuk velük
MA + ÚT + ZENIT =
MI ÚJ MŰVÉSZEK!”¹³

⁶ Uo.

⁷ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számából. Pécs, 1975. 5.

⁸ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára). Életjel, Szabadka, 1971. 45.

⁹ Uo. 46–47.

¹⁰ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számából. Pécs, 1975. 5.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

78 ¹³ Mester János: *1922.* = *Zenit*, 1922/14. sz., 27.

Ugyanakkor Csuka folyóirata kapcsolatot alakított ki a belgrádi *Putevival*, azaz a belgrádi és újvidéki szerb expresszionistákkal, minde-
nekelőtt Boško Tokinnal, Žarko Vasiljevićtel és Todor Manojlovićtal.¹⁴

Csuka Zoltán ismeretsége Todor Manojlovićtal (1883–1968) 1923-
ban Újvidéken vette kezdetét¹⁵, s csakhamar egy életre szóló barátsággá
lombosodott, amelynek kézzelfogható bizonyítékai Csuka Manojlović-
versfordításai, Manojlović *A centrifugális táncosának* (*Centrifugalni igrač*)
magyar nyelvre való átültetése meg a két íróbarát fennmaradt levelezése.
Todor Manojlovićot, mint írta, „Ady Endre váradi barátja”-ként, akkortájt
„a szenátus könyvtárosa”-ként ismerte meg.¹⁶

A Bácsmezei Napló fordítóműhelyében

1922 vége felé Csuka Újvidéken a polgári liberális *Vajdasághoz* került¹⁷,
amely számára a „mindennapi kenyeret” jelentette¹⁸ (mivel „az *ÚT*-ból
bizony nem lehetett megélni”¹⁹), ám egy-két év elteltével már magának
kellett gondoskodnia megélhetéséről.²⁰ Nos, valahol akkortájt kezdte el
publikálni műfordításait a *Bácsmezei Napló*ban.²¹ Mint maga fogalmazta,
az idő tájt annak „a szegedi Dettre János [1886–1944] volt a főszerkesz-
tője, és színvonala kétségkívül elérte a fővárosi lapokét”.²² S hogyan érte
volna el, ha az 1920-as években ott publikált Kosztolányi Dezső²³, Juhász
Gyula²⁴, Babits Mihály²⁵ és mások. Mint Szokolczay Lajos fogalmaz, „a
Bácsmezei Napló 1920-tól – Dettre ekkor lett szerkesztője – nagy pél-
dányszámú és az olvasóközönséget irányító lappá fejlődött”.²⁶ A *Napló*

¹⁴ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számá-
ból. Pécs, 1975. 6.

¹⁵ Csuka Zoltán: *Todor Manojlović* (1883–1968). = *Élet és Irodalom*, 1968. jún. 8.

¹⁶ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára).
Életjel, Szabadka, 1971. 60.

¹⁷ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számá-
ból. Pécs, 1975. 5.

¹⁸ Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára).
Életjel, Szabadka, 1971. 49.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Lásd a *Bácsmezei Napló* 1925-ös és 1926-os évfolyamát.

²² Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka áldalak...*” (Emlékezés életem két korszakára).
Életjel, Szabadka, 1971. 47.

²³ Kosztolányi Dezső: *Mikor a kisöcsém meghalt*. = *Bácsmezei Napló*, 1924. márc. 5.

²⁴ Juhász Gyula: *Ádám kertjében*. = *Bácsmezei Napló*, 1925. nov. 10.

²⁵ Babits Mihály: *Síremlék*. = *Bácsmezei Napló*, 1925. nov. 10.

²⁶ Szokolczay Lajos: *Dettre János: Új partok felé*. = *Hungarológiai Értesítő*, 1981/3–4.
sz., 34–37.

irodalmi rovatának akkori munkatársai – mindenekelőtt „az új szerb és horvát irodalom” felé fordulva – egy valóságos kis műfordítói műhelyt hoztak létre és működtettek: példaként említjük, hogy Debreczeni József Miroslav Krležát²⁷, Simon Sándor Ivo Andrićot²⁸, Miroslav Krležát²⁹ és Todor Manojlovićot³⁰, Szenteleky Kornél Milan Rakićot és Žarko Vasiljevićet³¹, Veljko Petrovićot³² meg Todor Manojlovićot³³, Mikes Flóris Todor Manojlovićot³⁴, Gustav Krklecet³⁵ és Jovan Dučićot³⁶, Reich Hugó pedig Svetislav Stefanovićot³⁷ fordította. Nem véletlenszerű fordítások voltak ezek, hanem egy következetes szerkesztéspolitikának/irodalompolitikának a részei, amelyek a szomszédos irodalmak magyar nyelven való bemutatását célozták. A fordítások a *Napló*ban „Az új szerb irodalom”³⁸, „Modern szerb líra”³⁹, „Horvát-szerb antológia”⁴⁰, „Szerb-horvát költők”⁴¹ vagy „Idegen virágok”⁴² felcímmel jelentek meg.

Ehhez a műfordítói körhöz csatlakozott, nem kis lelkesedéssel, Csuka Zoltán.

1925 áprilisában például már Branislav Nušić *Önéletrajzá*ból fordított egy részletet a *Napló* olvasóinak⁴³, 1925 novemberében Tin Ujević *Hétköz-*

²⁷ Miroslav Krleža: *Ahogy ma megeredt az eső*. Fordította Debreczeni József. = *Bács megyei Napló*, 1924. dec. 25.

²⁸ Ivo Andrić: *Harangszó*. Fordította Simon Sándor. = *Bács megyei Napló*, 1924. márc. 9.

²⁹ Miroszlav Krlezsa: *Vörös alkony*. Fordította Simon Sándor. = *Bács megyei Napló*, 1925. nov. 13.

³⁰ Todor Manojlović: *Ariel szárnyán*. Fordította Simon Sándor. = *Bács megyei Napló*, 1926. jan. 31.

³¹ Milán Rákics: *Sóvárgás*. Fordította Szenteleky Kornél. = *Bács megyei Napló*, 1925. ápr. 12.; Zsárkó Vasziljevics: *Anyámnak*. Fordította Szenteleky Kornél. = *Bács megyei Napló*, 1925. ápr. 12.

³² Velyko Petrovics: *Vissza*. Fordította Szenteleky Kornél. = *Bács megyei Napló*, 1926. aug. 15.

³³ Todor Manojlović: *Ver Sacrum (1916)*. Fordította Szenteleky Kornél. = *Bács megyei Napló*, 1926. ápr. 4.

³⁴ Manojlović Tódor: *Déli babok*. Fordította Mikes Flóris. = *Bács megyei Napló*, 1925. febr. 22.

³⁵ Krklec Gusztáv: *Út*. Fordította Mikes Flóris. = *Bács megyei Napló*, 1925. máj. 9.

³⁶ Ducsic Jovan próza-költeményeiből. Fordította Mikes Flóris. = *Bács megyei Napló*, 1925. szept. 6.

³⁷ Svetislav Stefanović: *Örökös kötelekek*. Fordította Reich Hugó. = *Bács megyei Napló*, 1926. okt. 24.

³⁸ *Bács megyei Napló*, 1924. dec. 25.

³⁹ *Bács megyei Napló*, 1925. ápr. 12.

⁴⁰ *Bács megyei Napló*, 1925. nov. 22.

⁴¹ *Bács megyei Napló*, 1926. jan. 31.

⁴² *Bács megyei Napló*, 1926. aug. 15.

⁴³ Nusics Branisláv: „*Autobiográfia*”. Részlet a hírneves szerb író legutóbb megjelent könyvéből. Fordította Csuka Zoltán. = *Bács megyei Napló*, 1925. ápr. 12.

*napi sirámokját*⁴⁴, az év decemberében pedig Ujević *Az örök gyűrű* című versét⁴⁵ ültette át magyarra. Első ismert Manojlović-fordítása az *Este* [Száva Sumánovics festményéhez] című vers volt, amelyet 1926 júliusában közölt a *Napló*, s amelyről nem tud a Csuka Zoltán-bibliográfia:

*Az alkony felitatja, magába olvasztja
A nappal vidám színeit,
A hűvös szürke alkonyat.
Határtalan mindenség éterje
Szürkül, sápad fölöttünk,
eláraszt minket, eltemet
a sötét forró talajba,
amelyben meleg színek
és az elmúlt napok szikrái rejtőznek el.*

*Kialszik a föld a nagy meleg tűzhely,
Lakomáink vidám színhelye.
Elfeküdtünk a tűzhely körül
busan, lehullottan, magunkba mélyedve.
Óh, részegítő volt ez a nappal
ölelkezéssel és dallal teljes
És a nap forrón, tüzesen
felcsókolta vállunkat, mellünket.*

*A nap, ez az égető pirosság
Még kisugárzik a testünkéből.
Belőlünk sugárzik még a nap
kiárad tüzes, égő pirja
Belőlünk, a Nagy Heliosz
utolsó gladiátorjaiból
összetört lebirkózott gladiátoraiból,
de, akik tüzes és kemény vállunkkal*

⁴⁴ Tin Ujević: *Hétköznapi sirámok*. Fordította Csuka Zoltán. = *Bácsmegyei Napló*, 1925. nov. 28. – Irodalomtörténeti érdekesség, hogy Tin Ujević *Svakidašnja jadikovkaja* (*Hétköznapi sirámok*) Csuka fordításában a *Napló*-ban két változatban is megjelent. Az első változat öt szakaszát, cím nélkül, 1925. nov. 24-én közölte a *Bácsmegyei Napló*, a költő Belgrádból való kitoloncolása kapcsán, a másik (teljes) változatot pedig négy nappal később, 1925. nov. 28-án hozta a *Hírek* fejléce alatt.

⁴⁵ Tin Ujević: *Az örök gyűrű*. Fordította Csuka Zoltán. = *Bácsmegyei Napló*, 1925. dec. 13.

*még mindig nekifeszülünk
a hideg és szürke alkonyatnak,
amely ólmosan
a föld bányadt mellére hull.*

*Szilárd és hü vállunkon mi hordjuk
a síró alkony
minden sinylődő bánatát.
Mi, akik az esték
megbékélt Karyatidjai vagyunk
de akik Karyatidjai és fényhordozói
leszünk
a holnap újra feltörő szüz hajnalnak is.⁴⁶*

Téves tehát Czine Mihály megállapítása, hogy Csuka „a délszláv irodalmak közvetítését” úgy kezdte meg, hogy „először Tin Ujević horvát költő *Hétköznapi sirámok* című versét fordította 1927-ben [sic!].⁴⁷ Ezt a téves adatot ismétli meg Czine Harmat Béla Csuka-bibliográfiájának bevezetőjében is!⁴⁸ Egyébként sem ez volt Csuka első fordítása szerbről magyarra. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Csukának a *Napló*-ban közölt korai fordításait a Harmat Béla-féle bibliográfia nem jegyzi.⁴⁹

A centrifugális táncos

Az első világháborút követően Todor Manojlović Belgrádban horgonyzott le, nagynénjénél, Linka Krsmanovićnál a Terazijén lévő előkelő Krsmanović-palotában, amelynek szomszédságában, a Moszkva Szállóban adtak egymásnak találkát a fiatal, tenni vágyó szerb értelmiségiek, a szerb modernisták: Miloš Crnjanski, Sibe Miličić, Josip Kosor, Mirko Korolija, Ivo Andrić, Sima Pandurović, Branko Popović, Miloje Milojević, Tin Ujević és mások.⁵⁰ Ennek a bohém (írókból, festőkből és zeneszerzőkből

⁴⁶ Todor Manojlović: *Este*. (Száva Sumánovics festményéhez). Fordította Csuka Zoltán. = *Bácsmegyei Napló*, 1926. júl. 4.; Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfia*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982

⁴⁷ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. Különlenyomat a *Jelenkor* október–novemberi számából. Pécs, 1975. 19.

⁴⁸ Czine Mihály: *Csuka Zoltán*. = Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfia*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982. 21.

⁴⁹ Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfia*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982

⁵⁰ Radovan Popović: *Grđanin sveta. Život Todora Manojlovića*. Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin, 2002. 30.

álló) művészcsoporthoz volt lelkes tagja Todor Manojlović, sőt műveltsége révén gyakran ő volt az asztaltársaság hangadója is, tekintettel nagy olvasottságára, nyelvtudására, jovialitására és higgadságára.⁵¹ Baráti körét a Krsmanović-palotában is gyakran vendégül látta, s ez a társalgás rendszerint hajnalig tartó irodalmi vitákkal ért véget.⁵²

Todor Manojlović 1920-ban munkát vállalt: a belgrádi Szerb Nemzeti Színház Operatársulatának a titkára lett, miközben írásait a *Politika* is közölte.⁵³ 1922 őszén jelenik meg első verseskötete, a *Ritmovi*, amelynek Geca Kon volt a kiadója, annak fedőlapját pedig Sava Šumanović, a jeles festő rajzolta meg.⁵⁴ Nyugtalan természete és sokféle érdeklődése gyakran sarkallta utazásra: hol Zágrábban bukkant fel, hol Olaszország kultikus városaiban: Rómában, Firenzében, Velencében.⁵⁵ Időközben a belgrádi PEN Klub titkári teendőit is elvállalta.⁵⁶ Második verseskötete, a *Vatrometi i Bajka o Akteonu* 1928-ban látott napvilágot.⁵⁷ Akárcsak első kötete, ez is kedvező fogadtatásra talált.⁵⁸ Végül 1930-ban hagyta el a nyomdát a *Centrifugalni igrač*⁵⁹, amely Marta Frajnd megfogalmazása szerint „legismertebb és legjobb drámai alkotása”⁶⁰, sokak szerint pedig ez a mű jelzi a modern szerb dráma kezdetét. Csuka e művet találta fontosnak 1931-ben magyarra fordítani, bibliográfiája ezt jelzi első műfordításaként.⁶¹

A kötet előtörténetéhez tartozik – s ezt egyik írásában Csuka mondja el –, hogy Manojlović *A centrifugális táncos*ának „egy felvonását 1927-ben a budapesti Zeneakadémián megtartott első (de sokáig utolsó) jugoszláv irodalmi estén is előadták”.⁶²

⁵¹ Uo. 31.

⁵² Uo.

⁵³ Uo. 32.

⁵⁴ Uo. 43.

⁵⁵ Uo. 51.

⁵⁶ Uo. 55.

⁵⁷ Uo. 56.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Todor Manojlović: *Centrifugalni igrač. Misterija u četiri čina*. Beograd, Izdavačka knjizara Gece Kona, 1930

⁶⁰ Uo. 65.

⁶¹ Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfiája*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982. 44.; Manojlović Todor: *A centrifugális táncos*. Misztérium 4 felvonásban. Fordította: Csuka Zoltán. Uránia nyomda, Novi Sad [1931]. A könyvből 1931 márciusában ötven számozott példány készült kemény vászonkötésben bibliofelek számára, a szerző és a fordító eredeti aláírásával. A könyv fedőlapját Wellner Albert tervezte, a bibliofil példányok kötését meg Herdi Ferenc, az Uránia nyomda könyvkötőmestere tervezte és készítette.

⁶² Csuka Zoltán: *Todor Manojlović (1883–1968)*. = *Élet és Irodalom*, 1968. jún. 8.

Amikor 1929 decemberében a szabadkai *Napló* néhány szerb író szó-
laltatott meg terveiről, aktuális írásairól, többek között Todor Manojlović
is nyilatkozott.⁶³ A lap tudósítás szerint „a finomhangú szerb lírikusnak”,
„Ady Endre egykori barátjának” egy eredeti drámáját, *A centrifugális tán-
cos* készül bemutatni a belgrádi Nemzeti Színház, amelyről szerzője a
többi között ezt vallotta: „Most folynak a próbái *Centrifugális táncos* című
színdarabomnak, amelyeket a beogradi nemzeti színház kiváló rendezője,
Rakitin úr vezet, és a próbákon természetesen én is részt veszek. Rakitin
sok művészetet visz bele munkájába, egészen újszerű rendezést igyekszik
adni a darabnak, a szerepeket pedig a beogradi gárda leghivatottabb tagjai
vállalták, akik igen sok szeretettel dolgozzák ki szerepeiket. [...] Bár a
darab quasi realiztikus keretben folyik, valójában azonban egészen ide-
alisztikus. Talán be is sorolható abba a nagy európai művészeti irányba,
amelyet neoromantizmussal szoktak jelölni.”⁶⁴

A bemutatóra 1930. január 3-án este került sor a belgrádi Nemzeti
Színházban.⁶⁵ Az eseményt a *Politika* kéthasábos cikkben harangozta
be, amelyben a szerző is nyilatkozott a darabról.⁶⁶ A bemutatót követően
A centrifugális táncos átütő sikeréről Ž. Vukadinović számolt be a *Politika*-
ban az olvasóknak, egyrészt a szerző munkáját, másrészt a szereplők kiváló
alakítását dicsérve.⁶⁷ A *Reggeli Ujság* is a belgrádi bemutatót követően arról
tudósított, hogy „hatalmas sikerrel mutatták be Manojlović Todor *A cent-
rifugális táncos* című drámáját a beogradi Nemzeti Színházban”, továbbá,
hogy ez a dráma „az idején legnagyobb alkotása”.⁶⁸ A belgrádi bemutatóra
Szenteleky Kornél is készült, mert szeretett volna Manojlović-tyal talál-
kozni. 1929. december 30-án írja Mladen Leskovacnak Belgrádba, hogy
A centrifugális táncos bemutatójára készül: „A hely miatt már írtam Tosónak,
leveletem a Nemzeti Színházba címeztem, mivel pontos címét nem tud-
tam. Ha az Ön ideje és egészsége megengedné, úgy hálás lennék, ha talán
telefonon érdeklődne Tosónál, hogy rendben van-e a jegyem, mert nem
szeretnék emiatt megkésni vagy éppen lemaradni az előadásról.”⁶⁹

⁶³ Anonim: *Beográdi szerb írók önmagukról, terveikről, az aktuális irodalmi problémákról,
szerb–magyar kultúrközzeledésről.* = *Napló*, 1929. dec. 25.

⁶⁴ Uo.

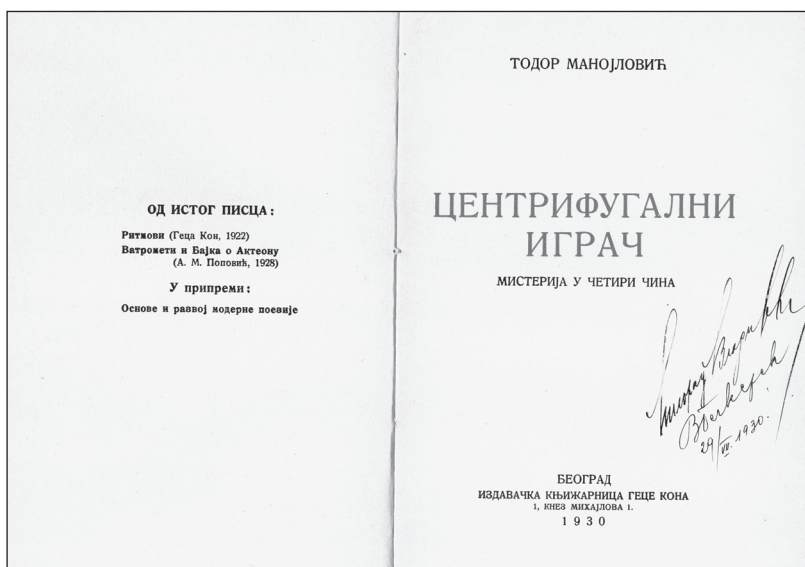
⁶⁵ V.: *Pred premijeru „Centrifugalnog igrača”.* = *Politika*, 1930. jan. 3.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Ž. Vukadinović: *„Centrifugalni igrač”.* = *Politika*, 1930. jan. 5.

⁶⁸ Anonim: *Hatalmas sikerrel mutatták be Manojlović Todor A centrifugális táncos című
drámáját a beogradi Nemzeti Színházban.* = *Reggeli Ujság*, 1930. jan. 5.

⁶⁹ *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933.* Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta
Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. Kiadja a Szenteleky Társaság. Zombor–Budapest,
1943. 160.

A darabot azonban nemcsak Szenteleky látta, hanem Csuka Zoltán is, aki a *Reggeli Ujság*ban lelkesen tudósított az előadás belgrádi sikeréről.⁷⁰ Meglátása szerint „Manojlovics misztériuma irodalmi szempontból is művészi alkotás, nyelvezete tiszta és finom költői nyelv, válogatott, nagyszerű, pazar szavak, finoman kicsiszolt mondatok és sok helyen a költemény szárnyaló, varázslatos erejű.”⁷¹ Egyébként, hogy Szenteleky és Csuka ott voltak a belgrádi bemutaton, arról a *Reggeli Ujság* is hírt adott, mondván, hogy „a jugoszláviai magyar írók közül Szenteleky Kornél, a kiváló író és műfordító és Csuka Zoltán tekintették meg a színdarabot, és mindketten nagy elismeréssel nyilatkoztak arról”.⁷² Szinte biztosra vehető, hogy Belgrádban mindketten személyesen is találkoztak Manojlovićtyal.

Már 1930 januárjában hírt adtak a lapok arról, hogy Manojlović *A centrifugális táncosát* német, cseh és magyar nyelvre fordítják, s hogy „Csuka Zoltán noviszádi író fordítja le magyarra a misztériumot”.⁷³ Jó fél évvel később, 1930 augusztusában harangozták be az újságok, hogy Manojlović darabja Belgrádban könyvalakban is megjelent⁷⁴, továbbá, hogy „rövidesen

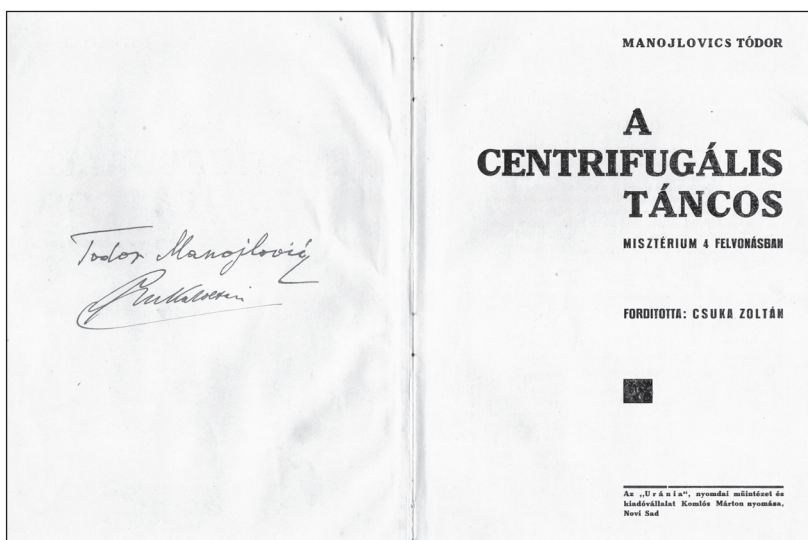
⁷⁰ Zsongor [Csuka Zoltán]: *Manojlovics Tódor „Centrifugális táncos” című misztériuma telt házakat vonz Beogradban.* = *Reggeli Ujság*, 1930. jan. 22.

⁷¹ Uo.

⁷² Anonim: *Német, cseh és magyar nyelvre fordítják le Manojlovics Tódor „Centrifugális táncos” című nagybatású misztériumát.* = *Reggeli Ujság*, 1930. jan. 24.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Todor Manojlović: *Centrifugalni igrač. Misterija u četiri čina.* Beograd, Izdavačka knjižara Gece Kona, 1930

elkészül a misztérium magyar fordítása is”.⁷⁵ 1930 szeptemberének elején a darabot Emil Nadvornik rendezésében Szarajevóban is előadták.⁷⁶ Azt követően 1930. október 1-jén az újvidéki Szerb Nemzeti Színház mutatta be⁷⁷, s a szerző személyesen is részt vett a bemutatón, melynek kapcsán a *Reggeli Ujság*nak is nyilatkozott.⁷⁸ Nyilván ez is alkalom volt Csuka és Manojlović személyes találkozására.

1931 januárjától már Manojlovićot is Újvidéken találjuk: akkor választották meg a Matica srpska főtítkárává⁷⁹, s erről a posztról egy év múltán, 1932 januárjában köszönt le.⁸⁰ Ez idő alatt a *Letopis* négy könyvét szer-

⁷⁵ Anonim: *Megjelent a könyvpiacon Manojlović Todor „Centrifugális táncos” című misztériuma.* = *Reggeli Ujság*, 1930. aug. 10.

⁷⁶ Radovan Popović: *Gradanin sveta. Život Todora Manojlovića.* Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin, 2002. 69.

⁷⁷ Anonim: *Szerdán kezdi meg előadásait a noviszádi Szerb Nemzeti Színház.* Első estén Manojlović Todor „Centrifugális táncos” c. misztériuma kerül bemutatásra. = *Reggeli Ujság*, 1930. szept. 28.; A darabot Viktor Starčić rendezte. (Lásd: Radovan Popović: *Gradanin sveta. Život Todora Manojlovića.* Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin, 2002. 69.)

⁷⁸ Anonim: *Manojlović Todor, a kiváló színműtő személyesen vett részt a Centrifugális táncos noviszádi bemutatóján és nyilatkozott a Reggeli Ujságnak új terveiről.* = *Reggeli Ujság*, 1930. okt. 4.

⁷⁹ Anonim: *Manojlović Todor, az ismert író választották meg a Matica Szrpszka új főtítkárává.* = *Reggeli Ujság*, 1931. jan. 6.

⁸⁰ Anonim: *Nagyszerű hangulatban, értékes beszédek és ezer tréfa között búcsúztatták el Noviszád intellektueljei Manojlović Todor, a nagy jugoszláv író.* = *Reggeli Ujság*, 1932. jan. 17. (A Matica srpska vezetősége az egyéves próbaidő letelte után nem hosszabbította meg szerződését.)

kesztette be, miközben összetűzésbe került a szürrealistákkal, akik azzal vádolták őt meg, hogy feladta modernizmusát, s hogy „tradicionalistává” lett.⁸¹ Mindenképpen ez az egy Újvidéken töltött év azt is jelentette, hogy Csuka Zoltánnal egy városban élt, s feltehetően többször volt alkalma találkozni vele.

1931. február 7-éig Csuka már be is fejezte Manojlović-fordítását, tekintettel arra, hogy a *Reggeli Ujság* február 8-i számában kezdte azt közölni folytatásokban⁸², és március 22-én fejezte be.⁸³ Alig egy héttel később, 1931. március 29-én jelent meg a vajdasági könyvpiacra *A centrifugális táncos* magyar nyelvű fordítása.⁸⁴

1931. június 3-án Manojlovićot szülővárosában, Nagybecskerekben is ünnepelték.⁸⁵ Akkor mutatta be a városban vendégzereplő szerb színtársulat *A centrifugális táncost*.⁸⁶ Borsodi Lajos a *Híradó*-ban a többi között így méltatta a város szülöttjének legújabb alkotását: „Valóban elsőrendű, a legfinomabb irodalmi igényeket kielégítő alkotás ez a minden részletében szárnyaló szellemmel és költői lélekkel megírt színdarab. Manojlović Teodor nemcsak a dialógusok felépítésében bizonyult a szó legszebb értelmében mesternek, hanem a jelenetek ökonomikus elhelyezésében is. Mélyenjáró gondolatait játszi könnyűséggel viszi át a folyamatos cselekmény egyre jobban feszülő menetébe és jelenetein át a zseniális poéta nagyszerű meglátásai, színes szimbólumai éles megvilágításban ragyognak föl a színpadról. Ilyen fényes kvalitások mellett nem csoda, hogy sajtó és közönség Manojlović Teodor darabját a legnagyobb elragadtatással, irodalmi szenzációként fogadta.”⁸⁷

Találkozásaik, levelezésük

Ismeretes, hogy Csuka tizenkét évet töltött irodalomszervezőként, lapkiadóként és műfordítóként a Vajdaságban, s hogy 1933 augusztusában

⁸¹ Radovan Popović: *Grđanin sveta. Život Todora Manojlovića*. Gradska narodna biblioteka „Zarko Zrenjanin”, Zrenjanin, 2002. 72.

⁸² Anonim: *A Reggeli Ujság* *holnapi irodalmi mellékletében Manojlović Tódornak, a kiváló jugoszláv színműtrónak „Centrifugális táncosa”-ból közöljük az első felvonást.* = *Reggeli Ujság*, 1931. febr. 7.

⁸³ Anonim: *Holnapi számunkban fejezzük be Manojlović Tódor „Centrifugális táncosának” közlését.* = *Reggeli Ujság*, 1931. márc. 21.

⁸⁴ Manojlović Tódor: *A centrifugális táncos*. Misztérium 4 felvonásban. Fordította: Csuka Zoltán. Uránia nyomda, Novi Sad [1931].; Anonim: *Megjelent Manojlović Tódor Centrifugális táncosának magyar fordítása.* = *Reggeli Ujság*, 1931. márc. 29.

⁸⁵ Anonim: *Manojlović Tódor ünneplése Becskerekben.* = *Reggeli Ujság*, 1931. jún. 4.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Borsodi Lajos: *A centrifugális táncos.* = *Híradó*, 1931. jún. 4.

Magyarországra költözött, Érdligetre.⁸⁸ A Manojlovićtal való ismeretségét, barátságát attól kezdődően levelezés útján tartotta fenn, miközben időnként találkozásaira is sor került.

Első találkozásukra Csuka így emlékezik: „1923-ban, amikor Újvidéken az ÚT című folyóirat aktivistái első irodalmi matinéjukat rendezték, a belgrádi szerb expresszionistákkal együtt Todor Manojlović is eljött erre a kétnyelvű manifesztációra.”⁸⁹ Attól kezdődően többé-kevésbé, hosszabb-rövidebb kihagyásokkal fenntartották a kapcsolatot.

Hosszabb szünet után 1957 őszén vette fel Csuka ismét a kapcsolatot Manojlovićtal. Az alábbi levéllel fordult hozzá „a régi jó kapcsolat újbóli helyreállítása” végett, miközben magáról is vallott, és Bölöni György érdekében is eljár:

„Kedves Manojlovićs Mester!

Van annak már jó egy esztendeje, hogy kedves nővére Budapesten járt s átadta nekem szíves üdvözlését. Ez alkalommal én fordításaimból küldöttem Önnek s hasonlóképpen nagy örömmel üdvözlést küldtem, abban a reményben, hogy felvesszük egymással a régi kapcsolatot.

Sajnos, a válaszra a mai napig hiába vártam. Mivel azonban most egy kéréssel kapcsolatban én szeretnék Önhöz fordulni, újból jelentkezem, abban a reményben, hogy hamarosan választ is kapok.

A napokban Bölöni György író, Ady Endre emlékének egyik leghívebb ápolója, azzal a kéréssel fordult hozzám, ha módomban áll, szerezzem meg azokat a verseket, vagy tanulmányokat, amelyeket szerb vagy horvát költők és írók Adyhoz, illetve Adyról írtak. Én csak Ivanji Ivan versére emlékszem, melyet Ady-fordításai elé írt s az Ön írására, melyet ezzel kapcsolatban Ady költészetéről volt szíves írni. Fölteszem azonban, hogy esetleg Önnek is van verse, melyet Adyhoz vagy Adyról írt, vagy pedig van olyan visszaemlékezése, amely a magyar irodalomtörténetet érdekli. Bölöni Györgynek ilyen írásra is szüksége lenne.

Nagyon kérem, ha van ilyen verse, vagy írása, legyen olyan jó és küldje el nékem s én Bölönihez fogom továbbítani. Természetesen megjelenés esetén értesítem s ha majd Pestre jön, a tiszteletdíjat felveheti, vagy valakivel felvétetheti.

Igen örvendének, ha a régi jó kapcsolat újból helyreállhatna közöttünk s ha esetleg ismét fordíthatnék is írásaiból. Amint minden bizonnyal tudja, én azóta igen sok mindent fordítottam s Magyarországon elég sokat tettem

⁸⁸ Harmat Béla: *Csuka Zoltán bibliográfia*. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1982. 19.

⁸⁹ Csuka Zoltán: *Todor Manojlović (1883–1968)*. = *Élet és Irodalom*, 1968. jún. 8.

Kedves Mánójlóvics Mester!

Van annak már jó egy esztendeje, hogy kedves nővére Budapesten járt s átadta nékem szíves üdvözlését. Ez alkalommal én fordításaimból küldöttem Önnek s hasonlóképpen nagy örömmel üdvözlésletet küldtem, abban a reményben, hogy felvesszük egymással a régi kapcsolatot.

Sajnos, ~~enne~~ a válaszra a mai napig hiába vártam. Mivel azonban most egy kéréssel kapcsolatban én szeretnék Önhöz fordulni, ujjból jelentkezem, abban a reményben, hogy hamarosan választ is kapok.

A napokban Bölöni György író, Ady Endre emlékének egyik leghibebb ápolója, azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy módomban áll, szerezzem meg azokat a verseket, vagy tanulmányokat, amelyeket szerb horvát költők és írók Adyhoz, illetve Adyról irtak. Én csak Ivanji Ivan versére emlékszem, melyet Ady-fordításai elé irt s az Ön irására, melyet ezzel kapcsolatban Ady költészetéről volt szíves irni. Fölteszem azonban, hogy esetleg Önnek is van verse, melyet Adyhoz vagy Adyról irt, vagy pedig van olyan visszaemlékezés, amely a magyar irodalomtörténetet érdekli. Bölöni Györgynek ilyen írásra is szüksége lenne.

Nagyon kérem, ha van ilyen verse, vagy írása, legyen olyan jó és küldje el nékem s én Bölönihez fogom továbbítani. Természetesen megjelzés esetén értesítem s ha majd Pestre jön, a tiszteletdíjat felveheti, vagy valakivel felvétetheti.

Igen örvendénk, ha a régi jó kapcsolat ujjból helyreállhatna köztünk s ha esetleg ismét fordíthatnék is írásaiból. Amint minden bizonynal tudja, én azóta igen sok mindent fordítottam s Magyarországon elég sokat tettem a szerbhorvát irodalom megismertetéséért és elismertetéséért. Remélem, hogy ezt a munkámat a jövőben fokozott mértékben folytathatom.

Lehetséges, hogy a közeljövőben Jugoszláviába utazhatom s nagyon örvendénk, ha akkor akár Noviszádon, akár Beogradban személyesen is találkozhatnánk.

Kedves nővérenek szívélyes üdvözlétemet küldöm, Önt pedig

a régi barátsággal köszöntöm:

Érdliget, 1957. okt. 31

Csuka Zoltán!

a szerbhorvát irodalom megismertetéséért és elismertetéséért. Remélem, hogy ezt a munkámat a jövőben fokozott mértékben folytathatom.

Lehetséges, hogy a közeljövőben Jugoszláviába utazhatom s nagyon örvendénk, ha akkor akár Noviszádon, akár Beogradban személyesen is találkozhatnánk.

Kedves nővérenek szívélyes üdvözlétemet küldöm, Önt pedig a régi barátsággal köszöntöm:

Érdliget, 1957. okt. 31.⁹⁰

Csuka Zoltán

⁹⁰ Lásd a levelet a szerző tulajdonában.

Manojlovićnak 75. születésnapjára 1958 januárjában úgy kedveskedett Csuka, hogy lefordította, és az *Élet és Irodalomban* megjelentette *Párizsi reggelek* című versét⁹¹, amelyet tíz évvel később a *Magyar Szó* is közölt.⁹²

1958 februárjában Csuka közelgő jugoszláviai látogatását jelzi, egyben pedig Kassák Lajos és Todor Manojlović között közvetít fordításügyben:

„Kedves Todor Mester!

Tegnap délelőtt küldtem el lapomat, melyen értesítettem, hogy március 18-án útra kelek, először Zágrábba utazom s 26-a körül leszek Belgrádban, majd elsején tovább utazom Noviszádra. Délután pedig befutott Kassák Lajos levele, – mert időközben értesítettem, hogy kedves Todor Bátyám hajlandó a Mesterek köszöntése sorozat pár versét lefordítani – melyben küldi a Mesterek köszöntése sorozatot, azzal a kéréssel, hogy szívélyes köszöntése tolmácsolásával továbbítsam Önnek. »Nagyon szeretném, ha Manojlović barátunk vállalná a Mesterek köszöntése fordítását – írja Kassák – meggyőződésem, hogy ezt nagyszerűen meg tudná csinálni. ...kérek, továbbítsd őket Manojlovićhoz, egyben közvetítsd hozzá szívélyes üdvözlőmetet s előre is köszönetet mondok segítő akarataért.«

Mellékelten tehát átadom a csokor verset s magam is nagyon örvendének, ha néhányat viszontlátnék belőlük szerb vagy horvát folyóiratban.

Egyébként most jelent meg a Híd a Drinán második kiadása, igen szép kiállításban. Nem tudom, Todor bátyám látta-e az első kiadást? Ha nem látta volna, szívesen elküldöm, vagy elviszem magammal a verseskönyvemmel együtt. Az Olcsó Könyvtár sorozatban egyébként a Prokleta avliját is kiadják; most van az ügy hivatalos úton, hogy a szerzői jogot megszerezzék, s aztán nyomban hozzáfogok a fordításhoz.

Szíves választát arról, hogy vajon Belgrádban vagy Újvidéken találkozhatunk-e, örömmel várom és a viszontlátás reményében is a régi, hűséges barátsággal köszönti:

Érdliget, 1958. febr. 20.”⁹³

Csuka Zoltán

Ez volt különben az utolsó (ismert) levél, amelyben Csuka magázta Manojlovićot. Időközben történt találkozásaik elmélyítették, meghittebbé tették baráti kapcsolatukat. Erről tanúskodik az alábbi Csuka-levél is, amelyben felsejlik a dubrovnikai PEN Kongresszuson való találkozásuk

⁹¹ Manojlović Todor: *Párizsi reggelek*. Fordította: Csuka Zoltán. = *Élet és Irodalom*, 1958. jan. 24.

⁹² Manojlović, Todor: *Párizsi reggelek*. Fordította: Csuka Zoltán. = *Magyar Szó*, 1969. nov. 16.

⁹³ Lásd a levelet a szerző tulajdonában.

Kedves Todor Mester!

Tegnap délelőtt küldtem el lapomat, melyen értesítettem, hogy március 18-án utra kelek, először Zságrába utazom s 26-a körül leszek Belgrádban, majd eljelen tovább utazom Noviszádra. Délután pedig befutott Kassák Lajos levele, - mert időközben értesítettem, hogy kedves Todor Bátyám hajlandó a Mesterek köszöntése sorozat pár versét lefordítani - melyben küldi a Mesterek köszöntése sorozatot, azzal a kéréssel, hogy szívélyes köszöntése tolmácsolásával továbbítsam Önnek. "Nagyon szeretném, ha Manojlović barátunk vállalná a Mesterek köszöntése fordítását - írja Kassák - meggyőződésem, hogy ezt nagyszerűen meg tudná csinálni. ...kérek, továbbítsd őket Manojlovicshoz, egyben közvetítsd hozzá szívélyes üdvözlőlevelet s előre is köszönetet mondok segítő akaratáért."

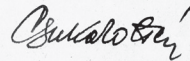
Mellékelten tehát átadom a csokor verset s magam is nagyon örvendnék, ha nehányet viszontlátnék belőlük szerb vagy horvát folyóiratban.

Egyébként most jelent meg a Hid a Drinán második kiadása, igen szép kiállításban. Nem tudom, Todor bátyám látta-e az első kiadást? Ha nem látta volna, szívesen elküldöm, vagy elviszem magammal a verseskönyvvel együtt. Az Olcsó könyvtár sorozatban egyébként a Prokleta avlija is kiadják; most van az ügy hivatalos uton, hogy a jogm szerzői jogot megszerezzék s aztán nyomban hozzáfogok a fordításhoz.

Szíves választát arról, hogy vajon Belgrádban vagy Ujvidéken találkozhatunk-e, örömmel várom és a viszontlátás reményében is

a régi, hűséges barátsággal köszönti:

Érdelget, 1958 febr. 20.

emléke (1933 májusában), Manojlović budapesti látogatásának előkészületei, valamint az a terv, hogy *A centrifugális táncost* Budapesten is bemutassák:

„Dragi moj Todore!

Ha misztikus telepítiában nem is hiszek, azt azonban hiszem, hogy vannak a léleknek rezdülései, amelyek eddig ismeretlen hullámhosszon eltalálnak a másik emberig, akit szeret. Tegnap este hallgattam meg Köpeczi Bélának, a Kiadói Főigazgatóság vezetőjének előadását, amely a »magyar irodalom külföldön« címen hangzott el, s mert a hóvihar idő előtt hazakényszerített, hozzászólásomat s tanácsaimat ma délelőtt levélben írtam meg neki. A levél végén megemlítettem, hogy már a tegnapi esti előadás előtt megint felhívtam Kéry Lászlónak, a Pen Klub főtítkárának figyelmét régi adósságunkra, hogy Téged meg kell hívni Pestre, s László barátom azt tanácsolta, most ismét hívjam fel erre Köpeczi figyelmét, mert aktuálisnak tartja a dolgot. Nos, levelemben nyomatékosan felhívtam Köpeczi figyelmét, hogy a meghívást nem halaszthatjuk tovább.

A levél délután elment, s én most, estefelé kaptam meg a Magyar Szó vasárnapi számát, amelyben Fehér Ferenc közli Rólad szóló cikkét, illetve

interjúját. Így tudtam meg, hogy most vagy nyolcvanéves, amihez mindenekelőtt őszinte szívből gratulálok, azzal a szívbéli kívánsággal, hogy jó egészségben még sokat alkoss, és hamarosan Budapesten találkozhasunk. A cikket egyébként – utólag – holnap délelőtt expressz küldöm Köpeczinek. Remélem, a meghívás most már hamarosan meglesz, s mire azt idő megenyhül, Te is jöhetsz, hogy régóta tervezett előadásodat itt Budapesten megtarthassuk. S akkor talán a Centrifugális táncost is teljes egészében bemutatathatjuk.

Ami engem illet, én most is sokat és nagy kedvvel dolgozom, jelenleg Krleža m. Kir. honvéd novelláit fordítom. Jugoszláv irodalomtörténetem elkészült, most megy nyomdába és a nyár közepére megjelenik; rólad is szóltam benne. A jugoszláv líra antológiája is nyomdában van, a kötetben megjelent Manojlović-verseket én fordítottam. (Magad is átnézted a szöveget.)

Ha sikerül, az idén nyáron egy-két hónapra újból Jugoszláviába utazom, s remélem, ott is találkozni fogunk. Ezúttal nagy fába vágom a fejszét: a dalmáciai költészetből állítok össze antológiát a 16-századtól kezdve mindmáig; a kötet végén a fordító adja közre a húszas és ötvenes években írt dalmáciai verseit. (Apropos, emlékszel, amikor a Pen Kongresszus idején együtt sétálgattunk éjszaka a dubrovniki kikötőben?)

Tódorom, egyelőre ennyit akartam közölni, s most már biztosan hiszem, hogy a meghívást az idei év elején vagy nyarán megkapod. Én legalábbis mindent el fogok követni, hogy a régi tervet végre-valahára nyélbe üssük.

Nővéred kezét csókolom, Téged pedig a régi, őszinte barátsággal ölel:
Érdliget, 1963. febr. 6.⁹⁴ Csuka Zoltán

Csuka a levélben jelzett jugoszláv irodalomtörténetében⁹⁵ így méltatta Manojlovićot: „A váradi Holnaposok mozgalmával kezdte írói pályafutását a becskerekai származású Todor Manojlović (1883), Ady Endre egykori szerb barátja. Főleg expresszionista szabadverseket és néhány színdarabot írt, amelyeket szerb színházak adtak elő. Bölcséleti tanulmányait Bázelen végezte, a két világháború közt egy ideig a *Letopis* szerkesztője is volt. Jelenleg szülővárosában, Zrenjaninban (Nagybecskerek) él, s még most is szorgalmasan dolgozik. A külföldi irodalmak kitűnő ismerője, a magyar költők közül is sokat fordított (Ady Endrét, Kosztolányit, Kassák Lajos

⁹⁴ Todor Manojlović hagyatéka – Történelmi Levéltár, Nagybecskerek

⁹⁵ Csuka Zoltán: *A jugoszláv népek irodalmának története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1963

stb.). Drámái közül legjobban sikerült az élesen háborúellenes *Centrifugális táncos* (*Centrifugalni igrač*, 1930), amely magyar fordításban is megjelent.⁹⁶

1964 májusában egy rendhagyó, érdekes és megható találkozásra került sor Budapesten, amelyről egy lírai hangú riportban Csuka Zoltán adott hírt a *Pest megyei Hírlap*ban: ötvennégy év után ismét találkozott két holnapos, Todor Manojlović és Dutka Ákos. A megható találkozás résztvevője és szemtanúja pedig a közös barát, Csuka Zoltán volt, aki erről a többi között így számolt be: „Május. Verőfény. Pesthidegkút körül zöld lombtengerben hullámlzó hegygerincek. A Mátyás király úton lakik Dutka Ákos, a váradi Holnapos mozgalom egyik költője, akihez most Manojlovics Todor, a Holnaposok egyetlen szerb tagja látogat el; A Magyar Pen Club vendégeként érkezett Budapestre. [...] A zöldablakos veranda előtt Dutka Ákos jól ismert, szakállas arca, derűs, ma is tisztán ragyogó kék szeme. S mellette a felesége.

– Ákos!

– Theo!

Csak ennyi hallatszik. [...]

– Mikor is találkoztunk utoljára?

S hamarosan kiderül, hogy – ötvennégy esztendeje. [...] S fenn a verandán egyetlen ütött-kopott kis íróasztal, ahol Dutka Ákos a verseit írja, mellette mint valami csodálatos világítású mesebarlang, a festményekkel, szobrokkal zsúfolt kis szoba. S a két öreg költő áhítatosan áll meg Ady halotti maszkja előtt. [...] Lenyűgöző. Theo és Ákos bácsi sokáig szótlánul állt előtte.”⁹⁷

Amikor 1964 őszén Csuka Zoltán Újvidéken járt, ottlétét egy levelezőlappal jelezte Manojlovićnak, amelyet szerb nyelven írt neki. Ebben is találkozásra invitálja őt.

„Dragi moj Tošo!

Evo mene u Novom Sadu; odavde 14-og septembra (u ponedeljak) putujem u Beograd, na simpozijum Vuka Karadžića. Tamo ću biti do 20-og o. m. Možeš da me nađeš u Savezu Književnika ili kod Instituta za srpskohrvatski jezik i književnost (Knez Mihajlova 35) gde je kancelarija i gde [...] stanujem. Nadam se, da ćeš doći i ćemo se vidjeti.

Čeka i grli tebe tvoj stari:

12. IX. 1964.”⁹⁸

Zoltán

⁹⁶ Uo. 354.

⁹⁷ Csuka Zoltán: *Két Holnapos a tegnapha visszánéz.* = *Pest megyei Hírlap*, 1964. máj. 21.

⁹⁸ Todor Manojlović hagyatéka – Történelmi Levéltár, Nagybecskerek.

1965 áprilisában Csuka Zoltán újvidéki jövetelét jelzi Manojlovićnak, az ismételt találkozás reményében, miközben arról is beszámolt neki, miként járt el érdekében a Magvető Kiadónál.

„Drága jó Tósóm,

nagy örömmel kaptam meg lapodat, s hálásan köszönöm a kitüntetéssel kapcsolatos jókívánságaidat. Remélem, hogy ez az elismerés azt jelenti, hogy a jövőben még intenzívebben folytathatjuk azt a munkát, amelyet néhányan már hosszú évtizedekkel ezelőtt kezdtünk, s íme, most végre az első gyümölcsérés ideje is elkövetkezett. Igaz, közben volt néhány fagyos és gyümölcs- (vagy virág-)hervasztó időjárás is, de annál szebb a mostani eredmény.

A Commedia elhelyezésével kapcsolatban sem ülök »babérimon«, s minden reményem megvan arra, hogy a jövő színi évadban sikerül vagy Pesten, vagy legalábbis Szegeden vagy más nagyobb város színházában bemutatnunk. Mindenesetre a Magvetőnél most ígéretet kaptam arra, hogy a Magvető negyedévenként megjelenő Almanachjában is napvilágot lát, s így legalább több helyre tudjuk eljuttatni. Biztosítalak, hogy a tárgyalásokat makacsul tovább folytatom, s nem nyugszom addig, amíg eredménnyel nem jár.

Május végén vagy háromhetes tartózkodásra Noviszádra utazom (a Maticában búvárkodom Jaša Ignjatović monográfiámmal kapcsolatban), s nagyon jólesnék, ha akkor átjőnnél legalább egy napra Noviszadra.

Remélem, hogy addig jó hírekkel is tudok szolgálni.

A közeli viszontlátás reményében is kívánok minden jót, elsősorban jó egészséget és munkakedvet és a régi, őszinte barátsággal ölel:

Érdliget, 1965. ápr. 30.”⁹⁹

Csuka Zoltán

1965 őszén Csuka ismét Újvidékre és Belgrádba készül utazni, s kéri barátját, hogy lehetősége szerint keresse őt fel. Eközben egy jól sikerült rádióműsorról ad hírt, amelyben többek között Manojlovićot is megszólaltatták.

„Kedves jó Tódom,

nagy örömmel kaptam meg lapodat, s mindenekelőtt jelentem: e hó 12-én kedden este érkezem Noviszádra, ahol 14-ig este leszek, viszont 15–18 között Belgrádban leszek, ahol a háború utáni regény symposionjára kaptam meghívást. Ha esetleg Noviszádra jössz, a Forumnál találhatsz,

Balázs G. Árpád: Todor Manojlović

ha pedig Belgrádba, akkor az Írószövetségben, illetve ott, ahol a jugoszláv regény symposionját tartják.

Talán mondanom sem kell, mennyire örvidenek, ha találkozhatnánk és élőszóban is elmondhatnám, hogy a Commedia dell'arte egyelőre a Magvető almanachjában jelenik meg, de igyekszem színházat is találni a számára. Ha Devics barátommal esetleg Noviszádon találkozhatom, okvetlenül beszélek vele.

A Híd a Dráván műsora júl. 4-én viharszünet miatt elmaradt, a múlt hét szombatján »ismételték« meg, ezúttal nem tört ki semmiféle vihar. A Te hangod és Kasié is kitűnő volt, ezenkívül még Mladen Leskovac szerepelt saját hangjával. Igazán sajnálom, hogy a műsort nem hallottad, mert elsőrangú anyag volt, és minden bizonnyal nagy sikert is aratott. Legalábbis a Népszavában nagyon jó kritika jelent meg róla.

Abban a reményben, hogy a találkozót most akár Noviszádon, akár Belgrádban sikerül »nyélbe ütnünk«.

A régi szeretettel ölel:

Érdliget, 1965. okt. 7.”¹⁰⁰

Cs. Zoltán

Csuka 1968 januárjában 85. születésnapján köszöntötte Manojlovićot.

„Dragi moj Todore,

prvo i prvo od svega srca Ti čestitam na tvoj osamdesetipeti rodjendan i želim Ti dobro zdravlje is raspoloženje na dalji rad. Na mnogaja ljeta! Osobito čestitam na lepo priznanje, i za životnu nagradu što si dobio. U duši i ja sam bio u tvom domu u društvu tvojih kolega i čvrsto stisnuo tvoju ruku.

A hír vétele után azonnal beszéltem a Magyar Rádió irodalmi osztályán Puskás Karcsi barátunkkal, s elhatároztuk, hogy a Rádió is méltókép-

¹⁰⁰ Uo.

pen meg fog emlékezni a nevezetes évfordulóról. Vagy a rádióban legutóbb felvett nyilatkozatodból adunk egy részletet – amihez időszerű bevezetőt írok – vagy pedig a Commedia dell’artét rádiószerűsítjük (mert így túl hosszú lenne), illetve adunk belőle egy részletet, és ahhoz írok bevezetőt. Én majd időben megírom Neked, mikor fogja a rádió sugározni, úghyogy otthon meghallgathatod.

Viszont az Európa könyvkiadónál javasoltam, hogy költészetedből a Modern Könyvtárba adjunk válogatást, s ezt elvben el is fogadták. A kötet még ebben az évben megjelenék, ezzel kapcsolatban azonban egy kéresem lenne Hozzád: megfelelő anyagra van szükségem, tehát versekre. Néhány versed már készen áll, de ezt ki kellene egészíteni. Arra kérek, vagy küldjél még nekem verseket, vagy pedig könyvet, amelyben a verseket megtalálhatom.

Ha minden sikerül, lesz Budapesten annyi pénzed, hogy ismét feljöhess, és itt tölthess pár kedves hetet. Remélem, hogy egészségi állapotod tavaszig javulni fog, és ismét utazóképes leszel; Fehér Feri riportjában, sajnos, azt olvasom, hogy az idei kemény tél meglehetősen megviselt. De biztos vagyok benne, hogy nyár elejéig összeszeded magad, s akkor megint feljöhetsz Pestre.

Egyelőre a magam részéről ennyit, még egyszer minden jót, sok új alkotást kívánok és a viszontlátásig is öllelek a régi szeretettel:

Érdliget, 1968. január 25.¹⁰¹

Csuka Zoltán

Manojlović felépülésére, budapesti látogatására sajnos már nem kerülhetett sor: 1968. május 27-én hunyt el Nagybecskerekén. Barátja, Csuka Zoltán már csak nekrológot írhatott róla az *Élet és Irodalomban*:¹⁰² „Személyében és költészetében úgy forrt egybe a magyar és a szerb irodalom szeretete, akár a hajdani Vitkovics Mihályéban, vagy később az Aranyt és Petőfit, Madáchot fordító Zmaj Jovan Jovanovićéban, vagy még később, a vajdasági Szenteleky Kornélban. Sohasem kereste a sikert és az ünneplést; a méltó elismerést is csak szinte közvetlenül halála előtt, ez év januárjában kapta, amidőn a szülővárosában, a mostani Zrenjaninban Ovidiusként élő költő örök derűs mosolyával fogadta a jugoszláviai szerb és magyar írók küldöttségét, akik az életműért járó díjat hozták el neki. Nem sokkal később pedig a belgrádi magyar nagykövettől vette át a Magyar Pen Club emlékérmét.”¹⁰³

Ezzel ért véget kettőjük negyvenöt éves barátsága.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Csuka Zoltán: *Todor Manojlović (1883–1968)*. = *Élet és Irodalom*, 1968. jún. 8.

¹⁰³ Uo.

Csuka Zoltán kötetben ki nem adott művei

A válogatás elé

„A magyar és délszláv népek közötti hídverést szolgálta, a környező országok magyar irodalmát ismertette, s mindenekelőtt a vajdasági magyar irodalom felnevelésén munkálkodott” – foglalja össze Csuka Zoltán életprogramját Czine Mihály. Újságokat szerkeszt, könyvkiállítást és könyvnapot szervez, irodalmi estet Budapesten, Belgrádban és Újvidéken, s több mint százötven műfordítása jelenik meg. Költői munkássága szintén számottevő, és amint az évforduló ünnepléseként Érd város támogatásával kiadott *Az ismeretlen Csuka Zoltán* című gyűjteménnyel igazolom, próza- és újságírói munkássága sem elhanyagolható. Remek elbeszélései, tárcái, karcolatai, útiképei, cikkei és riportjai (összesen hatvankettő) még a szakmabeliek többsége előtt is ismeretlen – miként az a tizennyolc vers és kilenc versfordítás, ami eddig újságokban és folyóiratokban rejtőzködött, s most jelenik meg először kötetben. Ezekből nyújtok át egy szerény válogatást a *Híd* olvasóinak, tisztelettel emlékezve a 110 éve született Csuka Zoltánra.

Érd, 2011. szeptember 8.

URBÁN László

Versek

Lázás, piros őszi ének

Kéken ég az ég harangja,
csöndet önt reánk az ősz,
rádiókba zöng a hangja,
rőt a nap az árva csósz.

Csillagok szitája gyullad
elsterül az este lenn,
célok égön elzuhannak
és elönt a félelem.

Megmaradt-e még az arcunk,
fenn a napban ég-e fény?
forrva a föld új borában
zsong-e tőlünk új remény?

Tárva karját ölelésre
lobbanjon új lángra mind,
ég és föld, hegyek dalában
kiknek ősszel is hit int.

Horkanó szívünkkel éljünk,
fázva, küzdve, koplalón,
lázás, égő, piros ének
zúg velünk vigasztalón.

Vajdaság, 1925. október 16.

Torlódó távlatok

A hegyderékon álltam. Lenn a mélyben,
mint pattanó bimbó kinyílt a táj,
zölden tüzelt az égbenyúló tenger,
a partokon szétporzott a dagály.

A hullámokkal szinte versenyezve
torlódtak föl szigetek és hegyek,
a dalmát nap ezüstre verte testük,
amely a kéklő égbe reszketett.

A táj, mint forró férfikor kitárta
száz záruló és nyíló távlatát,
s a zengő képet fönn az égi boltív,
mint múlt idők vaskapcsa fogta át.

Keleti Újság, 1939. november 20.

Versfordítások

Todor Manojlovićs

Este

(Száva Sumánovićs festményéhez)

Az alkony leitatja, magába olvasztja
a nappal vidám színeit,
a hűvös szürke alkonyatot.
Határtalan mindenség éterje
szürkül, sápad fölöttünk,
eláraszt minket, eltemet
a sötét forró talajba,
amelyben meleg színek
és az elmúlt napok szikrái rejtőznek el.

Kialszik a föld, a nagy meleg tűzhely,
lakomáink vidám színhelye.
Elfeküdtünk a tűzhely körül
búsan, lehullottan, magunkba mélyedve.
Óh, részegítő volt ez a nappal
ölelkezéssel és dallal teljes
és a nap forrón, tüzesen
felcsókolta vállunkat, mellünket.

A nap, ez az égető pirosság
még kisugárzik a testünkből.

Belőlünk sugárzik még a nap
kiárad tüzes, égő pírja
belőlünk, a Nagy Heliosz
utolsó gladiátoraiból
összetört, lebirkózott gladiátoraiból,
de akik tüzes és kemény vállunkkal
még mindig nekifeszülünk
a hideg és szürke alkonyatnak,
amely ólmosan
a föld bágyadt mellére hull.

Szilárd és hű vállunkon mi hordjuk
a síró alkony
minden sínylődő bánatát.
Mi, akik az esték
megbékélt Karyatidjai vagyunk
de akik Karyatidjai és fényhordozói
leszünk
a holnap újra feltörő szűz hajnalnak is.

Bácsmegyei Napló, 1926. július 4.

Dr. Petronijevics Braniszláv

A halhatatlan madár

A mindenségen átrepülsz, oh én darum
És sehol sincsen fészked, nincs sehol.

A világ sarkát, látom, elhagyod,
S napfényes, hűvös bölcsők rendszerét,
Repülve fagyos, messzi síkokon
Csillagsűrűkön lassan áthaladsz
S a napnak fénye árnyékol be téged.
Körülkeringed Herkules-csoportját
S naprendszerét is a távoli célnak.

S belépsz a napnak rendszerébe is
S a francia agy örök emlékszobrát,
A híres Herschel csodás planétáját
A messzi Neptunt gyorsan elhagyod.
Szaturnusz gyűrűjét alighogy látod!
Kicsiny planétákra rá sem tekintesz?
Örök nézésed
Csupán az óriás, vulkános Jupiter
S az öreg, törpe Mars vonzzák magukra?

De nem! A földre mégis rátekintesz!
Elfárasztott az örök röppenés?
És gondolod, hogy fészket rakni kell?

Óh, örök madár, álljon röppenésed
S közelről nézd meg jól anyánkat!
Hegyvölgyes, óceános háta,
Folyók sűrűje eresedik rajta
S mi itten él, az halálba indul
A kicsiny léte, elmúlása nagynak
S ki fészket rak rajt', annak vége van.
Óh, örök madár, álljon röppenésed!

A mindenségen átrepülsz oh én darum,
És nincsen fészked, nincs sehol
Óh, örök madár, folytasd röppenésed!

Délbácska, 1927. február 27.

Tárca

Szeretet

Az éjszaka még úgy rohant le a fürgeteg a hegyekről, mintha ítéletnap következnék, jajgatott, sikongatott, füttyült, tobzódott és átkozódott a szél a ház fölött és tépte, cibálta a villanyhuzalokat, amelyeknek az árnyéka ide-oda imbolygott a szobában. Két óra lehetett, s fölébredtem erre a nagy levegőindulásra, a budai hegyekből szinte ordítva rohant alá a szél, s nekem a kossava jutott eszembe, ami tizenkét éven át odalenn a Duna mellett, a Fruška gora tövénél ébresztgetett fel néha éjszakánként, s elgondolkodtam afelett, hogy az élet nagy szélviharai hogyan csapkodják ide, vagy oda a kicsiny, tehetetlen falevelet, az embert.

Sokáig voltam ébren s néztem, ahogyan a sötét éjszakában kivilágított ablakokkal néha-néha elhúz egy vonat, elkattog a süket éjszakában, aztán csönd lesz utána megint. Hajnal volt, mire elaludtam.

S mikor fölébredtem, olyan napsugaras és csendes őszi reggel volt, mint amilyen tán soha ezen a tájon. A hegyek enyhe ívei szelíden rajzolódtak bele az égboltozatba, s ahogy ezeket az enyhe dunántúli dombokat néztem, a Himfy versek hangulata kapott meg, minden csupa szeretet volt ezen a tájon, minden csupa enyhesség, mintha soha szélvihar nem járt volna itt, s mintha ez a vidék nem is lehetne más, csak a szeretet és enyhesség központja. Fenn a kutyavár körül, ahol Mátyás király vadászkastélyának romjai ábrándoznak, olyan üdék és frissek az erdei lombok, mintha tavasz lenne, s nem is ősz, csak éppen a levegőben érezni valami őszi petyhüdtiséget, valami szomorkás érett ízt, amely valahogy olyan, mint a fonnyadni kezdő asszony csókja, enyhe és sok bölcsességgel telített és tele nagy mámorok ígéretével.

Szóval egészen lírai volt a reggel hangulata, s enyhült szemekkel néztem, ahogyan a szomszédos telken fiatalasszony hívogatta elő a csirkéket a földkupac alól, amit a gazda készített a csirkék várának. Csipegve, kicsit fázva bújtak elő a jószágok a fészerből, borzongva futottak ki a reggeli levegőre, amely tele volt az éjszaka hűvösségével, de tele volt napfényel is és az asszony szavában annyi szeretet muzsikált, amennyit legfeljebb tán a kisgyermekének hangszere a fiatal anya. Szent Ferenc tűnt fel előttem, aki valaha a madaraknak prédikált, s maga köré gyűjtötte az állatokat, nagy szeretetének palástját kiterítette az egész világra, szeretet és megértés muzsikált elő az asszonyi szavakból, amit megéreztek ezek az apró állatok, valami titkos rádióhullámon át ösztönükhöz értek a muzsikáló szavak, s szaladtak

a gazdasszonyhoz, akinek a kötényében ott volt az enivaló és aki gügyögő, simogató szavakkal s jófajta morzsákkal etette az apró jószágokat.

Hát lám-lám, mégis csak van megértés és van szeretet is ebben a világban, hiába huhognak a pesszimisták, s hiába oszlanak fel egymás után konferenciák, íme egy asszony áll itt az őszi reggelben és úgy beszél az apró állatokhoz, mintha értenék azok, szinte elcsuklik a szava a szeretettől, szinte érzi az ember, ahogyan a lelke magához öleli őket, magához babusgatja őket, egyetlen nagy szeretet ez az egész természet, ez a szeretet melegíti ezt a nagy kék üvegburát itt fölöttünk, amit mennyboltozatnak hívnak.

Milyen szép is ez a kora őszi, mennyi szín és melegség van benne. S hogy muzsikál ennek az asszonynak a szavából is a szeretet az apró, öntudatlan állatok felé.

*

Milyen kár, milyen kár. Egészen biztosan, egész biztosan meg fogja enni őket...

Reggeli Ujság, 1933. szeptember 24.

Elbeszélés

Milán költő szerelme

Milán, a költő, neve után ítélve nem mint kisebbség szerepelt itt a bán-sági rónán, s azt hihetnénk első pillantásra, hogy tán Zmaj Jovanovic, avagy Brankó szellemi leszármazottja lehetett. Pedig Milán csak becenév volt, és ő maga szabad verseket írt, zengő és tömör magyar nyelven, verseket, amelyek dübörögtek, égtek és sikoltoztak, amelyekben minden kozmikusságuk mellett benn gőzölgött a bácskai humusz illata és minden horizontot átölelő tengereikben meg lehetett érezni a Palicsi-tó sötét szomorúságát. Milán ezt a tavat is megénekelte egyszer, s verseiben úgy parázslott a szegény emberek fájdalma, hogy az újságpapír sorain is átérzett Milán szívének forrósága, amely ezeket a verseket nagy és nehéz, lázas éjszakákon kilökte magából.

Milánról ki sem hitte volna, hogy néha szerelmes is tud lenni, ez a szív, amelyben mély és vad érzések kavarogtak, soha nem érzelmeskedett és soha nem volt bornírt. Milán befelé élt, és benne tömegek szerelmei kavarogtak, akár a nyárvégi zivatarok, amelyek elszántanak a fekete humusz felett és szeretik a gyorsvonatokat kíséretetni.

Milánról ki sem hitte volna, hogy szerelmes is tud lenni.

*

Egyik este, hogy messzibe kattogott egy vonat, amelyen kedveseim mentek el tőlem, egyedül voltam Milánnal és az éjszakával, s ekkor kerültünk közelebb egymáshoz. Odafenn a városház tornyán egymás után négyyszer, aztán tizenkétszer gyulladt ki a színes fény és a holdvilágos égi mezőkön fehér tarajú felhők száguldottak végig. Egyedül voltunk Milánnal s keringtünk ide-oda a széles alföldi uccákon, mint a helyét nem lelő fájdalom. A keskeny villamossínek árván kanyarogtak a főtéren, messziről ziháltak a tolatómozdonyok és mi elmerülten csak baktattunk s Milán megtárta lassan a szívét. Milánnak ritkán lehettek ilyen pillanatai, legfeljebb tán akkor, ha nagy és bús magányában, miközben tuberkulotikus tüdejének sípolását hallgatta, világra hozta a verseit, amelyek szerelemről nem igen szóltak, de amelyeknek élő gerincében a férfinyarat lehet érezni és azt, hogy Milán jobban szerelmes, mint bárki más, aki ezt a szót hitvány szívvel és lélektelenül ezerszer veszi a szájára és nyavalyogja el kisdud panaszait tiszavirág életű verseiben.

– Na gyere velem a Moszkvába – mondotta Milán – s már mentünk is a vendéglőbe, ahol ilyenkor tamburazenekar zúgatta a fájdalmas szláv melódiákat és cigarettafüsttől és szerelemtől kimarjult női hangok zengették szét a teremben a fájdalmas szív melódiáit.

Csak akkor kezdtem felérteni, hogy Milánban nagy tavaszi tárulkozás folyamata indult meg és most egy hasadékon keresztül beelátok az életébe, amely vérrel, lázzal és tengernyi szenvedéssel van tele. A maga szenvedésével, s mindazok tengernyi bánatával, akik körülötte élnek, nevetnek, isznak, sírnak, esznek és boldogan ölelkeznek, avagy káromkodnak, de akikből ezer patakban zuhog elő az élet.

A Moszkvában már szétáradt a hangulat, a vendégek feje súlyosan kókadtt le az asztalok fölé, a tamburazenekar züllötten szétszóródott és az énekesnők viháncolva iddogáltak az egyik asztal mellett. A főpincér a nagy söntés mögül rendelkezett, és a középpontban egyik asztalnál vidám társaság kurjongatott, bunyevác legények kórusoztak, s magas poharakból itták a habzó sört. Az asztal mellett már sorakozott vagy harminc sörösüveg, álmosan és bután meresztgették a nyakukat a villanyfény felé, ahol a dohányfüsttel egybekeveredett a duhaj nóta:

– Csujes, csujes, csujes, székó!...

Milán, a költő egyik sarokba vonult s szája is alig mozdult, ahogy ráparancsolt a fehérkabátos pincérre:

– Bort!

A hangja akkor már rekedt volt, pedig még inni sem kezdett. És a szeme, amelyben a láz taplója fényeskedett, mindig és mindig egy pontra ugrott vissza.

Akkor néztem oda én is.

És mindent megértettem.

Odaát a kurjongató társaságban az asztalfőn ült a fekete lány, akinek a szemében kis, apró tüzek villództak, s aki csak azért is nem nézett át a másik oldalra, ahol Milán ült és zuhogtatta felé a nézését. Pedig Milán ekkor már nem is ült ott az asztal mellett, talán csak a teste, ez a beteg és lázas test, a lelke azonban ott áradt szét a lány felett, és itta magába annak minden mozdulatát és nézését. S ahogy a bor az asztalra került, Milán, akinek pedig csak tejet lett volna szabad innia, nagyon magasan felhajtotta a poharat, s mikor letette, egyetlen csepp sem volt benne.

– No testvér – mondta, – igyál, s nézd meg azt a lányt, aki ott ül az asztalfőn.

Nem szóltam, tudtam, hogy ha szólnék, eltörném Milán bizalmát, s egy szót sem szólna többet. Felkelne, s menne ki velem megint a záporzagú, friss éjszakába, a holdvilág alá, bámulni a tovaszáguldó fellegeket. De nem maradna itt a füstben, rossz káromkodások és tréfák furcsa viharában.

S odaát a másik asztalnál felcihelődtek a lányok. Az öreg tamburás intett és a zenekar összeverődött. S felszakadt a nóta, hogy:

– Bila jednom, jedna cura mala...

A bunyevác legények nagy kortyokban itták a sört. Milán egymás után hajtogatta fel a borospohár tartalmát. S akkor aztán odaát a zenekarnál Milán egy szemevillanására felzengett a bánatos nóta:

– Két ragyogó szép szemednek imádója lettem.

Furcsa és szlávos kiejtéssel énekeltek a lányok, a bunyevác legények eljették a fejüket, nagyokat hümmögtek, s észre sem vették Milánt, aki nagyon elkapta a fekete lány tekintetét. S olyan volt ez a két egymásba mélyedő tekintet, mint lázas és lobogó nagy ölelkezés. S ahogy zengett fejük felett a nóta, Milán szeme nagy fényesre tágult, és a lány szinte beleúszott ebbe a nézésbe és elmerült benne. A beteg fiú mámoros és versidéző nézése volt ez, és a fekete lány nem tudott ellentállni.

– Hát látod, szeret, mindenen túl is engem szeret, s még akkor is, ha ezerszer a másé. Akkor is csak engem.

Mintha villanás lett volna, ezer kép filmtekercse pergett le egyszerre előttem. Beleláttam Milán nagy, elveszejtett életébe, ahol a mélyen kavargó és vad érzések mellett ott máglyázik ez a nagy szerelem, amely éget, fájdalmat ad és mégis jólesik.

S egyik félliter jött a másik után, a lányok már megint a fiatalembereknél ültek és sikongva itták a sört. Sörös muri volt ez, bódító és nehéz mámorral teli. S Milán már csak mosolygott s mosolygott még akkor is, ahogyan az ablakon lassanként áttetszett a hajnal és a pincérek oltogatni kezdték a lámpákat.

Odaát a másik asztalnál már rekedtek voltak a hangok és kókadtan hullottak le a fejek.

S fenn az égen a hold már rég letűnt és most látni lehetett ahogy a nagy fekete felhők iramban suhannak tova valami távoli és ismeretlen cél felé. Milán felkelt, nehezen és összetörötten, az előbbi nagy fények már kialudtak a szeméből s most már csak szenvedés és a kétség különös sárga villanásai csaptak ki csak belőle.

– Gyere! Itt hagyjuk ezt a bandát! Menjen, menjen, akivel akar!

És hősiezen felállott, de vonaglott a szája széle.

S elnyeltek bennünket a városháza lomha nagy árkádjai.

*

– Hová Milán? – kérdeztem tőle, de Milán a karomba csípett.

– Itt maradunk! – rekedt volt a hangja és szemei merevek. – Most, most meglátom, most meg kell látnom, hogy szeret-e.

S ott dideregünk a libabőrös égbolt alatt a hajnalban s néztük a Moszkvát, ahol az utolsó lámpafény is kialudt s ahonnan nemsokára, mint ázott verébcapat bújt elő a néhány vendég a tamburásokkal együtt. S velük a lányok.

Keleten már erősen pirkadt, a hajnalban füttyöngettek a madarak és messziről hallani lehetett a kocsikat, amelyek a piachoz vonultak. S láttuk, hogy a feketehajú lány lassan és szomorkás léptekkel megindul valakivel lefelé az uccán, arra, amerről a nap kelt, ki a külvárosi házak felé.

Milán karonfogott és húzott magával. Mentünk kaputól-kapuiig a hajnal egyre jobban széteszló árnyékában, s Milán mintha stációzott volna, keservet érzett magában, szenvedett, a szája mozgott és érthetetlen szavakat mormogott maga elé. A lány és a fiú nagyon lassan haladtak és az ismeretlen legény kicsit tántorogva, gesztikulálva magyarázott valamit a lánynak. Milán csak a fogait csikorgatta, de ment, ment utánuk.

Aztán végre egyik kis külvárosi ház előtt megállt a lány, meg az ismeretlen legény. Milán arca sápadt volt, akár az égboltozat, amelyen most halványabb felhők irongáltak és vitték magukkal az esőt. Csendesen szemerkélni is kezdett és láttam, ahogy Milán arcán nagy belső válságok hullámverése üt ki. Nagy szemei úgy tapadtak a kis házra, mintha most valami nagy-nagy csodát vagy valami irtózatos katasztrófát lesne. De csendben volt, meg sem mukkant, pedig odaát a másik oldalon a kicsiny ház előtt a legény most már kezdett dühös és szemtelen lenni. A lány határozatlan volt, nem tudta, mit cselekedjen és Milán egyetlen hangos szóval sem próbálta ezt a jelenetet megzavarni.

– Most, most meglátjuk – suttogta, és kínokat érezhetett a mellében, mert a zsebkendőt a szája elé tartotta. Azok már egészen ott voltak a kis kapunál, s a következő pillanatban a legény átkarolta a lányt és megcsókolta.

Milánt figyeltem, aki meg sem mozdult. S odaát a másik oldalon a lány kitépte magát a legény karjaiból, az ablakhoz futott és hangosan bezörgött. Olyan hangosan, hogy a néma hajnalban elkezdtek a kutyák ugatni.

Valaki kinyitotta az ablakot. S az ismeretlen fiatalember esetlenül és dühösen hajolt meg, megfordult és kicsit megverten jött felénk.

De mi már befordultunk a sarkon. Csak azt hallottuk még, hogy valahol becsapódik egy házkapu. Milán belém karolt, szinte futva mentünk. S Milán arcán úgy ült a fényesség, akár a tollászkodó és megelégedett fehér galamb.

*

Csak később mondta otthon, miközben a hajnalban beadott friss tejet hajtotta fel, s gondosan megigazította a szegényes ágyat.

– Szeret engem ez a lány, akkor is, ha beteg vagyok, és ha semmim sincsen. S tudd meg, hogy úgy ölel, úgy tud ölelni, mint ahogy senki más ezen a világon

S tíz perc múlva boldogan aludt. Lehet, hogy neki volt igaza.

A Mi Irodalmunk, 1932. február 28.

ВОЈВОЂАНСКА ГАЛЕРИЈА
 Написао АРПАД БАЛАЖ, написао ЗОЛТАН ЧУКА
 VAJDASÁGI GALÉRIA
 Rajolta BALÁZS G. ÁRPÁD, írta CSUKA ZOLTÁN

